LA GRAN RAZZIA

TOM II – LA CAMPANYA D'EGIPTE

ROBERT CASANOVAS

NOVEL·LA HISTÒRICA

Resum

La Gran Razzia, Tom II — La Campanya d'Egipte (1798-1801)

Segon volum d'una saga històrica en quatre toms consagrada als espolis napoleònics, aquesta novel·la narra la més espectacular de totes les razzies: l'expedició a Egipte. El 19 de maig de 1798, tres-cents vaixells surten del port de Toló. A bord: un exèrcit de quaranta mil soldats i cent seixanta-set savis. La seva destinació és secreta. La seva missió, només ho és per al públic. Berthollet anomena l'empresa, en els seus apunts privats, operació d'adquisició. Bonaparte la diu expedició científica. Són dos noms d'una mateixa realitat — la que la novel·la segueix pas a pas, des de la presa de Malta fins a les ribes del Nil, i fins als tallers parisencs on neixà la Descripció d'Egipte. A través dels carnets de Denon, els teodòlits de Jomard, els pots de Geoffroy Saint-Hilaire i els silencis de Berthollet, es revela la mecànica íntima del pillatge il·lustrat: la bellesa del gest erudit i la violència de la razzia que dissimula. I als marges, Hassan ibn Youssef — intèrpret, testimoni, memòria — anota allò que els homes del saber no escriuen. Al final del viatge, una pregunta resta sense resposta: quina diferència hi ha entre endur-se una cosa i endur-se la seva imatge? La Pedra de Rosetta és a Londres. Els gravats són a París. Egipte, per la seva banda, resta a la vora del seu riu.

L'Autor

Robert Casanovas, que ja ha publicat «L'habitació robada», «El testament era una falsificació» i «Saqueig», és professor agregat honorari i membre de la Societat Francesa d'Autors. Jurista apassionat per la història de les col·leccions artístiques, ha dedicat llargs anys a l'estudi de l'apropiació d'obres d'art per part dels estats. Com a president de l'ONG International Restitutions, ha produït nombrosos treballs acadèmics sobre el tema.

ISBN 978248899931

La gran razzia
Novel·la històrica en quatre toms
Robert Casanovas
casanovas@hotmail.com
Dipòsit legal abril 2026 – ebook digital i versió en paper
© 2026 Casanovas. Tots els drets reservats
ISBN : 978-2-488999-31-1
www.international-restitutions.org

Coberta : Reproducció a mida real de la pedra de Rosetta inserida en un teatre d'òptica, al Musée Champollion de Vif (Isère, França)
17 de juliol de 2022 – Julien Peytard

Versió catalana
Tom II
1798-1801 – La campanya d'Egipte
Edició definitiva revisada i corregida

Del mateix autor :
L'habitació robada (novel·la històrica)
El testament era una falsificació (novel·la històrica)
Saqueig (novel·la històrica)
La gran razzia – Tom I – El naixement del sistema (novel·la històrica)

ADVERTÈNCIA

Aquesta novel·la és una ficció històrica basada en investigacions reals. Les obres esmentades han existit realment i, en la seva majoria, van ser preses durant les conquestes franceses entre 1794 i 1813.

La majoria dels personatges van existir.

El desenvolupament dels esdeveniments reprodueix fets autèntics i verificats.

Per necessitats de la narració, s'han pogut imaginar personatges, escenes i diàlegs.

La versió original de la novel·la, redactada en francès, ha estat traduïda a diverses llengües estrangeres. Les versions traduïdes poden contenir errors lingüístics, contrasentits o imprecisions.

TAULA DE CONTINGUTS

Tom II

Capítol I : L'Orient en armes

Capítol II : La remuntada del Nil

Capítol III : El temps dels savis

Capítol IV : La desfeta i el retorn

LA GRAN RAZZIA

Novel·la històrica en quatre toms

TOM II - LA CAMPANYA D'EGIPTE (1798-1801)

CAPÍTOL I : L'ORIENT EN ARMES

I - De Tolon a Malta

El matí del 19 de maig de 1798, Claude-Louis Berthollet va recollir al moll de Tolon un fragment de corda enquitranada i se'l va acostar al nas. Al seu voltant, més de tres-cents vaixells salpaven enmig d'un terrabastall de cadenes i de comandaments.

La corda feia olor de quitrà de pi d'Escandinàvia, de sal de la Mediterrània i, més suau, d'una resina vegetal que va tardar una estona a reconèixer — màstic de Quios, sens dubte. Se la va ficar a la butxaca per analitzar-la a bord. El moll vibrava sota els seus peus. Aquella olor li recordava el *Bel Paese*.

El 1796, Bonaparte l'havia enviat a Itàlia amb Gaspard Monge per triar, a les col·leccions dels prínceps italians, allò que mereixia anar al Louvre. Havien recorregut els palaus de Milà, de Bolonya, de Roma, prenent nota dels títols i de les dimensions. Després, els quadres havien viatjat dins de caixes, emmarcats per separat, embolicats amb mantes. Alguns havien arribat malmesos. D'altres no.

L'expedició faria el mateix que a Itàlia, a una escala més gran. Allò que Bonaparte anomenava expedició científica, Berthollet, en les seves notes privades i amb més exactitud, ho anomenava operació d'adquisició.

La diferència era Egipte. Itàlia tenia col·leccionistes, mercats, preus. Egipte tenia tombes segellades des de feia tres mil·lennis.

7

A la coberta de l'*Orient*, vaixell almirall de cent vint canons, Bonaparte observava com la flota es posava en moviment. Els homes encara no sabien on anava.

Monge gargotejava equacions a la tapa de la llibreta mentre els vaixells maniobraven. No mirava el moll, ni res del que no es deixava calcular. La mina grinyolava sobre el cartró.

Més avall, a l'entrepont C, Edme-François Jomard tensava un cordill entre dues politges per mesurar la longitud d'un passadís. Antic alumne de la primera promoció de l'Escola Politècnica, de vint anys, abandonava França per primera vegada. El cordill marcava tres metres seixanta-dos. Va comptar les costelles que vorejava el passadís, va referir la mesura a la separació de les quadernes i en va treure una estimació de la longitud del vaixell, amb un marge de pocs metres. Ningú no li l'havia demanada.

Joseph Fourier, matemàtic de trenta anys, s'havia instal·lat en una cabina de la coberta superior amb una pila de memòries sobre les equacions algebraiques que no obriria durant la travessia. Una civilització sencera per mesurar l'havia decidit a embarcar. De la ciència de camp, no en tenia cap pràctica.

Dominique-Vivant Denon, escriptor i diplomàtic, havia pres lloc a la fragata la *Junon*, que obria la marxa de l'esquadra amb dues fragates més. Va contemplar llargament l'horitzó buit.

A la seva cabina, exigua, ordenava el material per tercera vegada des de l'embarcament. Primer, les llibretes de croquis, classificades per format. Els carbonets dins l'estoig de cuir. Les plomes, les tintes negra i bistre, els pinzells de diferents gruixos dins un rotlle de tela. Se sabia aquest ordre de memòria, cada eina al seu lloc, com un gramàtic coneix la seva llengua, i tornar-lo a fer li donava la sensació d'aguantar alguna cosa. Egipte continuava sense tenir forma dins la seva ment. El seu material, en canvi, sí. Si tota la resta anava de tort, almenys tindria els carbonets en ordre.

Bonaparte l'havia reclutat amb una carta de deu línies. *Dibuixareu els monuments*. Això li havia bastat. Havia acceptat sense preguntar on, ni quan, ni en quines condicions.

La flota va trigar diverses hores a sortir de la rada. A la riba, hi havia encara mocadors que s'agitaven quan les primeres veles van doblar la punta. Denon va veure com la costa s'allunyava.

—Teniu por? —li va preguntar un oficial de la *Junon*.

—Por? No, senyor. Impaciència. No és gens el mateix.

Mentre els vaixells agafaven l'alta mar, va dibuixar les costes i les illes a la llum del matí. Aquell croquis figuraria, anys més tard, entre les làmines de la primera edició del seu *Voyage*.

Sis setmanes separaven Tolon d'Egipte, amb una escala a Malta. La flota va travessar la Mediterrània mantenint un silenci de navegació relatiu, i va esquivar Nelson tant per sort com per disciplina.

Els primers dies, el mar va estar en calma. Els savis van envair les cobertes amb els seus instruments, anotant la direcció dels vents. Jomard calculava la velocitat de la flota comptant els nusos. Els naturalistes pescaven espècimens amb la xarxa. Les llibretes de Denon s'omplien de veles inflades, de cascos foscos, de reflexos sobre l'aigua. Dibuixava el mar pitjor que els monuments, però ho intentava.

Bonaparte, per la seva banda, passava els dies llegint. Havia embarcat una biblioteca de campanya seleccionada minuciosament. Les campanyes d'Alexandre, els comentaris de Cèsar, la història de Polibi, les relacions dels viatgers àrabs a Egipte. Llegia de pressa, fent orelles a les pàgines, anotant els marges amb una lletra atapeïda. Un matí, Monge el va sorprendre rellegint el viatge de Volney a Síria i a Egipte, publicat onze anys abans.

—Volney és pessimista —va dir Bonaparte sense alçar els ulls—. Només ha vist la decadència. Nosaltres veurem les fonts.

Bonaparte va tancar el llibre i se'l va posar als genolls. Monge coneixia aquest tret. Bonaparte no llegia per ser contradit, buscava precedents d'allò que ja volia fer. Monge no va insistir.

La biblioteca de l'*Orient* feia de institució. Bonaparte n'havia fet una petita acadèmia flotant, amb lectures en veu alta al vespre i discussions sobre la història antiga d'Egipte. Al voltant de la taula de la gran cabina es retrobaven els principals savis i els oficials amb gust per les lletres. Es llegia Herodot, es discutia Tucídides, i sovint s'acabava, molt tard, parlant de les causes de la caiguda de Roma. Bonaparte presidia i intervenia sovint, amb una cultura històrica que impressionava els professors de l'Institut.

—Per què moren les civilitzacions, tant se me'n dóna. Per què duren, això és el que vull comprendre. Egipte va aguantar tres mil anys. Què manté dempeus un Estat durant tres mil·lennis?

Fourier va avançar una hipòtesi sobre la regularitat de les crescudes del Nil i la previsibilitat de les collites. Li agradaven els exemples històrics perquè donaven a les idees abstractes el pes de la durada. Mil·lennis de crescudes regulars constituïen una demostració que les matemàtiques soles no podien produir. Hi veia una civilització que havia resolt la irrigació, l'arquitectura, l'astronomia, molt abans de l'àlgebra que ell ensenyava als seus estudiants. En parlava en xifres més que en paraules. Berthollet va parlar de la concentració del poder en una administració central. Denon, convidat aquell vespre a bord de l'*Orient*, va confessar que no en sabia res i que comptava amb els monuments per dir-li-ho.

Bonaparte es va inclinar cap a Berthollet.

—A Itàlia vam negociar amb prínceps. Aquí, cap príncep. Tombes, monuments que ningú no reivindica. Allò que prendrem fa molt de temps que no té cap propietari viu. És una diferència considerable.

—L'absència de propietari viu, general, mai no ha volgut dir l'absència de propietari.

Berthollet ho havia dit en veu baixa, i Bonaparte ja havia tornat a agafar el llibre. Des de Venècia, des de Milà, sabia que la paraula justa i la paraula eficaç no sempre eren les mateixes. Era el preu de l'expedició, acceptat en pujar a l'*Orient*. Va mantenir encara una estona els ulls fixos en la flama de la llàntia, que feia fum.

El desè dia, el temps va canviar. Un vent del nord-oest va obligar la flota a modificar el rumb. Els vaixells es van dispersar abans de reagrupar-se sota les ordres de l'almirall Brueys. Uns quants soldats van caure malalts. Diversos savis també, entre ells Monge, que va passar dos dies estirat a la llitera, pàl·lid, amb una gibrella a l'abast de la mà, incapaç d'obrir un llibre per primera vegada en anys. No es queixava. Esperava que el seu cos es dignés reprendre la feina, i els qui el coneixien sabien que aquell silenci no era serenitat.

Denon va continuar els dibuixos des de la coberta, immune al mareig. El mar tenia un blau que mai no havia vist en pintura. Un blau violent, que no tenia res a veure amb les marines de Claude Lorrain. Per reproduir-lo, hauria calgut pintar el mar d'una altra manera. No coneixia ningú que ho hagués fet.

La qüestió de la destinació va quedar molt de temps sense resposta.

Bonaparte havia distribuït entre els oficials unes instruccions segellades que només s'havien d'obrir en alta mar. Els soldats feien conjectures. Se sentien els noms més diversos. Anglaterra, Portugal, Irlanda, les Antilles, Malta, l'Índia. Els més ben informats murmuraven Egipte, però el nom semblava tan llunyà que pocs s'atrevien a creure-hi.

Uns quants dies més tard, Bonaparte va deixar entendre als seus oficials superiors quina era la destinació, que la proclamació a tot l'exèrcit només revelaria oficialment el 22 de juny, després de Malta. Egipte. La costa africana de la Mediterrània. El Nil, les piràmides, els deserts, les ruïnes de Tebes i de Memfis. El rumor va córrer de pressa entre els savis. Berthollet va pensar de seguida en les aigües del Nil i en el natró egipci. Monge, encara pàl·lid, va

dir que esperava que trobarien aigua potable. Jomard no va preguntar res. Preferia saber per endavant el que veuria, i es va passar dues hores tancat a la cabina rellegint les seves notes sobre els sistemes d'irrigació antics.

Denon va treure Herodot de la bossa. El llibre es va obrir per si sol a l'evocació de les piràmides. Va recórrer la descripció del llac Meris, del laberint d'Hawara, de les piràmides de Gizeh vistes pel viatger grec cinc segles abans de la nostra era. Dos mil tres-cents anys separaven Herodot d'aquell moment. Les piràmides, elles, continuaven allà. Denon va tancar el llibre sense assenyalar la pàgina.

Després de costejar Sicília a una distància prudent, l'esquadra havia posat rumb al sud-est. El sol sortia més d'hora i es ponia més tard. La calor pujava. Per a molts soldats que mai no havien sortit del nord de França, aquell mar ja era la vora del món conegut. Miraven l'horitzó amb una curiositat inquieta, repenjats a les baranes roents.

La nit del divuitè dia va ser la més clara de la travessia. L'aire conservava la calor del dia i feia olor de quitrà i de sal. Ni un núvol. Una lluna en quart minvant, sortida feia poc, posava sobre l'aigua una llum freda i precisa. Les veles blanques de les fragates lluïen com paper humit. Els cascos negres dels vaixells de línia retallaven ombres nítides sobre l'aigua en calma. Amb prou feines se sentien les onades —només el grinyol lent dels pals, el batec sord de les veles que buscaven el vent— i, de molt lluny, una veu humana, o el crit d'un ocell nocturn.

Cap a mitjanit, un bot de l'*Orient* va acostar la *Junon*. Bonaparte havia pres el costum d'aquestes rondes nocturnes, sol o gairebé, mentre els seus oficials dormien, i visitava de vegades les fragates d'avantguarda. Va anar a trobar Denon i es va repenjar a la barana sense dir res durant molta estona.

—Dibuixeu millor de nit que de dia.

—La nit suprimeix els detalls inútils. Només en queden les formes. És més honest. Allà… —va buscar la paraula— allà, res de nou, tot ha estat vist ja. Dibuixat amb precisió? Res. Herodot descriu les piràmides sense fer-ne l'aixecament. Estrabó les esmenta sense comprendre-les. Jo voldria tornar amb imatges de les quals ningú no pugui dir que són aproximades.

Bonaparte no va respondre. Era una manera de pensar que entenia. Al lluny, a babord, s'endevinava una línia fosca que podia ser la costa siciliana o una massa baixa de núvols. Cap dels dos no va preguntar a l'oficial de guàrdia què era.

Aquella mateixa nit, a diversos dies de mar cap a ponent, l'esquadra de Nelson buscava la flota francesa sense saber on era. Si els vents haguessin bufat d'una altra manera, tot allò que Denon s'enduria a les llibretes hauria naufragat amb els vaixells.

El 9 de juny, després de tres setmanes de navegació, els vaixells francesos es van presentar davant la Valletta.

L'illa de Malta, en poder de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem des del 1530, guardava l'entrada de la Mediterrània oriental amb les seves fortificacions, tingudes per inexpugnables.

Bonaparte va convocar els seus principals generals i els savis davant les muralles.

—Aquestes muralles van resistir quaranta mil turcs el 1565. Però els cavallers que les defensen avui són vells, dividits i sense diners. No necessitarem setge. N'hi haurà prou amb desembarcar.

El general Louis Desaix, oficial de perfil ascètic que comandava una de les divisions de l'exèrcit, va intervenir.

—General, aquestes divisions de l'Orde, la vostra informació és segura?

—Dividits en faccions rivals. El Gran Mestre és feble. No lluitaran. Hi entrarem aviat.

Monge va creure que havia de fer una pregunta.

—General… Malta no està en guerra amb França. L'Orde és sobirà, reconegut des de fa segles. El papa, les potències catòliques… Quina justificació donareu?

—Monge, estimat amic, tu ets matemàtic. Calcula quant de temps podem resistir a Egipte si els anglesos ens bloquegen les rutes. Malta és el forrellat. Pel que fa a la justificació diplomàtica, no és cosa teva. El meu ajudant de camp se n'ocupa.

Monge va callar. Havia entès el límit.

El desembarcament es va efectuar simultàniament en diversos punts de l'illa i va agafar els defensors desprevinguts. La resistència va durar dos dies. Malta va capitular el 12 de juny.

L'inventari va revelar quantitats sorprenents de metalls preciosos. Prou per finançar diversos mesos de campanya. Denon, que havia pogut desembarcar el 14 de juny, va recórrer la gran sala del tresor que els comissaris inventariaven caixa per caixa.

La riquesa de l'Orde era sobretot monetària, feta de lingots de plata, de monedes d'or, d'orfebreria litúrgica. Diversos milions de francs, segons l'estimació de Berthollet.

Però el que el va retenir era en un altre lloc. A la sagristia de la catedral de Sant Joan, els soldats despenjaven quadres. La volta de la nau —un cicle monumental de Mattia Preti sobre la vida de sant Joan Baptista, pintat directament sobre la pedra entre 1661 i 1666— era impossible d'emportar. Massa gran, massa fixa. La deixaven. Els quadres de cavallet, en canvi, es podien prendre.

Va identificar diverses teles, retrats de grans mestres de l'Orde i una gran *Resurrecció de Llàtzer* d'escola napolitana que enrotllaven sense cap precaució.

Denon també va veure allò que no s'emportaven. A l'oratori de la catedral hi havia la *Decapitació de sant Joan Baptista*, la tela més gran del Caravaggio, tres metres seixanta per cinc metres vint de tempesta negra i vermella. El botxí s'inclina sobre el cos decapitat, la sang del qual forma un bassal. En aquesta sang, el pintor hi va

traçar la seva signatura, *f. Michelangelo*. L'única tela que va signar mai.

Un soldat s'hi va acostar per avaluar si es podia despenjar. Denon li va posar la mà al braç.

—Aquesta no se n'anirà. Va ser pintada per a aquest mur. Moriria en un vaixell.

El soldat va mirar Denon una estona, després la tela, després va arronsar les espatlles i se'n va anar a mirar una altra cosa. El quadre es va quedar.

Va anotar a la llibreta les dimensions, el tema, la signatura, i després es va quedar davant la tela sense escriure. Aquell quadre tenia una propietat rara : examinava l'espectador al seu torn. El botxí, inclinat sobre el mort, o el carceller que gira el cap, semblava interrogar qui observava l'escena — i tu, què t'emportes?

L'orfebreria de l'Hospital de l'Orde —safates de taula, canelobres, copons— va ser confiscada del tot. L'hospital de Malta tenia sòls de marbre, tapissos, una vaixella de plata que, segons deien, era única a Europa. Es fondria en barres. Els malalts que hi vinguessin menjarien en escudelles d'estany.

Cada conquesta finançava la següent — sempre el mateix mecanisme, va pensar, mentre mirava un canelobre passar de mà en mà.

També hi havia *La Tenture des Indes*, sèrie de tapissos teixits als Gobelins a partir de cartrons inspirats en pintures portades del Brasil pel príncep Joan Maurici de Nassau-Siegen — elefants, lloros, fortaleses tropicals, escenes de cort, de colors encara vius. El rei de França havia donat a l'Orde allò que l'exèrcit de França, aquesta vegada, deixaria al seu lloc.

Va anotar les dimensions. Dos metres cinquanta d'alçada, uns cinc metres d'amplada les més grans. Llana i seda. Es podien enrotllar. Ningú no les enrotllava. Els soldats no havien tingut temps o no n'havien entès el valor.

—Deixeu els tapissos —va dir Denon al sotsoficial que supervisava l'inventari—. Vénen de França, Lluís XIV les va oferir a l'Orde.

Fora, carregaven les caixes a les llanxes. L'or, la plata, els quadres designats. La biblioteca de l'Orde, milers de volums en llatí, en francès, en àrab, en turc, es quedaria gairebé sencera als seus prestatges. No hi havia lloc. No hi havia temps. Els soldats de la Revolució saquejaven de pressa. Els erudits recollien allò que quedava.

Hi havia incunables, manuscrits medievals, tractats de navegació i de cartografia acumulats des del segle XII. Els soldats no sabien què fer amb els llibres. Un sergent va preguntar si valien res. Denon va respondre que sí, alguns. El sergent va fer notar que no tenia caixes. Denon en va trobar dues i hi va posar ell mateix els manuscrits més antics. Un centenar de volums, triats per instint, sense catàleg, sobre la sola fe d'un pergamí més groguenc que els altres. La resta va quedar als prestatges.

Hi romandria. La biblioteca de l'Orde esdevindria, després de la marxa dels francesos, la biblioteca pública de Malta.

«Flandes havia estat metòdica, Itàlia havia estat docta, Malta havia estat precipitada. Cada campanya tenia la seva manera de saquejar segons el temps disponible i els homes presents. Egipte seria una altra cosa. No pas una ciutat per buidar en tres dies, sinó un país per recórrer durant mesos. El saqueig hi seria lent.» Berthollet ho va escriure a les seves observacions, mentre veia com les llanxes carregades s'allunyaven cap als vaixells.

La flota va llevar l'àncora el vespre del 19 de juny. A coberta, Denon mirava com la Valletta s'allunyava. Una ciutat de pedres daurades, unes muralles que baixaven fins al mar, uns campanars barrocs. Ja llavors sabia que no tornaria a veure Malta. A les bodegues, les caixes apilades amb l'or i la vaixella de plata. A les seves llibretes, les fortificacions, la catedral, el port.

L'or, el refondrien. Els quadres enrotllats a les bodegues, ningú no els tornaria.

II - D'Alexandria al Nil

L'1 de juliol, després d'una travessia durant la qual els francesos havien esquivat Nelson en diverses ocasions, les talaies van assenyalar les costes baixes d'Egipte. Una olor de sorra calenta i de sal. Monge ja era a coberta a trenc d'alba.

—Alexandria. Euclides, Eratòstenes, Ptolemeu. Set-cents mil volums cremats. Mireu què n'ha quedat! —va exclamar Bonaparte.

Monge va escrutar la costa.

—Jo m'esperava… en fi, una altra cosa, general. Un poblet en ruïnes. On són els temples, els palaus? La gran biblioteca?

Bonaparte va somriure.

—Desaparegut. Romans, bizantins, àrabs, otomans. Només queden les pedres. Per això som aquí.

El desembarcament va començar al vespre, amb una forta mar de fons. Les llanxes van deixar els soldats als baixos. Van saltar a l'aigua i van xipollejar fins a la platja en la fosca càlida. L'olor els va arribar abans que les cases. Sal, pedra escalfada, peix, fum d'una ciutat antiga que no s'esperava que la sorprenguessin.

Els savis van desembarcar l'endemà, a última hora del dia, un cop presa la ciutat. Alexandria no era allò que havien llegit. Deu mil habitants, carrers estrets, cases de tova que s'esmicolaven.

Denon va posar per primera vegada el peu a terra egípcia i va mirar al seu voltant amb una decepció que no va intentar amagar.

—És de debò, això? Ruïnes i barraques?

La columna de Pompeu s'alçava a cinc-cents metres, sola dins el cel de sorra. Vint-i-set metres de granit roig d'Assuan sobre un pedestal de pedres escairades. No tenia cap relació amb Pompeu. Havia estat erigida cap al 297 de la nostra era en honor de

l'emperador Dioclecià, després que aquest hagués aixafat una revolta alexandrina.

El fust era monolític, un sol bloc de vint metres i mig d'alçada, gairebé tres-centes tones, polit feia quinze segles, encara llis al tacte sota la pols. El capitell corinti del capdamunt havia perdut algunes fulles d'acant, però continuava sent llegible. Jomard en va prendre les mesures amb els seus instruments. Diàmetre a la base, dos metres setanta-un ; sobre els dos terços superiors, aproximadament dos metres cinquanta. La columna era lleugerament ahusada. Els artesans havien calculat la il·lusió òptica que faria que el fust semblés perfectament recte a l'ull des de terra. El càlcul encara es mantenia.

Al pedestal, uns blocs escampats portaven fragments d'inscripcions jeroglífiques, probablement arrencats d'un temple faraònic anterior. Els romans havien saquejat els temples per construir, els àrabs les construccions romanes, els otomans les construccions àrabs. La columna de Pompeu reposava, ella mateixa, sobre pedres que ja havien servit en un altre lloc.

Denon va dibuixar la columna des de tres angles. De cara, de tres quarts, de perfil des del nord. El monument es quedaria allà, condemnat a servir de punt de referència als vaixells que entraven al port. El seu dibuix s'afegiria a les làmines de la *Description*, i aniria a París, a Londres, a Viena.

Alexandria decebia, massa segles s'hi superposaven. Els savis ja miraven cap al Nil.

La presa de la ciutat havia costat uns cent cinquanta morts i ferits francesos. Kléber, tocat al cap, havia sobreviscut. Bonaparte havia establert el seu quarter general al palau del governador otomà i havia convocat els notables per explicar-los, en una proclama traduïda a l'àrab, que l'exèrcit francès venia a alliberar Egipte de la tirania mameluca i a castigar els qui ultratjaven el soldà otomà, amic de França.

—Pobles d'Egipte —proclamava el text—, us diran que vinc a destruir la vostra religió. No ho cregueu. Responeu que vinc a restituir-vos els vostres drets i a castigar els usurpadors, i que respecto, més que els mamelucs, Déu, el seu Profeta i l'Alcorà. També som veritables musulmans. No som nosaltres els qui hem destruït el Papa, que deia que calia fer la guerra als musulmans? No som nosaltres els qui hem destruït els cavallers de Malta?

Mentre Bonaparte organitzava l'administració d'Alexandria, els savis començaven els seus primers treballs. Denon va cercar les petjades de la grandesa ptolemaica. En va trobar ben poques, alguns blocs reutilitzats en murs de maó.

Denon va passar la primera nit sense dormir. Els carrers continuaven brunzint d'una vida nocturna que encara no havia sentit mai. Veus en àrab, gossos vagabunds, el soroll d'una font en un pati invisible, les crides a l'oració que ressonaven des dels minarets abans de l'alba. Es va instal·lar a la finestra amb el quadern i va dibuixar allò que no veia, amb les orelles guiant-li la mà. Els traços eren incerts. Va deixar que ho fossin.

L'endemà al matí, va sortir amb Jomard a recórrer la ciutat. Aquest portava el teodolit i prenia mesures a cada cruïlla. Denon esbossava les façanes, els rostres dels suqs, un dromedari ajagut a la pols, un grup de nens que miraven passar els soldats amb una barreja de curiositat i de recel. Cap dels dos no parlava àrab. Es comunicaven amb els habitants per gestos i amb monedes.

—Mireu aquesta porta —va dir Denon sense alçar el llapis dels motius geomètrics de la fusta tallada—. Res d'aquí no és d'una sola època. Capes, milers d'anys de capes, i cap no ha esborrat del tot l'anterior.

—Cosa que complica els aixecaments —va dir Jomard—. Un bloc de granit antic al mur d'una casa del segle XVIII… com el date? Segons el bloc, o segons el mur?

—Dels dos, estimat. Aquest és el problema, i aquest és l'encant.

El mercat del peix havia revelat a Étienne Geoffroy Saint-Hilaire, jove naturalista membre de la Comissió de Ciències, una desena d'espècies mediterrànies que encara no havia vist enlloc com a espècimen. En va comprar diverses de les quals ignorava el nom, les va embolicar curosament amb sal i les va fer portar a l'allotjament per dissecar-les al vespre. Els companys d'habitació van protestar per la pudor. Ell va respondre, amb el bisturí a la mà, que la ignorància feia pitjor olor.

Per la seva banda, Berthollet es va interessar pels tints del mercat. Els teixits exposats pels mercaders presentaven coloracions que no reconeixia. Uns índigos molt profunds, uns vermells que no tenien el to de la garança, uns grocs que tiraven a safrà. Va prendre mostres de fibres tenyides, les va enrotllar en paper i les va etiquetar.

Bonaparte, en canvi, no tenia temps de passejar.

Calia organitzar la guarnició, establir relacions amb les autoritats locals, resoldre les qüestions d'avituallament, preparar la marxa cap al Caire. Va rebre els notables assegut en una butaca que havia fet portar del seu vaixell, envoltat dels seus ajudants de camp. Es van presentar amb la prudència dels qui encara no saben si els nouvinguts es quedaran.

L'exèrcit, mentrestant, es preparava. Els soldats omplien les cantimplores, carregaven els muls, comprovaven les municions. S'havien contractat guies egipcis. Homes que coneixien el camí del desert i els punts d'aigua. Miraven aquells preparatius amb fatalisme. Havien vist passar moltes tropes per aquell corredor entre el mar i el desert.

Bonaparte observava el desert. Des de la terrassa del palau on s'allotjaven els savis, es veia al sud la línia neta on s'acabava la ciutat i començava la sorra. Una línia recta. A un costat, les cases, els jardins, les palmeres, la presència humana organitzada de temps enrere. A l'altre, res. Una extensió uniforme fins a l'horitzó, sense una ombra, sense una variació de color.

El 6 de juliol, Bonaparte va donar l'ordre de marxa. Dos-cents vint quilòmetres separaven la costa del Caire. Entremig s'estenia el desert, i ningú no ho havia dit clarament als savis.

Quaranta graus a l'ombra des de la primera hora. Gens d'aigua entre els pous. Soldats que morien caminant, sense haver vist l'enemic. No es moria d'un sol cop. Un s'aturava. Queia de genolls. No es tornava a alçar. Les columnes continuaven. Ningú no va trencar el pas per romandre al costat d'un home caigut a terra.

Bonaparte caminava sovint a peu com els seus soldats, en columnes paral·leles a través del desert. Els savis, mal adaptats, seguien com podien. Diversos es van desmaiar. Denon dibuixava els paisatges caminant.

Monge trontollava, recolzat en un bastó de marxa improvisat. Bonaparte, en veure'l en aquell estat, va ordenar que li donessin aigua de la seva pròpia reserva.

—Beu, Monge —va dir Bonaparte allargant-li la cantimplora—. Has de sobreviure a aquesta marxa.

Monge va beure uns quants glops d'aigua tèbia, de gust metàl·lic. Va estar a punt de dir gràcies, i es va contenir. No es donaven les gràcies a un general per un glop d'aigua com se les donava a un amic. Va retornar la cantimplora. Bonaparte ja havia mirat cap a una altra banda.

—Totes les grans empreses tenen les seves proves —va continuar Bonaparte—. Alexandre, vuit anys de marxa fins a l'Índia. Marco Polo, vint-i-quatre anys lluny de Venècia. Nosaltres resistirem.

Les columnes avançaven per un paisatge on gairebé no creixia res. Alguns matolls espinosos. De tant en tant, un poble de tova. Fel·làs que veien passar l'exèrcit des de les seves portes. La calor era diferent de tot el que els soldats havien conegut. Pujava del sòl tant com del cel. Les cantimplores es buidaven. Se les omplia

als pous quan se'n trobava algun. L'aigua tenia un gust de terra i de sal, però ningú no es queixava.

El quart dia, cap al migdia, un murmuri va recórrer les columnes. Els soldats van alçar el cap. Al davant, més enllà de la línia tremolosa de la calor, una banda verda es dibuixava a l'horitzó. El Nil. Alguns es van posar a córrer. Els oficials no els van aturar. Ells també van córrer.

Quan les primeres files van arribar a la vora, els homes van caure de genolls dins l'aigua sense ni tan sols treure's les motxilles. Van beure, es van rentar la cara, es van quedar immòbils dins el corrent com si es neguessin a sortir-ne. Darrere seu, les columnes continuaven arribant, alçant núvols de pols que queien sobre l'aigua.

Denon es va instal·lar a la vora amb els carbonets. Al davant, l'ampla superfície d'aigua que espurnejava sota el sol de juliol, la franja fèrtil de pocs quilòmetres d'un verd intens, i després el desert, que començava exactament allà on s'acabava la irrigació.

—Ah, Jomard —va dir Denon al jove enginyer geògraf que s'havia deixat caure al seu costat—. Heus aquí, per fi, el veritable Egipte.

—La línia, sobretot —va dir Jomard, amb la mà en visera—. Les palmeres, els conreus, després el desert. A uns quants quilòmetres de la riba. Es traçaria amb cordill.

Tot depenia del riu. Egipte no era sinó un corredor d'aigua dins un continent de sorra.

L'aigua potable ja estava disponible. L'exèrcit recuperava forces, els savis els seus instruments. Jomard desplegava la seva regla graduada, Monge traçava equacions sobre fulls solts, Denon obria el quadern de croquis. Els enginyers estudiaven els sistemes d'irrigació. Sàquies, xadufs, canals de distribució. L'aigua del Nil elevada a força de bous o de braços fins a camps situats uns quants metres més amunt, amb tècniques inalterades des dels faraons i encara en ús. Els botànics recol·lectaven palmeres

datileres, sicòmors, lotus, papirs i plantes aromàtiques desconegudes a Europa. Geoffroy naturalitzava els ocells —ibis, agrons— i omplia caixes. La fauna del Nil se li oferia, amb els seus cocodrils a les ribes, els seus hipopòtams esdevinguts rars, els seus ocells migratoris a milers.

—Ibis —va etzibar Geoffroy a Berthollet, assenyalant-los amb la barbeta—. Els egipcis els momificaven. N'havien fet el déu Tot, la saviesa, l'escriptura. Un ocell que es veu cada matí a la vora del Nil.

—Adorar un ocell, estimat Geoffroy… El súmmum de la superstició. La Il·lustració ja ho ha corregit, em sembla.

Geoffroy no va respondre. Pensava que venerar un ibis no era pas, probablement, pura superstició, sinó la forma que prenia, dins una civilització determinada, l'observació rigorosa de la natura. Els egipcis havien notat que l'ibis apareixia amb les crescudes del Nil. N'havien fet un déu. Els naturalistes del segle XVIII notaven el mateix i en feien equacions, un altre llenguatge per a la mateixa atenció. Es va guardar la comparació per a ell i va tornar als seus ocells.

Denon havia començat a comprar des del primer mes. No en parlava als seus col·legues. Fourier, Monge, Berthollet no havien decidit — recol·lecció científica o apropiació personal — i cap no feia la pregunta en veu alta.

Més tard, en els mesos que van seguir l'entrada de l'exèrcit al Caire, el 24 de juliol, s'havia instal·lat un mercat a Saqqara tan bon punt els soldats francesos havien demostrat que compraven. Fel·làs dels pobles veïns portaven allò que trobaven als camps i a les tombes. *Xauabtis* a desenes, escarabeus a centenars, fragments de papir, amulets, monedes ptolemaiques verdes de pàtina. Denon hi anava al matí, abans que la calor fes esgotadora la caminada. Caminava lentament entre les paradetes improvisades, unes estores de jonc posades a terra, amb els objectes disposats al damunt. S'ajupia. Sospesava. Mirava. Allò que l'aturava no era sempre el més antic ni el més espectacular.

Un *xauabti* de fusta pintada, figura funerària de quinze centímetres, amb els braços creuats sobre el pit en l'actitud d'Osiris, el rostre hieràtic, la perruca blava estriada de línies d'or finament traçades. El rostre tenia la precisió tranquil·la dels retrats de cort. Algú l'havia mirat, algú havia volgut que fos reconegut en l'altra vida. Aquest *xauabti* havia acompanyat un mort durant trenta segles en una cambra funerària segellada. Ara era allà, sobre una estora de jonc, a Saqqara, sota el sol. El *xauabti* va ser embolicat en un drap i Denon se'l va posar a la bossa.

El fel·là que l'havia posat allà va dir una frase. Denon no la va entendre. Es va girar cap a Hassan, l'intèrpret que la Comissió li havia assignat. Hassan va escoltar, es va mirar els peus i després va traduir en veu baixa.

—Diu que és la tomba del seu avantpassat.

Hassan va tornar sol al vivac aquell vespre. Va vorejar el mercat, que es buidava, els venedors desapareguts dins la pols del capvespre amb les seves piastres. Es va aturar al lloc on el fel·là havia estès els seus objectes. L'estora encara hi era. Una depressió a la sorra marcava on el *xauabti* havia reposat. Intèrpret des de feia quatre anys, havia traduït per a mercaders, notaris, oficials otomans i, ara, savis francesos. Havia après que traduir és triar entre paraules que mai no coincideixen del tot. La frase del fel·là —la tomba del seu avantpassat— l'havia traduïda amb exactitud. El que no havia traduït era el to.

Els dies següents, Denon va fer altres adquisicions.

Escarabeus. Un de faiança blava que duia el cartutx de Tutmosis III, sisè faraó de la dinastia XVIII, gravat sobre la part plana amb una precisió que va comprovar amb la lupa. El tauler, l'escarabeu, el disc solar. Tres mil dos-cents anys i el traç era intacte. Un segon d'esteatita negra que representava un coleòpter amb els èlitres finament detallats. Els egipcis havien observat l'escarabeu fent rodolar la seva bola de fem cap al sol i hi havien vist el déu Khepri empenyent el sol a l'alba. L'havien posat a les tombes, sobre els cors dels morts, per assegurar-ne el renaixement.

Amulets. L'ull udjat de faiança turquesa, l'ull d'Horus, arrencat per Set en el combat i després reconstituït. Tres centímetres, una pupil·la pintada, unes línies d'art cosmètic que imitaven el plomatge del falcó. Un Tot amb cap d'ibis de lapislàtzuli que els escribes duien perquè el seu càlam no s'equivoqués. Una Sekhmet de cornalina d'un vermell fosc. Es portava perquè la guerra i les epidèmies no t'afectessin.

Denon va comprar també dos vasos canops d'alabastre —un tap amb cap de xacal, un altre amb cap de babuí—, guardians de les entranyes del mort. Setze centímetres d'alçada, l'alabastre translúcid, que deixava passar la llum amb un to de mel. Fragments de papir coberts d'escriptura hieràtica, adquirits sense saber què deien.

El que deien, els orientalistes ho aprendrien anys més tard. Fórmules del *Llibre dels Morts*, invocacions protectores per al pas cap a l'altre món. Un papir semblant, comprat a Tebes per l'enginyer Simonel i conegut més tard amb el nom de papir Cadet, conté passatges de trenta-vuit capítols o fórmules del *Llibre dels Morts*.

El papir Cadet ingressaria al Gabinet de Manuscrits de la Biblioteca Nacional, amb la signatura *Égyptien 1 à 19*.

Però aquell matí a Saqqara encara no sabia res de tot això. El que l'aturava, ho comprava. El mercat es buidava. La calor pujava. L'endemà hi hauria altres estores, altres objectes, altres transaccions de les quals no escriuria totes les frases.

Un matí, a l'alba, Geoffroy tenia dotze pàgines de notes i una convicció. El cocodril del Nil i el caimà d'Amèrica del Sud compartien una arquitectura òssia tan propera que no podia ser fortuïta. Aquesta convergència anatòmica a través de milers de quilòmetres i d'un oceà plantejava una pregunta a la qual la biologia de la seva època no tenia resposta.

Geoffroy encara no n'havia parlat amb ningú. La idea topava massa amb el que s'ensenyava a París.

En novembre, a Saqqara, Geoffroy demanaria a Denon que li mostrés les representacions d'animals als baixos relleus. Passarien mitja jornada comparant els ibis de les pintures amb els ibis vius. Les pintures i els ocells s'assemblarien a la perfecció, com si tres mil anys no haguessin canviat res. Denon dibuixaria els dos un al costat de l'altre —el viu i el mort pintat— sense saber quin s'assemblava més a l'original.

III - La batalla de les Piràmides

El 21 de juliol, l'exèrcit va albirar les piràmides.

Les siluetes triangulars es dibuixaven a l'horitzó des d'una desena de quilòmetres. Els soldats es van aturar espontàniament. Ningú no havia donat cap ordre. Bonaparte, a cavall, les va mirar molta estona.

Després es va girar cap als seus homes.

—Soldats, des de dalt d'aquestes piràmides, quaranta segles us contemplen.

Va fer un senyal als seus generals sense abaixar la veu.

—General Bon, divisió esquerra. General Desaix, divisió dreta. No ens movem. Deixem que vinguin.

Després, més baix, per a ell sol, de cara a les piràmides.

—Posats a fer-ho, millor guanyant.

Van enviar els savis a l'interior dels quadres d'infanteria amb l'equipatge i els ferits. Es van trobar estrets entre les mules i els carros de munició, a l'alçada de l'espatlla dels soldats de les darreres files. Monge gairebé no hi veia res.

D'allà estant, tot passava a l'alçada d'un home. Els peus que s'estrenyien, els fusells que se sostenien amb les dues mans, la suor a les nuques. La pols que pujava del sud. La cavalleria mameluca que s'acostava, encara invisible. Un soldat a la seva

esquerra murmurava en alsacià. Monge no va entendre res. El to bastava. Es va preguntar, per primera vegada des de Tolon, què hi feia, un geòmetra, entre dues mules, mentre una cavalleria carregava.

El bramul va precedir el soroll dels cascos, una vibració de la terra sota les soles. Després les primeres files van disparar i el fum negre ho va amagar tot. Les salves es van succeir amb cadència regular. En els intervals se sentien crits, els dels homes que queien de cavall.

El que Monge no podia veure des de l'interior del quadre, els oficials a cavall ho veien. Murad Bei havia disposat les seves forces al sud, sobre la plana que s'estén entre el poble d'Embabeh, atrinxerat a la vora del Nil, i les piràmides. Sis mil genets mamelucs, potser set mil, aplegats en formacions ondulants. Ni línies. Ni files fixes. Una cavalleria que es desplegava com l'aigua sobre una superfície irregular. Els cavalls àrabs, més petits que les muntures franceses, galopaven en grups de cinquanta, de cent, canviant de direcció al senyal d'un cap que no es veia. Darrere seu, una pols ocre pujava fins a amagar el cel.

Bonaparte havia format les seves divisions en cinc grans quadres. Vint-i-cinc mil homes, dels trenta-vuit mil embarcats a Tolon, repartits en sis files de fondària, baionetes enfora, els oficials a l'interior amb l'equipatge. Era la formació teòrica que s'ensenyava a l'Escola Militar, la que no havia de cedir mai davant una càrrega de cavalleria. Ningú a l'exèrcit no havia vist mai sis mil genets carregar alhora.

La primera càrrega va venir del sud-est. Mil genets, aproximadament, separats del gruix de l'exèrcit mameluc, van esperonar de dret cap al quadre de Desaix. Una aristocràcia guerrera muntada a cavall més que no pas un exèrcit, cada genet combatent per la seva pròpia glòria, sense cap ordre col·lectiu. Cimeteres, pistoles a la cintura, carrabines en bandolera. Alguns portaven cotes de malla que brillaven al sol. D'altres, robes de seda brodada.

Van carregar a tot galop al llarg de tres-cents metres. El quadre de Desaix esperava. Dos-cents cinquanta metres. Els oficials cridaven que mantinguessin les files. Dos-cents metres. Els fusells es van alçar. Cent cinquanta metres. Bonaparte, des de la seva posició central, mirava sense moure's. Cent metres. La distància a la qual un infant podia distingir el rostre del genet que carregava. Setanta-cinc metres. L'ordre de foc.

La primera salva va encertar la càrrega de front. Les bales van copejar primer els cavalls, més amples que els homes, i després els genets, que s'inclinaven cap endavant o cap a un costat. A cinquanta metres, la càrrega es va alentir. No es va aturar, es va esmicolar. Els cavalls es negaven a avançar cap a les baionetes. Alguns genets aïllats van arribar fins al quadre. Colpejaven amb els cimeteres contra els fusells creuats, però no podien penetrar les sis files de fondària. La segona salva els va abatre a boca de canó.

Els supervivents es van replegar. Van seguir altres càrregues. Murad Bei llançava els seus esquadrons per onades successives, esperant trobar una escletxa a les formacions franceses. Cada onada es trencava contra els fusells. Al cap d'una hora, els quadres resistien encara. El terreny davant les posicions franceses estava cobert de cavalls morts i de genets ferits. El fum de la pólvora s'estancava en l'aire immòbil i formava una boira grisa que amagava les piràmides al fons.

Denon dibuixava a cegues. Esquenes, fusells, el fum, un racó de piràmide per sobre dels caps. El clatell del soldat alsacià que tenia al davant, els fusells que s'alçaven i tornaven a caure, el fum acre. El que acabava de passar a l'exterior —les càrregues, les salves que trencaven els esquadrons mamelucs, el contraatac de la cavalleria francesa— no ho veuria. Només en conservaria el fum, la calor, la suor i el soroll.

El combat durava des de feia més d'una hora quan Bonaparte va llançar les divisions de Bon i de Vial a l'assalt del camp atrinxerat d'Embabeh, a la vora del Nil. Les columnes d'infanteria van

avançar a la baioneta, menys per perseguir l'enemic que per donar-li una envestida destinada a trencar-ne la cohesió. Els mamelucs, atrapats entre les columnes i el riu, van retrocedir. Alguns es van ofegar intentant travessar el riu a cavall. A d'altres els va abatre a les ribes la infanteria francesa que els perseguia.

Murad Bei va comprendre que la batalla era perduda. Els seus genets, esplèndids individualment, no podien fer res contra una infanteria disciplinada que mantenia les seves posicions. Va donar l'ordre de retirada general. Menys de dues hores després de l'inici del combat, els mamelucs supervivents galopaven cap al sud i abandonaven el camp de batalla als francesos. Deixaven enrere diversos milers de morts. Els francesos comptaven menys de tres-cents morts i ferits.

Denon va dibuixar les piràmides amb els morts en primer terme. Les pintures de triomf, les encarregarien més tard.

L'exèrcit es va tornar a posar en marxa, i les piràmides van tornar. No com havien aparegut al matí, siluetes llunyanes dins la pols, sinó com coses d'una altra naturalesa. Creixien a mesura que s'hi acostaven d'una manera que no tenia res a veure amb la perspectiva ordinària, i deixaven de ser comparables a res de conegut. A dos-cents metres, Denon va comprendre que s'havia passat la vida sencera imaginant monuments a escala d'home. Aquestes piràmides havien estat construïdes a escala d'una idea que els constructors tenien del que havia de durar. Eren enormes, impúdiques en la seva mida. Cap edifici europeu no hi era comparable.

Jomard, el jove politècnic, va treure els instruments de mesura i va començar els primers aixecaments. Les xifres que va anotar aquell vespre —longitud de la base, angle d'inclinació de les cares, alçada estimada— només serien un esbós, que reprendria amb mètode el 1799 durant l'aixecament de les piràmides de Gizeh.

Denon va mirar les piràmides, i després l'exèrcit que acampava al seu peu. Aquells monuments pesaven milions de tones. No

anirien enlloc. Però els objectes que contenien eren una altra cosa. Les estatuetes que es trobaven a les tombes, els papirs, els escarabeus de faiança, tot això cabia en una caixa de campanya.

La nit va caure de pressa sobre l'altiplà de Gizeh. Els soldats van encendre els focs de vivac. La llum ataronjada de les flames enrogia la base de les pedres. Denon es va quedar dret molt de temps després que Jomard s'estirés sobre la seva manta, amb els ulls oberts cap al cel.

Passada la mitjanit, va agafar els carbonets i es va acostar a la Gran Piràmide. Les sentinelles no el van aturar. Les havien avisat que aquell civil amb el quadern voltava per tot arreu i no donava cap problema. Va vorejar la base fins a trobar un angle on la lluna il·luminava directament la cara oest. Els blocs eren més alts que un home. Escalats dos, tres blocs, es va asseure sobre el quart.

La pedra encara era calenta. No la calor difusa de l'aire. Una calor pròpia, interior, com si la massa de calcària hagués absorbit el sol del dia i el restituís lentament dins la nit. El palmell posat de pla. Més de cent trenta metres de pedra al damunt seu, invisibles en la foscor. Només veia les primeres filades de blocs que pujaven cap al negre.

Denon va provar de dibuixar. La lluna donava prou llum per distingir les juntes entre les filades, la lleugera irregularitat de les superfícies tallades a mà, l'ombra profunda dels intersticis. La línia de l'horitzó traçada allà on la piràmide tallava el cel, les files successives dels blocs que pujaven en graons. Més senzill que el dibuix del dia, sense fum davant el quadern.

Jomard el va trobar allà cap a la una de la matinada. Es va enfilar al bloc veí, va examinar l'esbós al quadern, després la piràmide, després el quadern una altra vegada. Denon va parlar per fi.

—Una batalla guanyada, i d'aquí a mil anys… Murad Bei que fuig cap al sud, qui ho sabrà? Mireu-la. N'ha vist cent com la nostra. No les compta.

—Els nostres quaderns ho escriuran —va dir Jomard—. Cosa que, estrictament parlant, no és el mateix que recordar-ho.

—Quaderns. I piràmides. Això és el que queda de les victòries, estimat.

Jomard no va respondre de seguida. Cercava amb els ulls el cim, que no es veia.

—He calculat aquest vespre que la Gran Piràmide conté aproximadament dos milions tres-cents mil blocs. Si els obrers haguessin treballat deu hores al dia, tres-cents seixanta-cinc dies l'any durant vint anys, caldria posar un bloc cada dos minuts aproximadament, sense interrupció. Cap pausa. Cap error. Dos milions de vegades. El que em torba és que el càlcul funciona. Van fer exactament el que havien previst fer.

Al lluny, els focs de vivac dels soldats pampalluguejaven a la plana. En algun lloc cap al nord-est, el Caire dormia.

Denon va examinar l'esbós una darrera vegada. La línia de la piràmide contra el cel nocturn, simple, absoluta. Mai no havia dibuixat res tan difícil de fallar.

Jomard es va alçar, es va espolsar la pols dels pantalons i va remuntar cap al campament.

L'endemà al matí, Jomard va penetrar a la Gran Piràmide amb Monge i Denon. Hi van entrar pel corredor que el califa Al-Mamun va forçar al segle IX. Un túnel dins la maçoneria, tan estret que calia avançar doblegat en dos, amb les torxes fumejants a la mà. La calor de la vigília havia abandonat l'altiplà. La pedra era freda.

Al corredor ascendent es van creuar amb un soldat que tornava a baixar. Un jove, de divuit anys potser, amb la torxa a la mà esquerra i la mà dreta closa. Es va fer a un costat, contra la paret, per deixar-los passar. Jomard va entreveure el que tenia a la mà dreta. Un escarabeu de faiança blava, gros com una nou, trobat en una fornícula lateral. El soldat el va mirar. Jomard també. Cap dels dos no va dir res. Estatuetes, Denon en portaria més tard als

seus propis equipatges. Entre la butxaca del soldat i les caixes dels savis, Jomard ja pressentia que només hi hauria una diferència de grau. El soldat va tornar cap a la sortida, amb la mà dreta encara closa.

La Gran Galeria els va aturar en sec. Quaranta-set metres de llargada, vuit metres i mig d'alçada, les parets de calcària polida pujant en voladís cap al capdamunt. El corredor es prolongava a vint-i-sis graus cap a la Cambra del Rei. Amb la torxa alçada, la llum no pujava fins al cim, i només es veien les dues parets que s'acostaven dins la fosca.

—Mireu-vos això —va dir Monge, amb el nas alçat cap a les parets—. Els romans fan voltes, els egipcis voladissos — el mateix problema, amics meus, el mateix! I no es coneixien.

—Amb uns quants mil·lennis de marge —va respondre Denon—. Aquest corredor és dos mil set-cents anys més antic que el Panteó de Roma.

Monge va avançar comptant els passos. S'havia proveït d'una corda graduada que anava desenrotllant darrere seu, anotant la longitud exacta a cada canvi de direcció. Denon sostenia el nivell de bombolla.

A la Cambra del Rei, van fer una aturada. El sarcòfag buit ocupava la meitat oest de la cambra. Una cuba monolítica sense tapa, sense inscripció, sense ornament. Algú n'havia trencat l'angle nord-est en una època indeterminada. Els saquejadors no hi havien deixat res més.

Jomard va mesurar la sala en les tres dimensions. Longitud, deu metres cinquanta. Amplada, cinc metres vint. Alçada, cinc metres vuitanta. Anotades les xifres, les va comprovar i les va anotar de nou. Després va calcular la relació entre longitud i amplada. Propera a dos a un. Propera al doble quadrat.

—Mireu. Dos a un, a una cosa de no res. L'atzar, no m'ho crec gaire. Una geometria de les proporcions, que nosaltres redescobrim… No l'han escrita. L'han bastida.

Assegut a la vora del sarcòfag buit, Monge dibuixava la sala a la llum de la seva torxa. Aquell sarcòfag havia contingut alguna cosa. O potser res. Potser sempre havia estat buit. Probablement la cambra mateixa era la tomba, i no pas el cofre de pedra. Ningú no ho sabia. Cap jeroglífic no ornava les parets per dir-ho. Si n'hi hagués hagut, no els haurien sabut llegir.

Van tornar a la superfície al cap de dues hores. El sol del matí queia sobre l'altiplà de Gizeh. Monge es va asseure sobre un bloc de calcària i va tancar els ulls un moment. Va pensar en la sala de baix. El seu silenci absolut, la seva foscor perfecta, el sarcòfag buit que hi havia esperat durant segles que algú vingués a posar-hi les mans. Quan va tornar a obrir els ulls, la llum li va arrencar una ganyota.

Jomard va obrir el quadern. Sota les xifres de la Cambra del Rei, amb una lletra menys atapeïda, va afegir tres frases. «S'entra en una piràmide com s'entra en una frase de la qual no s'entén ni el principi ni el final. El sentit hi és, organitzat, precís. Però ens falta la llengua.»

A la tarda, mentre Denon acabava els aixecaments de la cara est, Jomard es va allunyar cap al sud de l'altiplà. Volia veure l'Esfinx de lluny abans d'apropar-s'hi. Es va aturar a tres-cents metres i va mirar.

El cap emergia de la sorra a l'horitzó, retallat sobre el cel blanc de calor. La proporció era pertorbadora. Massa gran per a un home, massa petita per a un monument, una cosa entremig que no corresponia a cap categoria que ell conegués. En va traçar la silueta amb precisió. Quatre línies. El trencament del nas mutilat. La vora del nemes. El tocat ratllat que emmarcava el rostre. L'ombra projectada sobre la sorra.

En apropar-s'hi, els detalls es van anar afegint. La calcària groc pàl·lid, gastada per mil·lennis de vent carregat de sorra. Els estrats geològics eren visibles a la roca. L'Esfinx havia estat tallada al penya-segat natural. Els obrers havien seguit les capes de la pedra com un escultor segueix el fil de la fusta. Les orelles,

mig esborrades, conservaven encara la forma. Els ulls eren ara unes cavitats, però les celles en relleu indicaven que s'havien hagut d'excavar intencionadament.

Jomard es va asseure a la sorra, al peu del cap, dins l'ombra estreta que aquest projectava al final de la tarda. Era l'únic lloc fresc de l'altiplà a aquella hora. Va dibuixar el rostre des de sota, sota l'angle que cap pintor no havia representat encara, el d'algú assegut al peu del monument i alçant els ulls.

—Cal tornar al campament, ciutadà —va venir a dir-li un soldat del destacament de protecció. Jomard va alçar la mà sense girar-se i no es va moure. El soldat es va allunyar arronsant les espatlles. Quedava llum per a una vintena de minuts.

Va pensar en el que l'Esfinx guardava. O se suposava que guardava. Els antics egipcis, ho sabrien més tard, l'havien anomenat Hor-em-akhet, Horus a l'horitzó. El déu falcó que era també el sol ixent. Aquell rostre mirava cap a l'est, exactament cap a l'est, cap a la sortida del sol — un càlcul astronòmic, executat amb una precisió que els seus propis instruments no farien sinó confirmar.

Tot allí era intencionat. Res no era decoratiu pel simple plaer de decorar. Cada proporció, cada orientació, cada material triat responia a una lògica que els constructors tenien al cap i que no havien jutjat útil d'explicar perquè els seus successors també la coneixien. Després els successors havien desaparegut, i la lògica amb ells, i només quedava la pedra, precisa i muda, sota el llapis d'un enginyer de vint anys.

Quan la llum va ser insuficient, es va alçar i va mirar el rostre una vegada més. El nas absent no disminuïa l'expressió — si és que n'hi havia una. De serenitat, no n'hauria jurat. Va espolsar la sorra dels faldons i va reprendre el camí del campament.

La presa del Caire el 24 de juliol va ser sorprenentment ràpida. Les portes de la ciutat es van obrir sense combat seriós, i les

autoritats locals van preferir negociar a afrontar un exèrcit del qual acabaven de veure la potència de foc. Bonaparte va entrar a la capital d'Egipte al capdavant de les seves tropes, travessant carrerons on la població es mantenia prudentment a l'interior.

Els soldats estaven astorats. Després de dies de desert i després de marxa al llarg del Nil, descobrien una ciutat de tres-cents mil habitants. Els seus basars formiguejants, les seves mesquites innombrables, els seus jardins de palmeres i tarongers, les seves fonts. Per a la majoria d'ells, era la ciutat més gran i més estranya que havien vist mai.

Geoffroy Saint-Hilaire va recórrer el barri de Khan el-Khalili el mateix vespre de l'entrada. Dibuixant mentre caminava, prenent notes de passada. La ciutat li semblava un món complet i coherent, organitzat segons una lògica que no tindria les claus fins d'aquí a mesos.

Khan el-Khalili era el cor mercantil del Caire des del segle XIV. Un laberint de carrerons coberts on s'amuntegaven els orfebres, els teixidors, els mercaders d'espècies, els llibreters, els fabricants de coure i de llautó. Geoffroy hi vagava des de feia una hora, amb el quadern obert, incapaç de fixar els dibuixos perquè el moviment no s'aturava mai. Els rostres, les teles, les mercaderies. Tot se succeïa massa de pressa.

Un vell mercader de cal·ligrafia àrab es va fixar en ell i li va fer senyal d'entrar a la seva botiga. Geoffroy va acceptar. L'home va estendre davant seu fulls coberts de signes que no podia llegir però el valor estètic dels quals va reconèixer immediatament. Les línies corbes, els punts diacrítics disposats amb una precisió que tenia tant de dibuix com d'escriptura. En va comprar tres per una suma modesta. El mercader li'n va oferir una quarta com a benvinguda.

Aquell gest el va colpir, després dels tirotejos d'Alexandria i de la desconfiança palpable dels carrers. Res d'això no era simpatia per França. Era l'hospitalitat, més aviat, tal com existia en aquell país

abans dels francesos, abans dels otomans, abans fins i tot dels àrabs. El vell ja havia tornat als seus càlams.

Jomard, més pragmàtic, es va interessar de seguida per les dimensions de la ciutat. Tres-cents mil habitants eren més de la meitat de la població de París. Però repartits en una superfície molt més reduïda, en carrerons estrets que només deixaven passar dos ases de front. Va anotar les amplades dels carrers, les alçades aproximades de les façanes, la relació entre les superfícies edificades i els patis interiors. Aquestes dades li servirien més endavant per a les seves estimacions demogràfiques.

Bonaparte, en canvi, va veure el Caire com un problema administratiu. Tres-cents mil habitants que calia governar amb un exèrcit de vint-i-cinc mil soldats exhausts. La proporció no era favorable. Calien aliats locals, una administració per procuració, una legitimitat manllevada. Va començar a treballar la mateixa nit de l'entrada a la ciutat, mentre els seus soldats s'ensorraven de fatiga.

Monge i Berthollet es van trobar al pati d'un palau abandonat, bevent cafè egipci servit per un criat que la intendència havia contractat aquell mateix matí.

—Doncs bé, hi som! —va dir Monge alçant la tassa—. Sis setmanes de mar, Malta, el desert, una batalla… i aquest cafè, tasteu-me aquest cafè, espès com una salsa. En un palau mameluc!

—Queda l'essencial —va dir Berthollet, sense tocar la seva.

—Què, doncs?

—Comprendre què tenim al davant. Aquest país… La resta — la conquesta — era la part fàcil, Monge.

Monge va deixar la tassa i va observar el pati. Una palmera, la pica de pedra, els estels per sobre de les parets. Havia passat cinquanta-dos anys creient que la ciència obria el món. L'obria, en efecte, i no havia previst que això pogués fer por. El Caire continuava sense dormir. Als carrers veïns, l'exèrcit s'instal·lava

per a la nit. Ordres cridades, cavalls, el soroll sord de les caixes que es deixaven a terra.

IV - La batalla d'Abukir

L'1 d'agost, Nelson va atacar els vaixells francesos a la badia d'Abukir. El combat va durar una nit. Al matí, onze dels tretze vaixells de línia havien estat enfonsats o capturats. L'*Orient*, el vaixell almirall, havia explotat.

La flota francesa fondejava en línia a la cala poc profunda d'Abukir des dels primers dies de juliol, esperant les ordres de l'almirall Brueys. Tretze naus ancorades l'una al costat de l'altra, amb els flancs d'estribord girats cap a la mar i els de babord cap a terra. Era la disposició clàssica d'una flota fondejada, la que protegia un costat recolzant-se a la ribera. Brueys havia triat aquella posició perquè el port d'Alexandria era massa poc profund. Pensava que Nelson només podria atacar de cara.

Però Nelson havia comprès la debilitat d'aquella disposició. Si la badia era prou profunda per a tretze vaixells, ho era prou per navegar entre aquests vaixells i la costa. Els francesos s'havien protegit del mar obert. Havien deixat el flanc de babord exposat, creient que ningú no gosaria endinsar-se pels baixos. Nelson va gosar.

L'atac va començar a les divuit hores trenta, quan el sol baixava sobre l'horitzó. Tretze vaixells de setanta-quatre canons i el *Leander*, de cinquanta, van entrar a la rada, però el *Culloden* es va encallar al baix i no va prendre part en el combat. Cinc d'ells, per iniciativa del capità Foley, van passar entre la línia francesa i la costa. Els altres van atacar per mar oberta. Els francesos es van trobar atrapats entre dos focs, amb els canons de babord inservibles perquè no havien previst combatre per aquella banda.

La batalla es va desenvolupar dins la foscor creixent. Els primers vaixells francesos de la línia, sorpresos, van ser desbordats abans de poder fer tornar les seves tripulacions dispersades a terra. El

Guerrier, el *Conquérant*, el *Spartiate* van ser castigats a boca de canó per l'artilleria britànica. A les vint hores ja era nit tancada. Només es combatia a la llum de les canonades, de les flames que pujaven des dels ponts malmesos i, més tard, de la lluna que es va alçar sobre la Mediterrània.

L'*Orient*, el vaixell almirall de cent vint canons, era al centre de la línia francesa. Era el més gran del món, construït a Tolon el 1791. Brueys hi havia comandat, ferit però negant-se a abandonar el seu lloc, fins que una bala de canó el va matar. A les vint-i-una hores, es va declarar un incendi al castell de popa, on hi havia pots de pintura i d'oli, i es va estendre als ponts inferiors. El foc es va propagar fins als pallols. Els mariners van intentar apagar-lo, però els trets anteriors n'havien destruït les bombes.

A les vint-i-dues hores, l'*Orient* va explotar. La deflagració va ser visible des d'Alexandria, a més de vint quilòmetres de distància. Una columna de flames va pujar a cent metres dins el cel nocturn. El soroll de l'explosió va ressonar per tota la costa. Durant deu minuts, ni els britànics ni els francesos no van tornar a disparar. Restes enceses tornaven a caure sobre la mar. Cossos de mariners sortien disparats enlaire i queien a l'aigua a centenars de metres del vaixell. De l'*Orient*, no en va quedar res. Dels mil homes de tripulació, només es va repescar un grapat de supervivents.

El combat es va reprendre després del silenci. Els vaixells francesos supervivents van intentar defensar-se, però estaven envoltats, amb les tripulacions delmades. A l'alba del 2 d'agost, onze vaixells francesos havien estat destruïts o capturats. Només dos van aconseguir escapar cap a mar oberta, el *Guillaume Tell* i el *Généreux*. Fugirien cap a Malta. Els altres estaven enfonsats, encallats a la costa, o en mans dels britànics.

La batalla d'Abukir va ser la major victòria naval de Nelson, i la Mediterrània tornava a ser britànica. Les pèrdues franceses pujaven a diversos milers d'homes morts, ferits o presoners. Els britànics no havien perdut cap vaixell.

Sense flota, l'exèrcit francès era presoner a Egipte, sense reforços ni avituallament, sense cap manera de tornar. Trenta-vuit mil soldats i cent seixanta-set savis aïllats del món.

La notícia va arribar a Bonaparte el 14 d'agost, de camí al Caire, de tornada de Salhiyya, per un oficial d'estat major que Kléber li havia enviat des d'Alexandria. Tan bon punt va arribar a la capital, va convocar un consell de guerra.

—Brueys va fondejar la flota a la badia d'Abukir en lloc de posar-la en seguretat a Alexandria. Nelson va atacar de nit. La flota ha estat destruïda. Aquesta és la nostra situació.

Caffarelli —quaranta-dos anys, general d'enginyers, amb una cama de fusta des del setge de Mannheim, amb la franquesa com a defecte professional— va fer la pregunta que tothom es retenia de fer.

—General Bonaparte, quina és l'estratègia a llarg termini? Quedar-nos aquí fins quan?

Bonaparte va vacil·lar.

—Controlem el Nil, Caffarelli. Egipte alimentarà l'exèrcit. Malta ens ha donat prou per aguantar. Del Directori, no en depenem. Continuem. L'exèrcit d'Orient està aïllat de França —doncs bé, ara estem obligats a fer grans coses. Per mar, no? Doncs per terra. Síria, Turquia. O bé ens quedem aquí fins que les circumstàncies canviïn.

—Presoners, doncs —va dir Monge, amb una petita rialla que no va quallar—. Per quant de temps?

Berthollet, més estoic, va anar a buscar un precedent.

—Alexandre va restar onze anys fora de Macedònia, Monge. Ningú no el plany gaire. La nostra feina aquí ens sobreviurà… Quedeu-vos amb això.

Caffarelli, després del consell, va trobar Fourier al passadís del palau i el va aturar amb una mà al braç. Caffarelli era l'únic

general de l'exèrcit que no fingia davant els civils. L'únic també que no demanava permís per fer una pregunta desagradable.

—Heu sentit Bonaparte. Ha donat l'ordre de continuar. Què us en sembla, a vós?

—Crec que no té alternativa. I que ho sap.

—I nosaltres?

—Nosaltres tampoc.

Caffarelli no va respondre res. Va deixar anar Fourier i se'n va tornar cap als seus oficials, amb la cama de fusta ressonant sobre l'enllosat.

Tota l'empresa depenia ara d'això, que un almirall havia fondejat al lloc equivocat.

L'anunci de la destrucció de la flota va arribar als savis de maneres diferents segons la seva posició dins la jerarquia del campament. Alguns ho van saber per un oficial d'estat major que travessava el pati. D'altres, per un criat egipci que havia sentit parlar els soldats.

Aquell vespre, abans de tornar al seu allotjament, Jomard va passar per les dependències nord del palau de Hassan-Kashif, on s'emmagatzemaven les col·leccions. Llanterna i inventari manuscrit a la mà.

Les caixes hi eren, les caixes etiquetades de la seva mà i les col·leccions oficials de Monge i Berthollet. A l'angle nord-oest, contra la paret del fons, vint-i-tres caixes sense etiqueta. Cap número de sèrie. Cap nom de comissari. Fusta ordinària, closa a corre-cuita amb claus clavats de biaix. Va intentar aixecar-ne una. Massa pesada per a un home sol. Els dits li van passar per una escletxa entre les posts. Tela. A través, una cosa dura. No va forçar l'obertura. Les havia vistes tres vegades abans d'aquell vespre, des del començament de l'expedició. La primera a Alexandria, sense fer-hi cas, entre altres caixes. La segona uns dies abans, quan havia vingut a comprovar les col·leccions amb la llanterna. La tercera la vigília. No s'havien mogut, i ningú no

les havia reclamades. Existien fora del sistema, dels formularis, dels mandats, dels quaderns d'inventari. Eren la part de l'expedició que no tenia nom.

Va anotar l'existència d'aquelles vint-i-tres caixes al seu diari personal, al peu d'una pàgina, amb la data i aquesta menció : «Procedència desconeguda. Contingut no verificat.» No en va parlar amb ningú. Aquelles caixes pertanyerien a algú. Algú les reclamaria, o no les reclamaria.

L'endemà a la tarda, Jomard va anar al mercat d'espècies de Khan el-Khalili a veure si la notícia era coneguda a la ciutat. A primera vista, res no ho mostrava. Els mercaders venien. Els compradors compraven. Els preus del pebre i de la canyella no havien canviat respecte de la setmana anterior.

Un mercader de teixits que coneixia de vista li va fer senyal que s'acostés. L'home va pronunciar unes quantes paraules en àrab, assenyalant el cel, després la mar al nord, i després fent un gest amb les dues mans juntes que va separar bruscament. Les va mantenir obertes una estona, amb els palmells buits, per sobre dels rotlles de cotó.

—Ho saben —va dir Jomard al seu intèrpret.

—Des d'ahir al vespre. Als suqs, les notícies van més de pressa que els correus. Diuen que la flota francesa ha estat destruïda. I que ara sou presoners aquí.

—I què en pensen, d'això?

L'intèrpret va intercanviar unes quantes frases amb el mercader. Després es va girar cap a ell.

—Diu que els francesos no són els primers a quedar atrapats a Egipte, que els mamelucs també pensaven que es quedarien, que el Nil continuarà corrent quan vosaltres hàgiu marxat, i també que si voleu comprar tela, avui us proposa un bon negoci.

Jomard va comprar un tros de tela índigo. No en tenia cap ús. El color era bonic, i volia haver fet alguna cosa concreta durant aquell dia.

En les hores següents, una altra pregunta el va ocupar més. Com tornarien a França els seus propis quaderns, els dibuixos de Denon, les col·leccions de Geoffroy?

Arribat el vespre, quan la notícia ja s'havia acabat d'escampar per la ciutat, els savis es van trobar al pati interior del palau. Ningú no havia proposat reunir-s'hi. Eren allà, els uns després dels altres, atrets per la mateixa necessitat de no quedar-se sols amb la notícia.

Berthollet va arribar uns minuts més tard amb un full de càlcul a la mà. Assegut, amb el full damunt dels genolls, va dir sense preàmbuls a Monge :

—He fet una estimació de les provisions disponibles. Farina, oli, arròs, carn seca. Racionant-les com cal, l'exèrcit pot resistir setze mesos sense cap avituallament exterior. No morirem de gana. Ja és alguna cosa.

—No és la fam el que em preocupa —va dir Monge—. És més aviat…

—Ja ho sé. Però la fam, la puc calcular.

Fourier seia apartat, sota el pòrtic, i no havia dit ni una paraula. Allò que les paraules no podien contenir, ho confiava a les matemàtiques. Perdre la flota era un problema de variables múltiples —les provisions, els reforços, les possibles rutes de retirada— les equacions del qual se li escapaven. Les buscava igualment. Era la seva manera de tenir por.

—I les nostres col·leccions? —va dir Geoffroy—. Elles, com tornen?

Ningú no va respondre de seguida. Era la pregunta que tots s'havien fet i que ningú no havia volgut formular primer.

—Els quaderns caben a les nostres butxaques —va dir Jomard—. Mesures, notes, croquis. Uns quants quilos per home, no més. Això pot travessar qualsevol cosa.

—I les caixes? —va dir Geoffroy—. Els meus espècimens. Les mostres de Berthollet. Les ceràmiques, els papirs, les estatuetes. El que és pesat.

Berthollet va plegar el full de càlcul.

—El que és pesat és vulnerable. Cal admetre-ho. Si els anglesos prenen el control de la Mediterrània oriental, tot el que voldríem embarcar podria ser capturat.

Un gat va travessar l'enllosat i va desaparèixer sota el pòrtic. En algun indret de la ciutat, el muetzí va començar la crida de la nit. Una veu llarga, sinuosa, que pujava i baixava segons una melodia que havia sentit cada nit des de l'1 de juliol i que no deixava de semblar-li estrangera.

—Bonaparte ha dit que si la mar… en fi, que tornaríem per Síria si no podíem tornar per mar —va dir Monge.

—Bonaparte diu moltes coses —va respondre Berthollet—. En aquest moment fa bé de dir-ne. L'exèrcit necessita creure-hi.

Van restar una hora al pati, sense decidir res.

Es van aixecar l'un darrere l'altre i van tornar cadascun a la seva cambra, per no tenir res més a fer.

Geoffroy es va instal·lar a la seva taula de treball i va escriure.

«Vam perdre la flota fa catorze nits, sense saber-ho. Dic "nosaltres" perquè és la paraula justa. Aquesta pèrdua és col·lectiva, encara que jo no fos a Abukir, encara que no sigui mariner. Allò que he perdut amb la flota és la certesa que el que he vist aquí no tornarà a França, o almenys no sota una forma que jo hagi triat. Els meus quaderns, les meves làmines, les setanta espècies de peixos, d'ocells i de rèptils que he aplegat des d'Alexandria, als mercats i entre els pescadors. Tot això és ara ostatge d'una situació militar sobre la qual no tinc cap control.»

Es va aturar, va rellegir. L'última frase era massa planyívola. La va ratllar d'un traç i va tornar a començar.

«El que m'ocupa aquesta nit no és la por. No crec que morim aquí. Bonaparte trobarà alguna cosa, sempre troba alguna cosa. El que m'ocupa és una qüestió més abstracta, la de saber de què serveix el testimoni si el testimoni no pot tornar. Les làmines que he fet del cocodril, de l'ibis, dels peixos del Nil tenen valor si algú les veu. Tancades en una caixa al Caire, no tenen més valor que les bèsties que representen.»

Va deixar assecar la tinta.

Els seus quaderns de notes i de làmines pesaven, tots plegats, uns deu quilograms. Els espècimens dins els seus pots i les seves caixes de fusta, uns quaranta quilograms. Un home podia portar dotze quilograms a l'esquena durant una llarga marxa. Quaranta quilograms exigien un cavall o una mula. Els cavalls i les mules de l'exèrcit no estaven disponibles per a les col·leccions personals d'un naturalista civil.

Va fer la llista del que podria portar ell mateix si la situació ho exigia. Els quaderns, amb prioritat absoluta. Els seus instruments de dissecció —bisturís, tisores, pinces— uns quants quilograms. Entre els espècimens, els més petits i els més preuats eren les pells d'ocell, els cranis de rèptil, els peixos dessecats, un ibis momificat. El que cabria en una bossa de cuir.

La resta —els grans peixos en pot, els cocodrils, els cranis de mamífers— es quedaria. Si es marxava a peu per Síria, com Bonaparte en parlava, no es podien carregar pots a l'esquena d'un home que marxava pel desert.

Aquella selecció forçada li ensenyava una cosa que no havia previst. Des del començament, creia que documentava Egipte per portar-lo a França. El que portaria de tornada dependria menys del que havia triat que del que podia viatjar físicament. La història que s'explica d'un país és la història del que ha pogut tornar.

Va escriure una última línia.

«Si aquests quaderns t'arriben i jo no, és que han viatjat sols. Segurament és la millor manera de viatjar. Els objectes són més lleugers que els homes.»

Va plegar el full i el va fer lliscar dins el primer quadern, entre les pàgines de Tolon. Després va apagar la llàntia i va esperar el dia.

V - L'Institut d'Egipte

Tres setmanes després d'Abukir, el 22 d'agost de 1798, vint-i-nou dies després de la presa del Caire, Bonaparte va fundar per decret l'Institut d'Egipte.

L'Institut tenia per missió oficial estudiar el país en totes les seves dimensions —natural, històrica, econòmica— i respondre a les preguntes que l'administració militar no sabia resoldre sola. Tenia la seu al palau de Hassan-Kashif. Bonaparte n'era el vicepresident, Monge el president. Cada cinc dies, els savis s'instal·laven a la gran sala i reprenien els seus treballs.

Monge va presidir la primera sessió.

Havia ensenyat geometria descriptiva a fills d'artesans que aprenien a llegir alhora que aprenien les seccions còniques. L'Escola Politècnica havia estat fundada perquè el mèrit substituís el naixement. Per a ell, Egipte era menys una conquesta que la prova de la capacitat de la França revolucionària de produir allò que les monarquies no produirien mai, una expedició científica enmig d'una campanya militar.

Va obrir els debats amb unes quantes paraules.

—Som aquí per comprendre, amics meus. No per conquerir —d'altres se n'encarreguen molt bé. Us demano que no ho oblideu mai.

Assegut a l'última fila, Geoffroy va anotar la frase.

Bonaparte venia sovint, i els savis no eren insensibles a l'atenció d'un home que detenia el poder.

—Senyors, Egipte va ser el país més civilitzat del món. Tres mil·lennis d'història enterrats. Exhumeu-los. Mesureu, dibuixeu, recolliu. I l'Egipte d'avui també —la ciència serveix els vius, o no serveix per a res.

A principis d'octubre, Denon, que havia seguit l'exèrcit des d'Alexandria i havia vist les piràmides al vespre de la batalla, va tornar a passar-hi diversos dies dibuixant-les des de tots els angles. Jomard es va enfilar amb ell fins al cim de la Gran Piràmide. Mitja hora d'escalada sobre uns blocs que els arribaven al pit, amb els palmells en carn viva. Vista des d'allà dalt, el desert a l'oest, la vall del Nil a l'est, el Caire al nord-est.

—Tot Egipte d'una sola ullada —va murmurar Jomard.

—Sí… Mireu la llum sobre la cara est. D'aquí podré fixar les meves perspectives sobre les quatre cares.

Van mesurar les restes del temple de Ptah, déu creador de Memfis. A la pols hi jeien els fragments d'un colós de granit rosa, un canell ample com un tronc d'arbre, trossos de cames, un cap, que més tard s'atribuiria al regnat de Ramsès II.

La feina era ingrata. L'estàtua estava trencada en diversos trossos escampats entre les herbes. Calia reconstituir les mesures per addició, compensar les llacunes, estimar les parts que hi mancaven.

Cap al migdia, Jomard es va refugiar a l'ombra del cap, alt de gairebé dos metres, amb el granit tebi contra l'esquena.

Va examinar el rostre. La boca era lleugerament somrient, d'aquell somriure que es tallava als colossos de l'Imperi Nou tretze segles abans de la nostra era, ni benèvol ni amenaçador. El nas havia estat trencat, probablement per soldats de l'edat mitjana que creien destruir un poder destruint-ne la cara. L'uraeus —la cobra reial al front, signe de sobirania divina— havia estat arrencat, només en quedava l'empremta. El nemes estava intacte, amb les ratlles paral·leles llegibles sota la pols.

Al cinturó —a l'alçada dels malucs, allà on les cames trencades s'havien endut la resta— Jomard va distingir un cartutx. Dos ovals allargats, envoltats d'una línia contínua, els noms reials, que encara ningú no sabia llegir.

El cap, en canvi, no s'enduria. Diverses tones, d'un sol bloc de granit rosa extret de les pedreres d'Assuan.

Un home vell ajupit a l'ombra del cap colossal feia estona que mirava Jomard. Un guardià, potser, o simplement algú que s'havia assegut allà abans que ell i no s'havia mogut. Jomard li va mostrar el quadern, l'esquema dels càlculs. L'home va parlar, però Jomard no el va entendre. Després va agafar una branqueta i va traçar a la pols, al costat del peu de l'estàtua, dues línies paral·leles i tres traços oblics de través. Un esquema. Diferent del seu, però recognoscible, el d'una càrrega en moviment sobre un pla inclinat. Van quedar-se així una estona, dos homes i dos esquemes a la pols. Un tenia els instruments. L'altre tenia la memòria. Jomard va calcular de cap. L'estàtua sencera, abans de caure, havia pesat vuitanta tones. Sobre una barca. Les barques del Nil eren conegudes. Embarcacions planes, lleugeres, capaces de portar vuit tones com a màxim. Com es transportaven vuitanta tones sobre l'aigua?

Evidentment no sobre una sola barca. Sobre diverses assemblades en rai flotant, lligades entre si, amb l'estàtua posada damunt de bigues que la unien a totes les embarcacions. El càlcul indicava que caldrien almenys deu barques de mida estàndard lligades en formació atapeïda.

Deu barques. Centenars de metres de cordam. Centenars d'homes. Per transportar una estàtua fins a un temple.

La proesa tècnica, difícil però realitzable, el sorprenia menys que la decisió d'intentar-ho. Decidir transportar vuitanta tones sobre nou-cents quilòmetres d'aigua suposava una certesa. La certesa que el resultat valia l'esforç, que l'estàtua encara seria allà d'aquí a mil anys, que l'imperi que el faraó es proposava glorificar duraria.

L'imperi no havia durat. L'estàtua jeia a la pols, trencada, però allà, mesurable.

Jomard es va preguntar si la grandesa de l'antic Egipte no es devia menys al que havia dut a terme que al que havia previst deixar, als qui vindrien molt després. Va tallar el llapis contra el genoll de granit.

Denon va passar, amb el quadern de croquis sota el braç, i es va aturar davant seu.

—Mediteu?

—Mesuro. Cosa que ve a ser el mateix.

A principis de novembre, Berthollet va comptar el que s'havia fet des de juliol. Centenars de quaderns plens, milers d'espècimens, memòries sobre la geologia, el reg, la momificació, l'agricultura, les llengües. Més de tres mesos de feina, que cabien en un sol registre.

Desaix perseguia Murad Bei a l'Alt Egipte des de finals d'agost. Bonaparte va decidir enviar-li un dibuixant per estudiar els monuments tebans; una comissió més nombrosa no el seguiria fins a la tardor de 1799. Denon es va oferir voluntari i havia de partir a començaments de desembre.

La qüestió de les col·leccions, ja, neguitejava tothom, i ningú no tenia ganes de resoldre-la. Els savis recollien espècimens naturals —minerals, animals dissecats, plantes seques— amb l'acord tàcit de Bonaparte, que hi veia els fonaments d'un futur museu egipci a París. Les antiguitats, això ja era una altra cosa. L'acord, aquí, esdevenia més difícil d'admetre.

Geoffroy Saint-Hilaire tornava del mercat de peix d'Embabeh amb vuit espècies que encara no havia vist mai.

La dissecció d'un peix desconegut era per a ell una conversa. Talls, observacions, anotacions, comparació amb els seus records anatòmics d'espècies europees. L'organització interna dels peixos

era notablement constant d'una espècie a l'altra. Els mateixos òrgans a les mateixes posicions, amb variacions que reflectien maneres de viure diferents. Un peix de fons tenia els ulls situats de manera diferent dels d'un peix pelàgic. Però el pla subjacent era semblant.

Aquesta constància del pla anatòmic a través de la diversitat de les espècies era el que començava a entreveure sense saber encara formular-ho. Si les espècies havien estat creades per separat, com sostenia la doctrina dominant, per què compartien un pla tan precís? La resposta —que derivaven d'un avantpassat comú— era una idea perillosa. Cuvier, professor al Museu d'Història Natural, la rebutjaria. L'Acadèmia la miraria de mal ull.

El quart peix era obert sobre la planxa quan Denon va entrar, amb un mocador ja sota el nas.

—Encara amb els vostres peixos? La vostra sala fa olor de llotja.

—Peixos elefant. El Nil, els grans rius d'Àfrica. Aquí, sota la cua —òrgans elèctrics. Els peixos de l'Amazònia en tenen de semblants, desenvolupats a vuit mil quilòmetres de distància, sense cap contacte. Una coincidència? No. Una restricció anatòmica, crec.

Entre les vuit espècies dutes aquell matí, n'hi havia una que li va cridar l'atenció. L'havia comprada a un pescador que no entenia per què el francès s'interessava per aquell peix banal.

El peix es va posar a la seva conca d'observació, una gibrella de terrissa plena d'aigua del Nil. El peix feia una seixantena de centímetres de llargada, bru daurat, cobert d'escates gruixudes com escuts articulats. Nedava lentament, amb una dignitat de rèptil.

El que retenia Geoffroy eren les aletes pectorals.

No eren aletes planes, radiades, com les de tots els peixos que havia disseccionat des dels vint anys. Eren apèndixs carnosos, lobulats, sostinguts per una estructura interna que semblava un membre.

Va passar la nit observant el peix viu, i després disseccionant-lo. L'aleta amagava un os llarg, central, del qual partien uns radis, i que tenia tot l'aspecte d'un húmer. Aquest peix, que anomenaria *Polypterus bichir*, no tenia cap relació amb els peixos de l'Amazònia. Tanmateix les seves aletes compartien amb ells el mateix pla anatòmic fonamental. A l'alba, l'aigua de la gibrella s'havia tornat rosada.

Geoffroy va escriure a Cuvier l'endemà al vespre. Cuvier s'havia quedat a París, ja que l'expedició li havia semblat massa arriscada, massa incerta. Les seves cartes es creuaven pels mars amb mesos de retard.

«Estimat amic —va escriure Geoffroy—, he trobat aquí una cosa que per si sola justificaria el nostre viatge. Un peix que sembla tenir braços. No braços, és clar, aletes. Però un pla intern que s'assembla a un pla de membre, i que és el mateix, exactament el mateix, en espècies que mai no han pogut creuar-se. Encara no sé què n'he de pensar. Però no pot ser pas per atzar.»

Cuvier no va respondre sobre aquest punt durant diversos mesos. Quan va respondre, va ser per dir que les semblances no implicaven un origen comú. Que Déu podia molt bé haver utilitzat el mateix pla en circumstàncies diferents.

VI - La revolta del Caire

Des dels primers dies d'octubre de 1798, Jomard havia començat a dur un diari de la ciutat. Res d'íntim allà dins, no tenia aquesta mena de disposició. El registre consignava les poblacions estimades per barri, les densitats de construcció, les amplades de carrerons, les alçades de façanes, la superfície dels mercats. S'hi afegien observacions sobre els fluxos de circulació, els horaris d'obertura dels suqs, la geografia de l'aigua, les fonts i les seves piques.

El vespre del 20 d'octubre, la vigília de la revolta, havia sortit amb la llanterna per mesurar la plaça d'Ezbekiyya. La plaça era el cor

de la presència francesa a la ciutat. Allà havia instal·lat Bonaparte el seu quarter general, allà se celebraven els mercats, les festes oficials, les concentracions militars. Els habitants del Caire la travessaven majoritàriament sense entretenir-s'hi, amb la mirada a mitja alçada, el pas ràpid.

Mesurava els angles de la plaça, anotava les distàncies amb una corda calibrada, quan va advertir que un grup d'homes asseguts vora una font el miraven treballar.

Un d'ells es va alçar i es va acostar. Va pronunciar unes quantes paraules en àrab que Jomard no va entendre. Després va assenyalar la corda de mesurar i va dir una altra frase. Jomard la va interpretar com una pregunta sobre el que feia.

Li va mostrar el plànol parcial de la plaça que havia dibuixat. L'home el va examinar amb atenció, va girar el quadern, el va allunyar a braç estès. Després va dir una frase als seus companys. Van riure. Un riure que no era de burla, sinó més aviat sorprès.

Jomard no va saber mai què havien dit. Havien reconegut, pensava, la seva plaça al dibuix. Era probablement la primera vegada que algú els mostrava la seva pròpia ciutat vista de dalt. O potser reien perquè el jove francès amb la seva corda intentava mesurar una cosa que no calia mesurar.

El 21 d'octubre de 1798, l'hostilitat latent de la població del Caire va acabar per esclatar. L'espurna havia estat un nou impost sobre les propietats. El general Dupuy, comandant de la plaça, va ser mort per la multitud.

Des de l'alba, milers d'amotinats armats de sabres, llances i bastons havien envaït els carrers del Caire. Els soldats isolats van ser massacrats, decapitats. Els barris insurgents, on la ira madurava des de feia tres setmanes, es van barricar.

Bonaparte, que es trobava aleshores al Vell Caire, va saber de la insurrecció al matí. Com que unes aglomeracions li barraven les portes de la ciutat, va haver de fer un desviament i només hi va

entrar per la porta de Bulaq. Va donar l'ordre a totes les tropes disponibles de reprendre la ciutat barri per barri.

—Aixafeu-me això. Sense demora —va cridar als seus generals—. La més mínima feblesa, i som delmats abans d'aquest vespre. Foc contra tota concentració hostil. Sense avís previ.

L'artilleria va bombardejar els barris insurgents. Les cases de maó cru s'ensorraven en núvols de pols. Els soldats d'infanteria rastrejaven els carrers. La mesquita d'Al-Azhar va ser envaïda, i la profanació va horroritzar tot l'Egipte musulmà.

La repressió va durar tres dies. Bonaparte va ordenar l'execució de tots els caps de la revolta capturats vius. Durant diverses nits, els van decapitar a la Ciutadella i van llançar els cossos al Nil.

Denon no havia esperat el final de la repressió per sortir. El seu criat egipci, esporuguit, li va aconsellar que tornés a casa. No en va fer cas.

Pels carrers principals del barri on s'allotjava, va veure grups d'homes armats, botigues que cremaven. L'olor de fum i una altra cosa a sota, que va reconèixer i no va anomenar. Un soldat francès jeia mort en un carreró. Unes dones cridaven a les finestres, un nen corria. L'exèrcit francès, sorprès, trigava a organitzar la seva resposta.

—Torneu a casa, per l'amor del cel —li va etzibar un oficial en veure'l amb el quadern de croquis—. No és moment de dibuixar.

—Al contrari, amic meu, és ara o mai. D'aquí a cinquanta anys, qui sabrà què ha passat aquí? Ningú, si ningú no ho anota.

Va acabar tornant a casa al cap d'una hora i va observar la continuació per la finestra del primer pis. Uns soldats francesos encerclaven un grup d'insurgents en un carreró. Una mesquita va obrir les portes per acollir els fugitius.

Denon va tancar la finestra. Als carrers, els trets continuaven. A l'Institut, a uns quants centenars de metres d'allà, el mateix dia es vivia d'una altra manera.

Ningú no havia ordenat als savis que es quedessin a l'Institut. Enmig de la precipitació dels combats, Bonaparte no s'havia preocupat dels seus desplaçaments. No calia. Uns soldats francesos massacrats a dos-cents metres d'allà, uns amotinats armats a tots els barris, uns trets sense interrupció des de l'alba bastaven per tenir-los tancats.

Fourier es va instal·lar a la gran sala de l'Institut amb els seus quaderns i va treballar en les seves equacions. Pensava, sense haver-ne fet una teoria, en la manera com la calor es propaga pels cossos. La calor obeïa lleis precises i immutables. Els aldarulls, no. Era un motiu més per preferir la física.

Cap a mitjanit, Jomard se li va unir amb una llanterna.

Berthollet va entrar cap a les tres de la matinada, sense haver-se fet anunciar. Es va asseure i va mirar un moment els altres dos treballar.

—Què calculeu? —va dir a Fourier.

—La manera com la calor es propaga en un medi no homogeni. Encara no tinc les equacions.

—Útil. L'edifici de l'esquerra crema des d'aquest matí. Amb una mica de sort les vostres reflexions prediran si el nostre serà tocat abans de l'alba.

—No us atureu —va afegir en sortir—. És encara l'única cosa que distingeix la nostra presència aquí d'una… en fi. D'una ocupació ordinària.

Van treballar en silenci fins a trenc d'alba, cadascú amb els seus càlculs. A fora, la ciutat cremava. Jomard va haver de despuntar dues vegades la metxa de la llanterna.

Monge, per la seva banda, va escriure una carta a la seva dona. Ja no hi havia correu regular des d'Abukir. La va escriure igualment. El que escrivia en aquella carta, ningú no ho sabria mai. La va segellar amb cura i la va dur a la jaqueta fins a la sortida d'Egipte, deu mesos més tard.

El 24 d'octubre, els savis van sortir prudentment de l'Institut. Feia tres dies que la majoria s'havien barricat escoltant els trets. Diversos barris no eren més que ruïnes fumejants.

Denon va sortir pels carrers devastats i va dibuixar.

Si més no, ho va intentar. Davant seu, una casa ensorrada, la façana volada per una bala de canó, les bigues de fusta calcinades travessades al carrer, una sabata d'infant a la pols. Va traçar la línia de carener del que quedava dret. A Gizeh havia dibuixat les piràmides des de tots els angles. A Malta havia dibuixat les obres que s'enduien i les que es deixaven. Denon sempre havia considerat que dibuixar era testimoniar, i que testimoniar era neutral. El llapis no tenia bàndol; el que havia existit quedava fixat, res més.

Però aquella casa l'havien destruïda soldats francesos. L'artilleria de l'exèrcit amb el qual viatjava, del qual depenia per menjar, desplaçar-se, treballar. Aquelles ruïnes, un cop dibuixades, esdevindrien el document d'una repressió que la seva presència aquí, d'alguna manera, avalava.

Denon va dibuixar igualment, més per reflex que per convicció. La pàgina es va omplir. Quan va tancar el quadern, no hauria sabut dir si el gest havia estat necessari o indigne, o totes dues coses. Tenia cendra fins als canells.

Més endavant pel carreró, una porta de fusta esculpida jeia arrencada dels golfos. Una botiga del suq esventrada, els prestatges tombats, un cofre de coure obert i buit. Denon va pensar en el palau de Hassan-Kashif, en els comissaris que omplien les seves llistes. El mateix gest, menys els criteris i el discerniment. Aquí es deia saquejar, allà recollir. Va tancar amb el peu la tapa del cofre.

Hassan caminava al davant seu per obrir el camí. A prop de la mesquita d'Ibn Tulun, van trobar dos soldats francesos ocupats a buidar una botiga de teixidors. Els teixits sortien per la porta en paquets, apilats en un carretó de fusta. Sedes, cotons tenyits, lli

blanc reservat per als grans dies. Un dels soldats despenjava un teler del seu suport de paret.

La propietària era al marc de la porta del fons, una dona vestida de negre. Mirava sense parlar. Ni súpliques ni crits. Només els ulls que seguien cada paquet. El soldat va passar a prop seu amb el carretó i ella va retrocedir un pas exactament, ni més ni menys.

Hassan es va quedar al carrer. Res a traduir. Denon el va mirar un instant, Hassan que observava la dona que observava els soldats, i va comprendre que l'intermediari també veia, i que veure sense poder actuar donava al rostre un color particular. No va prendre cap nota.

El vespre d'aquell dia, Hassan va tornar a casa seva, al barri copte on l'exèrcit li llogava una cambra. Ni del costat dels soldats ni del costat dels insurgents. Del costat de la llengua. Traductor a banda i banda d'una línia que no podia travessar. Ordres franceses traduïdes. Súpliques àrabs traduïdes. Alguns dies ja no sabia en quina llengua pensava. Aquell vespre no va pensar en cap.

Al carrer, Denon havia dibuixat la botiga buidada. Els claus a la paret on havien penjat els teixits, la marca més fosca al terra on el teler havia reposat durant anys, el marc de la porta amb la dona de negre que mirava. Feina ràpida, sense llegenda, sense data. Quan va acabar, els soldats se n'havien anat amb el carretó. La dona va tornar a entrar a la botiga i va tancar la porta interior.

Un cop acabada la repressió, Bonaparte va convocar els notables supervivents i els ulemes que no havien participat activament en la insurrecció per fer-los comprendre què els costaria qualsevol nou intent de revolta.

—Heu vist què passa. Els vostres barris destruïts. Els vostres caps executats. Al-Azhar bombardejada. Si us rebel·leu de nou, arraso la ciutat sencera.

—Aquesta revolta, ja ho veieu, general, aquesta revolta ho mostra prou bé, la nostra situació és insostenible —va dir Monge a

Bonaparte durant el consell que va seguir la repressió—. No es governa aquest país només per la força militar. No indefinidament, en tot cas. La població ens és hostil. Ho continuarà sent mentre siguem aquí com a ocupants estrangers.

Aquell consell va acabar tard. Bonaparte va convocar Monge l'endemà al matí, lluny dels oficials, al pati interior d'una casa requisada prop de la plaça d'Ezbekiyya. Hi havia cafè i dos tamborets. Bonaparte era dret.

—Has dit que la força sola no n'hi ha prou. Sia. Què proposes?

Monge no havia previst que el consultessin sobre aquest punt. Va dir el que pensava igualment.

—Institucions. No proclames, institucions! Tribunals que jutgin segons regles conegudes, escoles, i després —és el més important— un sistema de propietat de la terra que protegeixi els fel·làs contra l'arbitrarietat. El que la Revolució ha fet a França, però aquí.

—En quant de temps?

—Una generació com a mínim.

—No tenim una generació. Dos anys. Potser.

—Llavors no governareu aquest país. No de debò. L'ocuparéu, cosa que és… una altra cosa.

Bonaparte el va mirar llargament.

—Ocupar bastarà. Per a allò que vull fer.

Monge no va preguntar què volia fer Bonaparte.

Aquell vespre, Monge va escriure al seu diari. «Bonaparte sap que no governa. Una ocupació s'administra. La distinció li importa ben poc. A mi m'importa molt. Encara no sé si importa als egipcis.»

Durant les setmanes que van seguir la repressió, una mena de normalitat precària es va reinstal·lar. Els mercats es van reobrir. Les mesquites van acollir de nou els seus fidels, tret d'Al-Azhar, que va romandre tancada. Els soldats francesos van reprendre les

rondes. Els savis van reiniciar les sortides per la ciutat amb els quaderns i els instruments.

Els savis, per la seva banda, ja no vivien de la mateixa manera la seva presència al Caire. La il·lusió d'una convivència pacífica amb la població no havia sobreviscut a aquells tres dies. Continuaven treballant, freqüentant els mercats, veient alguns notables cairotes, però sota l'amenaça d'una violència que podia ressorgir en qualsevol moment.

Als ulls dels cairotes, Denon continuava sent el que sempre havia estat. Un francès, per tant un ocupant, per tant un enemic potencial.

Als suqs, la majoria de les botigues havien reobert i els artesans treballaven.

En un carreró darrere Al-Azhar, Denon va trobar una escola alcorànica, els alumnes de la qual reprenien les lliçons. Uns nens asseguts en cercle al voltant d'un vell mestre que llegia en veu alta i els ho feia repetir. El mestre va alçar els ulls quan va passar, el va mirar i després va reprendre la lectura sense canviar d'expressió.

Els nens recitaven un text que probablement encara no entenien, en una llengua que els seus pares potser ja no llegien. Venture de Paradis, orientalista que havia treballat molt de temps a les Escales del Llevant i de Barbaria, li havia dit que la transmissió precedeix la comprensió. Les paraules entren primer al cos, el sentit ve després. El gest, en canvi, s'entenia. La lliçó es reprenia al vers on s'havia aturat.

La ciutat cicatritzaria a la seva manera, segons un ritme que els francesos no controlaven i que només comprendrien a mitges. Els nens, en canvi, recitaven les lliçons sense esperar que els ocupants haguessin acabat de barallar-se.

VII - L'Esfinx i les necròpolis

Al novembre, Denon va organitzar una expedició a l'Esfinx. Van partir abans de l'alba per arribar amb la llum rasant del matí, l'única llum que faria ressaltar els detalls de la pedra.

L'Esfinx va aparèixer primer com una massa. Més fosca que la sorra, més compacta que la nit. Després la llum va arribar per l'est i el cap va emergir, el nas absent, els ulls buits. El monument, llarg de setanta-tres metres i alt de vint, continuava enterrat fins a les espatlles. La superfície de la calcària va aparèixer amb els seus matisos. Gris beix allà on el vent havia polit la roca, més fosca als buits on la sorra s'havia acumulat en estrats fins. Fissures recorrien el front, baixant del cim del crani cap a les temples, algunes amples de diversos dits, altres tot just visibles. La pedra no era homogènia. Bancs de calcària més tova alternaven amb capes més dures, creant línies horitzontals que ratllaven el rostre. Marques d'eines eren encara visibles a les galtes, cops de cisell repetits que havien modelat les corbes, deixant facetes regulars que l'erosió encara no havia esborrat. La sorra pujava al llarg dels flancs, formant un pendent suau que el vent remodelava contínuament, gra a gra.

L'ull dret va retenir llargament l'atenció de Denon. La calcària havia estat treballada en buit, el globus buidat per excavar una mirada que ja no existia, la parpella superior llegible sota l'erosió. Algú havia volgut que aquell cap mirés, i que mirés cap a algun lloc.

Cap girat cap a l'est, cap al punt precís on sortia el sol.

—No és una estàtua —va dir Denon en veu baixa—. És… com dir-ho, un instrument. Un rellotge de sol gran com un turó, el rostre del qual seria el gnòmon. Mireu on mira, a l'equinocci. Geometria, certament, més que devoció. Volney ens hauria parlat del nas ample, dels llavis carnosos… Jo no m'hi pronuncio. Però qui va tallar aquesta cara sabia mesurar.

Després d'haver acabat la documentació del lloc, l'expedició es va dirigir cap a Saqqara. La necròpoli s'estenia al llarg de diversos quilòmetres pel desert, cementiri de l'Imperi Antic on la piràmide esglaonada, la més antiga mai construïda, alçava els seus sis graons fins a seixanta-dos metres d'altura. Hi van passar dos dies. Denon va dibuixar. Jomard va mesurar. Geoffroy escrutava els baixos relleus per llegir-hi el que els textos no deien. Les parets de les mastabes conservaven la policromia en alguns indrets. El blau egipci —aquell pigment de coure i de calci que els artesans preparaven per cocció— persistia a les concavitats protegides de la llum. El vermell ocre dels cossos masculins, el groc dels cossos femenins, convencions pictòriques repetides al llarg de quilòmetres de murs funeraris. Els jeroglífics eren gravats en buit i després pintats, cada signe excavat diversos mil·límetres dins la pedra abans de ser acolorit. Els escribes havien treballat de dreta a esquerra en aquelles columnes verticals, els seus errors de vegades visibles allà on un signe havia estat esborrat i regravat lleugerament desplaçat. Les escenes de vida quotidiana es desplegaven en registres superposats. A dalt, les activitats nobles, audiències, cerimònies, ofrenes; a baix, el treball dels camps, la carnisseria, la fleca. Geoffroy s'havia ajupit davant d'un plafó que representava pescadors estirant una xarxa. Els peixos eren identificables per espècie. Perca del Nil, tilàpia, llisa.

Geoffroy, en canvi, només hi veia els animals.

—Ibis. Cocodril. Hipopòtam… i allà, lleons. Estruços. Diverses espècies que ja no es troben a Egipte —en temps dels faraons encara hi vivien. El clima ha canviat. O la caça.

Van baixar als pous amb torxes. Vint metres, trenta metres sota el desert. El descens es feia per esglaons tallats a la roca, irregulars, polits per mil·lennis de passos. Les parets del pou s'anaven acostant a mesura que baixaven, el cercle de llum del dia empetitint-se sobre els seus caps fins a no ser més que un punt blanc enmig de l'obscuritat. L'aire s'espessia. La flama de les torxes vacil·lava en els corrents d'aire febles que encara

circulaven entre la superfície i aquelles cambres profundes. L'olor barrejava salnitre, pols mineral i un tuf animal. Les parets del pou conservaven les marques d'excavació, cops verticals que baixaven en bandes paral·leles. Havien calgut mesos per excavar aquells pous, potser anys. Equips d'obrers que treballaven en la foscor, pujant els enderrocs cove a cove. Les cambres funeràries no eren grans, tres metres per quatre com a màxim, just el que calia per al sarcòfag i les ofrenes. El sostre baix obligava a acotar el cap, i el fum de les torxes s'hi acumulava. Fragments de ceràmica cobrien el terra, restes abandonades pels saquejadors. A les parets hi corrien jeroglífics i pintures murals, el viatge del difunt traçat sobre la roca.

Entre dues estades a Saqqara, Denon va tornar uns dies al Caire. Coneixia al barri copte uns tallers de teixidors que freqüentava regularment.

La tècnica era simple i antiga. Un teler manual, dos lliços alternats, la llançadora passada entre els fils. El soroll del teler omplia el taller, cop regular de la pinta que atapeïa els fils de trama, grinyol dels lliços quan el teixidor accionava els pedals. La llana conservava la suarda malgrat el rentat, i la seva olor es barrejava amb la de les tintures vegetals que s'eixugaven en gerres alineades contra la paret. Unes madeixes penjaven de les bigues del sostre, classificades per tonalitat. Els blaus profunds de l'anyil, els vermells carmí de la roja dels tintorers, els grocs verdosos del sen. En un racó, un aprenent preparava un bany de mordentatge, dissolent alum en aigua calenta per fixar els colors a la fibra. El procediment no havia canviat. Immersió en el mordent, espremut, immersió en la tintura, esbandit al Nil. Els mateixos gestos que a l'època faraònica. Llana i lli teixits segons motius geomètrics, rombes, xebrons, creus potenciades, motius florals estilitzats.

Denon havia comparat un tèxtil copte contemporani amb els aixecaments dels frescos de Saqqara, tombes dels dignataris de l'Imperi Antic. El motiu del rombe inscrit en un cercle era idèntic,

com també la combinació llana-lli i l'amplada del teixit, d'uns seixanta centímetres.

Quatre mil anys separaven el fresc del teixit, i l'amplada no havia variat ni un dit.

Va comprar diverses peces. Fragments de tela copta, alguns encara amb dibuixos de caça o de pesca a la vora. Siluetes rígides, perfils nets, l'estil hieràtic de l'art popular egipci, passat gairebé intacte a través del cristianisme i la conquesta àrab. El teixidor els va plegar en un drap.

També hi havia ceràmiques. Àmfores de dues nanses, gerres de coll estret, copes de peu, fetes amb la mateixa argila del Nil, cuites als mateixos forns. El terrisser, interrogat, va arronsar les espatlles. El seu pare les tornejava així, i el pare del seu pare.

Berthollet havia obtingut quatre mòmies humanes de Saqqara.

El que l'interessava no eren els cossos, ja els estudiaria la medicina. El que l'interessava era la química de les resines d'embalsamament. Aquelles matèries negres i lluents que amaraven les benes de lli eren un conglomerat de substàncies orgàniques, els components de les quals volia identificar.

En tornar al Caire, va fondre mostres rascades, en va dissoldre unes altres en alcohol, va analitzar els vapors, va anotar les temperatures de fusió. Damunt la taula de treball hi havia els instruments alineats. Alambí de vidre de Venècia, termòmetres de mercuri, balances de precisió protegides sota campana. Treballava amb la llum de quatre espelmes disposades en quadrat, les flames de les quals no tremolaven quan prenia les mesures. Les mostres de resina estaven classificades per mòmia, etiquetades en llatí, guardades en flascons tapats amb cera. Algunes eren d'un negre profund, unes altres d'un marró rogenc, unes altres gairebé translúcides. En prenia un fragment amb una espàtula, el dipositava en un gresol, l'escalfava lentament tot anotant a quina temperatura el material canviava d'estat. La resina primer s'estovava, després es fonia, després fumejava tot

despedint una olor acre de fusta cremada i de pega. Els vapors eren recollits en un tub refredat on es condensaven en gotetes olioses. Resina de terebint, greix animal, cera d'abella, natró, betum de Judea. La combinació variava d'una mòmia a l'altra. La lògica, mai. Res del que fa podrir no hi sobrevivia.

A les tres de la matinada va alçar els ulls del registre cap als quatre cossos estirats damunt les taules.

Aquella gent havia mort feia milers d'anys. Els seus noms potser eren a les inscripcions dels fèretres. El que en quedava eren els cossos conservats.

Aquella permanència l'inquietava. Res de metafísic, Berthollet era materialista, una inquietud de savi. Aquells embalsamadors havien resolt un problema de química orgànica per observació, per assaig, per transmissió de les tècniques de generació en generació, més de quatre mil anys abans de qualsevol teoria. Va tallar la ploma.

Va anotar al seu informe. «Les tècniques d'embalsamament egípcies constitueixen un conjunt de coneixements químics empírics d'una sofisticació remarcable, l'estudi sistemàtic del qual podria aportar informació sobre propietats conservadores encara insuficientment conegudes.»

A Saqqara, Geoffroy Saint-Hilaire havia explorat amb Denon els voltants de la necròpolis dels animals sagrats, on es deia que reposaven els bous Apis de Ptah. Apareixien fragments entre els enderrocs. Es van aturar davant d'una estella de granit negre.

Denon va escriure aquestes línies. «Els antics saquejadors van deixar aquests blocs. És aquí on ens assemblem a ells. Ells prenien el que creien que eren tresors. Nosaltres prenem el que creiem que és coneixement. D'aquí a dos mil anys, si algú baixa fins aquí amb un fanal, veurà les tapes encara fracturades. I es preguntarà, com em pregunto jo ara, quina diferència hi ha entre un saquejador i un savi en una galeria fosca.»

Als seus peus, entre les estelles escampades per la pols, un fragment duia encara dos signes jeroglífics gravats en buit, un ocell, una línia trencada. Va recollir el fragment i el va lliscar a la butxaca.

Aquella nit, mentre Denon tornava a la mastaba on dormien, el mercat de Saqqara continuava en la foscor. Només dos fanals, posats damunt la sorra entre les parades. Fel·làs dels pobles veïns esperaven ajupits darrere les seves estores. Els soldats arribaven en grups de dos o tres, sense armes. Sospesaven, regategaven, se n'anaven amb alguna cosa embolicada dins la jaqueta. L'aire nocturn era fresc després de la calor del dia. La sorra conservava encara una mica de tebior, però el vent del desert ja arrossegava el fred de les hores profundes. Les converses es feien en veu baixa, regateigs duts en un àrab maldestre o per gestos. Un soldat acostava un escarabeu al fanal per examinar els jeroglífics gravats a la part inferior. Un altre negociava el preu d'un amulet de faiança, una figureta turquesa d'Anubis amb cap de xacal.

Berthollet també hi era, assegut en una cadira plegable que feia portar des d'Alexandria. Al davant tenia una tauleta de campanya coberta dels seus formularis de la Comissió, i Hassan li presentava les peces una per una amb la llàntia. Berthollet les examinava i anotava al registre el número, la descripció en llatí, la localització dins del monument, l'estat de conservació. Sis peces aquella nit, entre les quals tres escarabeus reials, una paleta d'escriba de fusta de sicòmor, una figureta de granit, un vas canop d'alabastre amb la seva tapa de cap de xacal. Va escriure «Rastres de resina negra al coll.» Després es va aturar, va alçar el cap cap a Hassan.

—Què conté aquesta urna, la de la tapa de xacal?

—L'estómac —va dir Hassan.

—Ah. Ho anotaré també.

Berthollet havia demanat mòmies d'animals a Saqqara. Al Caire, a començaments de febrer de 1799, els fel·làs li'n van portar sis.

Dos ibis sagrats, dos gats, un cocodril jove, una musaranya. Les va instal·lar a la gran sala que l'Institut li havia assignat com a laboratori.

Va analitzar les benes de lli, amarades d'una substància marró que va identificar com a betum barrejat amb resines vegetals. S'havien pres mostres del farciment de les cavitats, natró, sal gemma, pòlvores minerals. El natró, sobretot, l'ocupava. Carbonat de sodi hidratat, present de manera natural als llacs del desert a l'oest del Caire. Hi havia fet al gener una excursió de cinc dies amb el general Andréossy. Els llacs del Natrun. Extensions blanques a la vora de les quals cristal·litzava aquella pols alcalina que els egipcis recollien per embalsamar els morts.

Analitzant la dissolució del natró en les aigües salobres del llac, havia observat una cosa inesperada. La reacció entre la sal marina i el carbonat de calci podia invertir-se segons la temperatura i la concentració. Els químics de la seva època pensaven que les reaccions anaven sempre en un sol sentit, l'àcid més fort desplaçant el més feble. Berthollet començava a percebre que allò era fals. Que es tractava d'equilibris.

París rebria aquestes notes. Encara caldrien quatre anys, i l'*Essai de statique chimique* de 1803, per treure'n la teoria completa.

Les mòmies d'animals, en canvi, plantejaven una altra pregunta a Berthollet.

—Aquests ibis momificats són els nostres ibis —va etzibar Geoffroy—. Recordeu, vora el Nil, el que dèiem —que els veneraven perquè observaven la natura? Vet-ho aquí. Inalterats en tres mil anys.

—Idèntics —va corregir Berthollet.

—Això és el que diu Cuvier. Espècies fixades des de la Creació, i les mòmies ho proven. Ni un sol canvi.

—I Lamarck?

—Lamarck diu que tres mil anys són massa poc per veure una transformació. Que caldria un temps… immens.

Berthollet va prendre una de les mòmies d'ibis entre les mans. L'animal era rígid, perfectament conservat, amb el plomatge encara reconeixible a través de les benes.

—Cap dels dos no ho podrà provar mai —va dir Berthollet tot reposant la mòmia—. Caldria viure massa temps.

Durant l'estada de novembre, havien passat dues nits senceres a Saqqara, dormint entre les ruïnes d'una mastaba per ser-hi des de l'alba. La piràmide esglaonada s'alçava al centre d'aquell paisatge funerari.

—Un segle més que les de Gizeh —va dir Jomard, que havia recreuat com havia pogut les engrunes de cronologia reial de què disposaven els savis—. Més o menys. Aquí encara cercaven la forma. A Gizeh, l'han trobada.

Els graons superposats tenien alguna cosa d'un zigurat mesopotàmic, com si dos pobles, sense conèixer-se, haguessin tingut la mateixa idea, apilar per pujar cap al cel.

Denon va passar la segona nit copiant les escenes d'una mastaba d'un alt funcionari. Aquells baixos relleus representaven les activitats de la vida quotidiana —la pesca, la caça, les feines agrícoles, la carnisseria, l'elaboració de la cervesa— amb una exactitud que servia els naturalistes de la Comissió tant com els artistes.

En tornar de Saqqara al Caire, Denon va fer un desviament per les ribes del Nil a la caiguda del dia. La llum era diferent a aquella hora. Ataronjada i densa, gairebé espessa sobre la pedra. Es va asseure en un bloc de calcària a la vora de l'aigua i va provar de dibuixar el riu a contrallum. L'exercici era difícil. La llum es movia massa de pressa.

Jomard s'hi va reunir i va esperar que hagués acabat. A Denon no se li parlava quan dibuixava.

—Hi torno a pensar, a aquest segle —va dir Jomard quan Denon va haver guardat el llapis—. Un assaig d'una banda, una perfecció de l'altra. Cent anys. Com es progressa tan de pressa?

—La velocitat… no estic segur que sigui aquesta la qüestió. Els egipcis pensaven el temps d'una altra manera, crec. Per a nosaltres, un segle és llarg. Per a ells, potser era només el temps que cal per aprendre.

Van tornar al Caire en la foscor, guiats per les llums dels minarets. Els gossos del desert bordaven en la llunyania. En algun lloc dels carrerons del barri copte, el semàntron d'una església va batre l'hora.

VIII - Els debats científics

La sessió del 16 de novembre va enfrontar Monge i Fourier. Monge volia volums i angles, Fourier contextos i significats. Bonaparte, vicepresident de l'Institut, assistia a la sessió i va decidir donant la raó als dos, la qual cosa equivalia a no decidir.

—La ciència veritable, amics meus, és la mesura —va dir Monge en obrir el debat, amb les dues mans esteses sobre la taula—. Les dimensions d'una piràmide, el seu volum, les seves proporcions, això és el que és bell! Els mites que l'envolten… deixem-los als poetes. La descripció i la significació són dues disciplines. Nosaltres som aquí per a la primera.

—Les piràmides no són simplement volums per calcular, Monge —va respondre Fourier sense alçar els ulls dels seus fulls—. Són tombes reials, actes de fe en la immortalitat. Si no en conserveu més que les dimensions, descriviu el cofre i no pas el que conté. I us exposeu… a creure que heu comprès perquè heu comptat.

Bonaparte va alçar la mà.

—Teniu raó tots dos —va dir, mirant l'un i després l'altre—. L'obra contindrà les dues coses. Les mesures de Monge. El sentit, Fourier el trobarà.

La mateixa sessió va veure Berthollet presentar una primera memòria sobre la química del natró del desert egipci. Havia analitzat mostres comprades als mercaders del Caire i n'havia determinat la composició exacta.

—El natró? Una barreja de sals, res més. Carbonat, bicarbonat, clorur de sodi. Setanta dies dins d'aquesta pols, la humitat s'absorbeix, el cos es dessecca sense podrir-se. Molt senzill, molt eficaç. Res de miraculós, em temo.

Geoffroy Saint-Hilaire va presentar tot seguit les seves observacions sobre els ibis, vius i momificats, aquests darrers descoberts per milers a les necròpolis d'animals sagrats prop de Saqqara.

—Una sola espècie d'ibis. He comparat les mòmies amb els ocells vius. És el mateix ibis sagrat, blanc i negre, que encara veiem a les ribes del Nil. Tres mil anys, i ni un sol tret no ha canviat. Si les espècies es transformen, no és a aquesta escala que ho veurem.

Va seguir una presentació de Jean-Joseph Marcel, orientalista i director de la Impremta Nacional establerta al Caire, sobre els progressos de la impressió en caràcters àrabs. La impressió del *Courrier de l'Égypte* es feia ara en francès, i només les proclames s'imprimien en àrab.

—Podem imprimir en àrab clàssic, i netament —va anunciar—. Proclames, decrets, avisos… La població ens pot llegir en la seva llengua.

Fourier va prendre després la paraula per a un estudi sobre la distribució de les temperatures al desert egipci, tema que li havien inspirat les seves observacions durant les marxes militars. La seva anàlisi dels fluxos de calor en un medi no homogeni prefigurava les recerques sobre la calor que duria a terme més tard a França. Se'l va escoltar amb més atenció encara perquè tots, a la sala, havien patit el fenomen a la pròpia pell.

—La calor del desert… no és només la temperatura de l'aire —va explicar Fourier—. Són fluxos. Intercanvis entre el sòl, l'aire i els cossos exposats. Crec —bé, espero— que un dia es podrà predir com es propaga, en el temps i en l'espai.

Bonaparte, en canvi, s'interessava menys per la calor que per l'espectacle d'aquells homes de formacions radicalment diferents —matemàtics, químics, naturalistes, artistes, enginyers— que aconseguien parlar-se entorn d'un mateix objecte, Egipte.

—I els antics egipcis, en tot això? —va preguntar.

—Res, directament —va admetre Fourier. Va buscar un instant la continuació. Però el seu entorn, sí. Com funcionava. Per entendre per què construïen les cases d'una certa manera, orientaven els temples segons determinats eixos, excavaven les tombes a determinades profunditats, cal entendre els condicionants tèrmics que patien.

Bonaparte va felicitar els oradors i els va instar a anar més lluny.

—Excel·lent —va etzibar a l'assemblea—. Aviat, l'Alt Egipte. Tebes, els temples. Denon obrirà el camí.

Fourier va retenir Denon al passadís del palau de Hassan-Kashif. Sota el braç, un feix d'aixecaments que la Comissió havia produït des de l'arribada al Caire. Mesura de la Gran Piràmide, plànols de l'Esfinx, seccions de les tombes de Saqqara. Vuitanta-tres fulls.

—Aquests aixecaments —va observar Fourier—. Us els emportareu?

—Aquest és l'objectiu de l'expedició —va dir Denon—. La *Description* no es farà aquí.

—Parlo dels objectes. De les estatuetes que compreu al mercat de Saqqara. Dels amulets que porteu a l'equipatge. Som aquí per comprendre Egipte, no per buidar-lo de les seves despulles.

Denon va observar el feix d'aixecaments a les mans de Fourier. Mesures. Plànols. Angles. Tot allò es quedaria aquí, a les pedres, a disposició de qualsevol que vingués a mesurar després d'ells. L'estatueta de fusta pintada que havia comprat al mercat de Saqqara, la que tenia els braços creuats sobre el pit en l'actitud d'Osiris, aquella sí que ningú no la trobaria allà d'aquí a trenta anys. Seria a París, o perduda.

—La diferència entre nosaltres dos, Fourier, és que vós creieu que amb comprendre n'hi ha prou. Jo penso que hi ha coses que s'han de veure per ser enteses. I per ser vistes, han de viatjar.

Fourier va recollir el feix i se'n va tornar cap a la seva cambra, dues portes més enllà pel passadís del primer pis. Denon es va quedar en aquell passadís buit. Es va gitar tard a la cambra que ocupava al palau des de la revolta. L'endemà al matí, va trobar damunt la taula de treball el *xauabti* de fusta pintada que creia guardat a l'equipatge, posat dret, ben a la vista, amb la cara girada cap a ell. Fourier devia haver entrat durant la nit. Tenia per costum circular pel palau a hores improbables quan les equacions no li sortien. Però a terra, just davant la taula, hi havia un gra de sorra. Només un, ben visible sobre l'enrajolat polit. Com si Fourier hagués volgut dir-li que aquella sorra venia d'algun lloc.

O com si fos simplement un gra de sorra. Amb Fourier, mai no se sabia si l'intenció precedia el gest o si era l'invers. El *xauabti* va quedar damunt la taula tot el dia.

Aquella mateixa sessió de novembre de 1798 havia acollit també, al marge del programa oficial, una presentació informal de Venture de Paradis, el principal intèrpret de l'expedició, que parlava àrab, turc, persa i hebreu amb la fluïdesa d'un nadiu, i que passava els dies traduint per a Bonaparte i les nits escrivint un diccionari àrab-francès que no acabaria. Moriria de disenteria a Síria, a Sant Joan d'Acre, al maig de 1799.

Havia pres la paraula tot al final.

—Voldria sotmetre una observació a l'Institut. Una remarca, més aviat. Des de fa prop de cinc mesos que som a Egipte, una cosa se m'ha fet evident, a poc a poc. L'àrab que parlen els egipcis d'avui i l'àrab clàssic de l'Alcorà són dues llengües diferents. No parlo de dialectes. Són dos sistemes, tan allunyats l'un de l'altre com el llatí de Ciceró i el francès de Molière. Un fel·là del Delta no entén el text alcoràmic que recita. El recita fonèticament, sense copsar-ne el sentit.

—Què vol dir això? —va preguntar Monge.

—Que l'islam, a Egipte, és en part… com dir-ho… una religió els fidels de la qual no comprenen els textos sagrats en la seva forma original. La fe es transmet per l'autoritat dels ulemes, per la tradició oral, pel ritual. No per la lectura directa del text. Una mica com el llatí a l'Església catòlica abans de Luter.

Bonaparte, que havia escoltat sense intervenir, va fer una pregunta.

—I els ulemes? Ells, el comprenen, el text clàssic?

—Els més erudits, sí. Els altres també reciten. Una cadena. Cada baula transmet el que ha rebut, no necessàriament el que comprèn.

Denon va anotar aquesta observació al quadern. Enllaçava amb una cosa que havia vist al carreró de l'escola alcorànica després de la revolta. Els infants que recitaven frases de les quals sens dubte encara no tenien el sentit, però el so i el ritme de les quals ja eren, en ells, una forma de coneixement. Va pensar en els seus propis dibuixos, en les piràmides copiades abans d'haver-les comprès, en l'Esfinx dibuixada a l'alba abans d'haver-ne mesurat el sentit. Ell també començava per la línia. Va subratllar dues vegades la frase de Venture.

—Dit d'una altra manera —va observar Fourier, com per a si mateix—, es transmet primer, de memòria. El sentit ve després. O no ve. No és gaire lluny del que fem nosaltres amb els jeroglífics, oi? Copiem signes que no comprenem… Uns altres, després de nosaltres, potser els llegiran.

—Amb una diferència —va dir Venture de Paradis—. Els jeroglífics ja no tenen parlants vius. L'àrab clàssic en té. Entre els ulemes i els fel·làs, entre el text i el rit, la llengua sobreviu, d'una altra manera que com va ser creada. Va aplegar els seus fulls.

Aquell vespre, la sessió havia acabat tard. Les llànties havien cremat baixes. Els savis van sortir al pati de l'Institut, on l'aire de novembre era per fi fresc, el primer fred veritable des que van

arribar a Egipte. Denon es va aturar un moment al pati i va alçar els ulls. Els estels damunt el Caire. Els mateixos que damunt Tolon sis mesos abans, però l'estrella Polar s'havia abaixat sobre l'horitzó.

Bonaparte va deixar l'Institut després de la sessió en companyia de Berthollet. Van caminar una estona pel jardí del palau, amb la grava cruixint sota les botes. Bonaparte va parlar el primer.

—Monge em va dir un dia que la ciència cerca el que és veritable, independentment del que és útil. Vós ho creieu?

Berthollet es va prendre el seu temps. La pregunta, se l'havia feta tota la vida, sense decidir-se mai.

—Crec que la distinció és menys nítida del que ell pretén. El nostre treball aquí és veritable. Les mesures de Jomard, les anàlisis químiques de les mòmies, els dibuixos de Denon. Però el que fem aquí també és útil, per a França, per al coneixement europeu d'Egipte, per a vós políticament. La veritat i la utilitat no s'exclouen. Caminen juntes, poques vegades en la mateixa direcció, però juntes. Va vacil·lar, i després va afegir :

—L'única cosa que em nego a dir és que el que fem és inofensiu. No és veritat. I Monge ho sap tan bé com jo.

Bonaparte no va respondre tot seguit.

—Fourier m'ha dit aquest vespre que les seves recerques sobre les equacions no tenen cap aplicació militar immediata. Sembla que n'està orgullós.

—Té raó. D'aquí a vint anys les seves recerques tindran aplicacions que encara no imagina. La ciència va al davant. De quant… no se sap mai per endavant.

—Un explorador, doncs. Que ignora per a quin exèrcit reconeix el terreny.

—Exactament.

Es van aturar a la vora de la bassa del pati. L'aigua no es movia.

—Continueu —va dir Bonaparte. Això que produïu aquí sobreviurà a l'expedició. Passi el que passi. És la meva única certesa, en aquest moment.

Berthollet va tornar al laboratori i va reprendre les anàlisis.

Berthollet havia dit una frase a Bonaparte, aquell vespre, abans de retirar-se. Una frase gairebé sense entonació, com una observació de químic sobre el color d'un precipitat.

—A Itàlia, el 1796, escollíem el que anava al Louvre. Monge escollia, jo validava. Teníem temps, llistes, comissaris. Aquí no tenim res de tot això. Quan marxem, serà a corre-cuita. El que sigui a les caixes en el moment de la partida és el que se n'anirà. La resta es quedarà. No cal explicar-nos cap altra història.

El 1796, a Itàlia, era França qui s'ho emportava. Aquí, res no garantia que seguís sent ella. Berthollet va esbandir una proveta, després una altra.

A les tres de la matinada, Denon va reencendre la llàntia i va reprendre el quadern.

Girava les pàgines lentament, sense rellegir-les de debò. Els dibuixos desfilaven. Les veles de la flota a la rada de Tolon, el port de la Valletta des del pont de la *Junon*, la columna de Pompeu a Alexandria, les esquenes dels soldats al desert, les piràmides al capvespre, vistes de lluny.

També tenia una altra llista, que no havia escrit. Coses que havia fet sense anotar-les. Havia dibuixat monuments que no es podrien endur, havia vist soldats fer lliscar escarabeus a les butxaques sense dir res, havia vist un fel·là mirar com el seu *xauabti* se n'anava, i havia preferit no anotar el que havia dit. Aquella llista era més llarga que els dos-cents quaranta-tres dibuixos. No tenia fi.

Es va aturar davant el primer retrat del viatge.

Era Bonaparte. Perfil dret, il·luminat per la llum del matí al moll de Tolon, pocs minuts abans de l'embarcament. L'havia dibuixat de pressa, sense que el general se n'adonés. Una desena de traços

de carbonet. El perfil prim, el front alt, la barbeta projectada endavant en aquella postura de qui mira allò que encara no existeix.

Va agafar un full en blanc i va dibuixar Bonaparte de memòria. Tal com l'havia vist al Caire a mitjan agost, l'endemà de la notícia d'Abukir. El mateix perfil, els mateixos trets fonamentals. Però ja no era el mateix home. Va cercar la diferència amb el carbonet, va esborrar amb el polze, va tornar a començar.

No pas les arrugues. Tres mesos no envelleixen un home de vint-i-nou anys. No pas la magror. Bonaparte sempre havia estat magre. Era en la tensió del coll, potser. O en la mandíbula, més tancada. L'home de Tolon mirava alguna cosa que encara no existia. L'home de després d'Abukir mirava alguna cosa que havia perdut.

Denon va posar els dos fulls un al costat de l'altre damunt la taula de treball.

Els dibuixos eren semblants. Un observador apressat no hi hauria vist la diferència. El mateix perfil, la mateixa postura, la mateixa mà de dibuixant. Però l'un després de l'altre, ja no deien la mateixa cosa.

Era la primera vegada des de Tolon que dibuixava Bonaparte en la seva absència. Fins aleshores, els seus esbossos del general havien estat documents. La postura del comandament, el gest de l'autoritat, l'escena històrica que calia fixar abans que passés. Aquell esbós nocturn era una altra cosa. Un retrat sense l'acord del model, sense testimonis, tret de la memòria més que no pas de la realitat.

Va lliscar els dos fulls junts dins el mateix quadern, l'un després de l'altre. Tolon, després Abukir.

Valia alguna cosa, el que contenien aquells quaderns? La pregunta ara li semblava menys evident que al començament. A Tolon, en pujar a la *Junon*, havia sabut amb certesa per què era allà. Per documentar una expedició històrica, per veure Egipte abans que

els altres europeus el veiessin, per dur a França imatges d'un món encara desconegut. El programa cabia en una línia.

Sis mesos després, ja no n'estava segur. Havia vist la misèria dels soldats al desert, els habitants d'Alexandria mirar passar l'exèrcit francès amb la resignació de gent que n'ha vist massa per commoure's, la revolta del Caire i la seva repressió. Ho havia dibuixat tot amb la mateixa atenció que les piràmides i els baixos relleus. Els seus dibuixos no eren, malgrat ell, les peces d'una ocupació tant com els arxius d'una descoberta?

No va resoldre aquesta qüestió aquella nit. El seu *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* tampoc no la resoldria.

Va apagar la llàntia i es va ajeure en la foscor. Per la finestra, els estels damunt el Caire eren els mateixos que Herodot havia vist des de les ribes del Nil, els mateixos que els astrònoms faraònics havien fet servir per orientar els seus monuments, els mateixos que els mariners francesos havien observat durant la travessia des de Tolon. Allò el reconfortava una mica. El cel egipci il·luminava les piràmides i els vivacs amb la mateixa indiferència. Denon va tancar els ulls. Demà encara dibuixaria.

CAPÍTOL II : LA REMUNTADA DEL NIL

I - Dendera

El 16 de desembre de 1798 al vespre, la divisió de Desaix va sortir de Beni Suef en direcció al sud. Tres mil infants i dos-cents genets per conquerir l'Alt Egipte. Denon, que havia sortit del Caire al principi de desembre per unir-s'hi, era de la partida amb el seu quadern.

A principis de desembre, Desaix havia passat per la capital abans de tornar a Beni Suef, i Bonaparte l'havia rebut.

—Dues missions. Destruir Murad Bei. Obrir l'Alt Egipte als savis. Tracteu-los com a col·laboradors. El que portin de tornada val tant com les vostres victòries.

Desaix tenia trenta anys, l'esperit pràctic, cap gust particular per les antiguitats. Comprenia les ordres, i això bastava.

—Protegiré aquests homes com els meus soldats. Però aviseu-los que Murad Bei no donarà treva. Mesos, potser fins a Assuan. Els vostres savis hauran d'aguantar-ho.

Abans que Denon deixés el Caire per unir-se a la divisió, uns dies després de la sessió de l'Institut, Bonaparte l'havia retingut un instant. Havia obert el calaix de la seva taula de campanya i n'havia tret un document plegat. La llista de quatre pàgines que havia mostrat a Denon abans de Tolon, completada des d'aleshores.

—Això és el que ha de tornar. El que França mereix endur-se.

Denon va recórrer les primeres línies. Categories i descripcions. Obeliscs portàtils, fragments de baixos relleus d'una qualitat excepcional, papirs documentats, escarabeus reials, bronzes de la Baixa Època, mòmies de dignataris identificables. Cada categoria acompanyada d'una nota de valor estimat i d'una destinació, el Louvre, la Biblioteca Nacional, l'Institut de França.

—Com a Itàlia —va continuar Bonaparte—. Monge i Berthollet coneixen el mètode. El que retornen amb els seus formularis va al Louvre. El que els soldats s'enduen a les motxilles, no ho puc impedir. Els vostres quaderns, en canvi, es queden a França sota una altra forma. Tres nivells. Cadascun, la seva legitimitat.

—I si els nivells es barregen?

—Sempre es barregen. Raó de més perquè el primer sigui irreprotxable. Si la Comissió fa la seva feina amb rigor, la resta esdevé tolerable per comparació. Totes les adquisicions d'Estat des del Renaixement, és això. França no saqueja. Selecciona, documenta i conserva. Els soldats saquegen. La distinció és real, encara que sigui incòmoda.

—I si algú la qüestiona?

—Mentre guanyem la guerra, ningú. Si la perdem… el debat no es plantejarà de la mateixa manera.

Denon va desar la llista a la seva bossa. Una ordre de selecció, no de saqueig. Hauria volgut que el matís bastés. Bonaparte, que tenia el temps comptat, ja mantenia oberta la porta del seu despatx, i Denon va sortir sense haver formulat el que tenia a dir.

El vespre de la partida, la columna, d'una llegua de llarg, va emprendre el camí del sud per la riba esquerra del Nil. L'aire ja era fred a aquella hora, un fred eixut, sense boira. La pols alçada per la tropa es veia de lluny. L'artilleria avançava vorejant els camps conreats. Els cavalls de la cavalleria renillaven en pressentir la partida. Uns fel·làs drets sobre els terrats plans de les cases veien passar la columna sense moure's.

Denon cavalcava al costat de Desaix.

—Pococke, Norden… Els heu llegits, general? Descripcions més o menys, dibuixos inexactes. Aquesta vegada, mesurarem.

—M'agrada el vostre entusiasme. Però m'aviseu abans d'allunyar-vos de la columna. Murad Bei encara no ha renunciat.

Denon va sospirar.

—Entès, general. Dibuixaré de pressa. Sempre és millor que res.

Els dies següents, la calor pujava des de la segona hora de marxa malgrat l'hivern. La franja verda al llarg del riu tenia unes quantes centenes de metres d'amplada, i després començava el desert, immediat i absolut. Els soldats marxaven en silenci, amb la cantimplora a la mà. Denon dibuixava caminant —esbossos ràpids, les siluetes dels pobles, una palmera, el perfil d'un penya-segat calcari— sense aturar-se, sense perdre el pas. Els mamelucs assetjaven i desapareixien sense lliurar mai una batalla decisiva. Més al sud, a Siut, l'antiga Licòpolis, va explorar uns sepulcres excavats al penya-segat que domina la ciutat, amb les parets cobertes de jeroglífics i d'ornaments d'una finor que no havia vist enlloc.

Els colors resistien. Vermells d'ocre, blaus de frita egípcia, verds de malaquita, grocs d'orpiment. El desert havia assecat l'aire al seu voltant. Va pensar en les pintures de París, ennegrides pels vernissos, apagades per segles d'humitat.

Va dibuixar diverses d'aquestes escenes durant les poques hores que Desaix li va concedir abans de reprendre la marxa. Els seus esbossos anaven de pressa. Havia après a captar l'essencial en deu minuts, la rigidesa dels cossos, la vivacitat del que feien.

Així va passar d'un hipogeu a l'altre mentre la columna instal·lava el seu vivac.

Dibuixava durant les aturades, i al vespre sota les tendes, a la llum de les torxes, amb el quadern sobre el genoll. Els oficials l'havien considerat al principi una càrrega.

—El vostre savi resisteix millor que els meus reclutes —va dir un dia Desaix a un dels seus ajudants, tot assenyalant Denon, assegut sobre una roca durant una pausa de l'exèrcit.

—És perquè té alguna cosa a fer —va respondre l'ajudant.

El 25 de gener de 1799, Denon va ser un dels primers savis a veure Dendera, que ell escrivia Tintyra. El temple, que

consideraria el d'Isis, s'alçava a la vora del desert, al peu de la cadena líbica, amb la seva massa visible de lluny en l'aire eixut de l'Alt Egipte.

—Mireu —va dir Denon a Belliard, que havia aturat el cavall al costat del seu—. Més enllà d'una porta monumental mig enterrada sota les runes, el temple apareixia.

Desaix, que una hora abans havia respost de mal humor a la petició d'una aturada, no va dir res. Ningú no havia ordenat d'aturar-se. Oficials i soldats havien deixat el camí per iniciativa pròpia, i l'exèrcit es va quedar allà fins al vespre. El campament es va establir al poble veí, Dendera, a tres quarts de llegua del temple. Els fel·làs miraven des dels llindars sense apropar-s'hi. Ja havien vist passar altres columnes. Aquesta duia homes amb instruments de mesura i quaderns. No era pas més tranquil·litzador.

Denon va entrar el primer. Al llindar, va comptar vint-i-quatre columnes altes d'una quinzena de metres, els capitells amb cap d'Isis —era el nom que li donaria— mirant en les quatre direccions. Va treure el quadern i després el va tancar. Per on començar? A les ciutats d'Europa, sempre ho havia sabut. Davant una piràmide, davant una columna aïllada, la pregunta ni tan sols es plantejava. Aquí la sala sencera responia a una sola lògica, i qualsevol punt d'entrada seria arbitrari. Va acabar per atacar la columna més propera.

—Extraordinari —va murmurar Belliard darrere seu—. Aquests drapejats…

Denon va dibuixar fins a l'últim raig del dia. Jomard, enginyer geògraf de l'estat major, mesurava el que les hores permetien. Anotava les dimensions, els angles, les orientacions. Quinze metres per columna, les juntes tan fines que amb prou feines s'hi passava la fulla d'un ganivet. El sostre reposant damunt d'elles. Les parets de baixos relleus. A l'altre extrem de la sala, Denon tenia les mans negres de carbonet.

—Com ho van fer, sense les nostres eines? —va demanar Jomard en veu baixa.

—Temps. Mà d'obra. I una organització capaç de mantenir l'esforç durant dècades —va respondre Belliard—. Aquest temple va trigar generacions a construir-se. El projecte passava de pares a fills, com una herència sagrada.

—I les estrelles, les coneixien millor del que nosaltres les coneixem encara —va reprendre Jomard, assenyalant el sostre ennegrit pel fum, on s'endevinaven figures celestes—. Mireu. Aquesta volta és un mapa del cel nocturn de l'antic Egipte.

Abans, a la tarda, Jomard havia observat un detall que no havia anotat als seus aixecaments. El va consignar al seu diari personal, al vespre, sota la tenda.

Tres soldats del batalló de capçalera havien passat la tarda a les sales laterals del temple. No estaven de servei. En tornar, un d'ells duia a la mà una figureta de faiança blava. Un gat assegut, orelles punxegudes, ulls incrustats de vidre negre. La mostrava als companys. Reien.

Jomard els va veure passar. El gat de faiança tenia dos o tres mil anys. Havia estat dipositat al temple com a ofrena votiva per un artesà el nom del qual no havia sobreviscut, per a una pregària de la qual s'havia oblidat fins i tot el contingut. D'aquí a menys de tres anys seria a Marsella. La cadena era curta. No deixava rastres. Jomard va pensar en la gravetat, que fa caure els objectes lleugers sempre cap avall. Aquí, el baix era el nord.

El mateix dia, al pati del temple, el ciutadà Vasseur, matemàtic de la Comissió de Ciències i Arts adscrit a la divisió, era a l'obra.

Havia seleccionat a la tarda sis peces segons les categories de la llista de Bonaparte. Dos escarabeus, un amulet d'or, una figureta de Sekhmet, totes conformes als criteris de la llista. Però dues peces sobresortien del conjunt. Una paleta d'escriba de fusta de sicòmor amb els seus càlams encara dins dels estoigs de canya. Com que la fusta gairebé mai no havia sobreviscut, era una peça

raríssima. I un vas canop d'alabastre amb la tapa de cap de falcó intacta, que representava Qebehsenuf, guardià dels intestins. Les sis peces alineades sobre la pedra, numerades, etiquetades.

Jomard es va apropar des de l'entrada del pati. Vasseur omplia el seu formulari a la llum del dia, sense pressa, sense amagar-se. Tota la diferència amb el que feien els soldats residia en aquell formulari.

—Ciutadà Vasseur —va dir Jomard—. Aquestes peces… són de primer ordre.

—En efecte. La paleta no té cap equivalent conegut. Els càlams són intactes. La fusta de sicòmor va resistir perquè estava embolicada en un lli que vaig trobar en un compartiment lateral de la fornícula. Dos mil cinc-cents anys de conservació en condicions ideals.

Va continuar escrivint sense alçar els ulls. L'escriptura era la d'un científic, precisa, abreujada, sense ornament.

—El vas canop interessarà els químics per a l'anàlisi de les resines d'embalsamament —va prosseguir—. He pres un fragment de la capa de resina interior. Trobareu el número d'aquesta mostra sota la referència cent catorze-B al registre de la Comissió.

Va anotar el sisè número al formulari, va signar, va arrencar el taló i el va allargar a Jomard.

—Repertori de la Comissió, secció d'adquisicions oficials. Si en voleu una còpia per al vostre propi dossier de secció.

Jomard va agafar el paper. La forma era impecable. El va plegar en dos i el va ficar a la seva pròpia bossa.

Un home del poble va venir a observar Jomard mentre prenia les mesures. Hassan, l'intèrpret que la Comissió havia pres al Caire, es va quedar apartat. Uns instants més tard, l'home se'n va anar.

Va tornar abans de la posta de sol, es va asseure contra un pilar i va mirar Jomard treballar durant una hora. Després se'n va anar, i va reaparèixer gairebé de seguida amb un petit pot de terra cuita

ple d'aigua fresca. El va deixar al costat dels instruments de Jomard.

Jomard va beure. L'aigua era freda, lleugerament mineral. Va dir gràcies en àrab, una de les poques paraules que sabia. Per mitjà de Hassan, van intercanviar unes quantes frases.

L'home coneixia els noms de les columnes. No pas els noms que els savis atribuïen a les divinitats del lloc —Isis, Osiris, Horus—, sinó uns noms àrabs transmesos de pares a fills durant generacions. La columna de l'angle nord-est s'anomenava, al poble, «la columna que sagna amb la crescuda», perquè una esquerda a la pedra calcària deixava brollar de tant en tant una aigua vermellosa carregada de ferro durant les crescudes del Nil. La columna central s'anomenava «la columna de la veu», perquè si la copejaven amb la palma oberta a una certa altura, produïa un so greu que es propagava per tota la sala.

Jomard va consignar els dos noms. Sabia que no figurarien a la *Description*. No tenien cap valor mesurable. Però deien una cosa que les seves pròpies mesures no deien, a saber, que aquell temple habitava des de feia temps la memòria del poble. No era una ruïna. Era un veí.

Quatre mesos més tard, al maig, Denon havia de tornar a Dendera. Aleshores deixaria Qena, on la divisió havia establert els seus quarters, amb una escorta de trenta homes, una espelma i els seus quaderns. Volia dibuixar per fi el zodíac de la capella superior, que només havia entrevist al capvespre de gener.

La capella d'Osiris, una petita sala a la qual s'accedia per una escala oberta en el gruix dels murs, ocupava el terrat del temple. El sostre era baix i l'espelma només donava una llum ataronjada insuficient. Es va ajeure sobre la pedra freda. Damunt seu, esculpit en gres, s'estenia el mapa del cel, un disc inscrit en un bloc de dos metres i mig de costat. Al centre, les constel·lacions circumpolars, l'Óssa Major en forma de pota davantera de brau, una deessa hipopòtam que brandava un arpó. A la circumferència, els dotze signes del zodíac grec barrejats amb iconografia egípcia,

amb Àries, el Taure, però també l'Aquari representat com a Hapi, el déu de la inundació, que sostenia dos gerros d'on brollava el Nil.

Aquell sostre no es podia endur tal qual. Diverses tones de gres encastades a la volta. Abans de partir, a Qena, Denon havia sotmès el problema a Jomard, l'esperit més inventiu de l'estat major. Jomard havia vist el zodíac al gener amb una mirada de tècnic més que d'artista.

—És factible —havia dit desplegant el croquis de Denon—. No amb el que tenim. Caldrien serres de dents d'acer temperat, gats de cargol, calç viva, una bastida d'elevació de vint metres. Sis setmanes de feina com a mínim, amb vint homes. I un vaixell especialment condicionat per al transport del bloc. Diverses tones, les bodegues ordinàries no basten.

—El resultat compensaria l'esforç?

Jomard havia tornat a mirar el croquis, amb els ulls recorrent el disc de constel·lació en constel·lació.

—És la representació més completa del cel antic que hagi vist mai. Sí, l'esforç ho val. Però no és ara. Potser d'aquí a trenta anys, si algú hi torna amb material i temps.

Denon havia consignat la conversa en un memoràndum adreçat a l'estat major científic. Era el primer document oficial que contemplava l'extracció del zodíac. Viatjaria fins al Caire, dormiria en una caixa, a l'espera de mitjans que l'exèrcit no tenia.

Va dibuixar durant dues hores, ajagut d'esquena. L'espelma se li va apagar. En va encendre una altra. Quan va tornar a baixar, queia la nit i els soldats feia una hora que s'impacientaven.

—Teniu el que volíeu? —li va preguntar un sotstinent.

—Un primer dibuix. Fals en alguns llocs, em temo. Per a un aixecament de debò, caldran altres mans.

Denon va assenyalar a l'estat major científic la necessitat d'enviar enginyers per completar la seva feina. Dos joves politècnics,

Jollois i Devilliers, de la missió de l'enginyer en cap Girard, el primer dels quals ja es trobava a l'Alt Egipte, acabarien l'aixecament amb els seus instruments de precisió.

Però encara no s'havia passat del primer vespre. Aquell 25 de gener, Jomard necessitava resoldre un problema de requisa de racions. Va buscar el sergent major Aubert, l'home que gestionava la intendència del batalló de capçalera. El va trobar en una tenda apartada del vivac principal, assegut a una tauleta amb un fanal i un quadern.

Aubert tenia una llista dividida en tres columnes, titulades objecte, companyia, soldat. Les línies eren atapeïdes. Jomard va llegir, des d'on era, sense semblar-ho, i va retenir aquestes línies. «Figureta de pedra blava, 2a companyia, Racine. Fragment de baix relleu, 3a companyia, Duplessis. Escarabeu de faiança, 1a companyia, Marin. Pot de terra pintat, 4a companyia, Lefèvre.» Hi havia més de vuitanta línies.

Aubert no va semblar sorprès de ser observat.

—Ciutadà savi. Puc fer alguna cosa per vós?

—Les racions suplementàries… per a les feines de mesura. Res d'urgent.

Jomard no va fer preguntes sobre la llista. Sabia què era, un inventari oficiós, ni ordenat ni prohibit per ningú, portat per un suboficial que havia comprès que alguna cosa circulava al seu batalló i havia decidit saber-ho, per precaució. Si algú feia preguntes més endavant, Aubert sabria respondre. I si ningú no en feia —cosa més probable—, la llista quedaria al seu quadern.

Va resoldre la seva història de racions en tres frases i se'n va anar.

Aquella nit, Jomard no va passar a net les seves mesures. Es va posar a fer una altra cosa.

Va començar pel que sabia amb certesa. La llista del sergent major Aubert contenia, només per a la 2a companyia, vint-i-tres

objectes en un dia. Quatre companyies per batalló, i més de vuitanta línies a la llista només per al batalló de capçalera. Dos batallons d'infanteria que es relevaven al temple. A més dels oficials, que s'hi servien de manera diferent. Amb més selecció, menys quantitat, però peces de més valor. A més de les adquisicions oficials de Vasseur. Sis peces documentades, potser d'altres sense documentació formal.

Va construir una estimació. Hipòtesi conservadora de vint objectes per companyia per a la tarda d'aturada. Quatre companyies. Dos batallons. Això donava cent seixanta objectes com a mínim per a aquest sol temple. Afegint-hi les compres als habitants i el que els oficials col·leccionaven discretament, s'apropava als dos-cents.

Dos-cents objectes que sortien de Dendera. Va examinar la xifra. Després va mirar el temple, visible en la nit clara a tres quarts d'hora de marxa del vivac. El temple era immens. Dos-cents objectes eren una fracció del que encara contenia. Però el bon càlcul era el del nombre d'aturades en el nombre de temples, multiplicat per dos-cents.

Hi havia almenys dotze grans jaciments entre Dendera i Assuan. Va escriure aquestes línies al peu de la pàgina. «Total estimat, campanya completa, ordre de magnitud dos mil cinc-cents objectes. Forquilla baixa. No verificable.»

Després es va aturar en el que acabava d'escriure. Dos mil cinc-cents. Sobre la pàgina, la xifra no pesava res. Designava tanmateix dos mil cinc-cents objectes que havien estat en un temple o en una tomba egípcia des de feia segles, i que d'aquí a sis mesos ja no hi serien.

Mentre carregava les mules, va buscar amb la mirada el soldat que duia a la mà el gat de faiança. No el va tornar a trobar entre els milers de rostres. L'home existia. El gat existia. En algun lloc d'aquesta xifra de dos mil cinc-cents.

Abans de deixar Dendera, Jomard va anar a trobar Vasseur.

Vasseur supervisava com clavaven les seves caixes. Es va interrompre, amb un clau entre els dits.

—Ciutadà Vasseur. He fet una estimació. El volum de les extraccions, per a aquest temple i per a la campanya que segueix.

Li va allargar el quadern obert per la pàgina del càlcul. Vasseur el va llegir. Va dedicar el temps necessari a verificar les hipòtesis i va refer mentalment l'aritmètica.

—La vostra forquilla baixa és raonable —va dir finalment—. Lleugerament subestimada pel que fa als oficials.

—No trobeu problemàtica aquesta xifra?

Vasseur li va retornar el quadern.

—Trobo aquesta xifra exacta, o propera a la realitat. Problemàtica per a qui? Per a la Comissió? No. Les nostres adquisicions estan documentades. Per a l'exèrcit? Això ho ha de jutjar Desaix. Per a aquest temple? Sens dubte. Però els grecs hi van prendre, els romans també. No som els primers, i Egipte és encara aquí.

—Això no és una raó.

—No. És un context. I en aquest context, l'única pregunta és saber si el que fem nosaltres —la Comissió— és defensable. Crec que sí. Pel que fa a la resta, no sóc ni policia ni magistrat.

—Sou matemàtic. Un matemàtic no diu que un càlcul és defensable. Diu si és exacte.

—Els nostres comptes són exactes —va respondre Vasseur, ja tornat a les seves caixes—. Arxius, descripcions, objectes per al Louvre.

—Això és el que Bonaparte ha demanat. No és el que hauria demanat jo.

L'endemà, a l'alba, Desaix va fer senyal de tornar a partir. Jomard va desar els seus instruments. Denon es va girar durant molta estona cap al temple.

—Si mai tornem en pau… —va dir Jomard—. Sis mesos. Aquest temple mereix sis mesos ell sol.

Jomard no hi tornaria. Denon, en canvi, hi tornaria al maig, per només uns quants dies. Els seus dibuixos es quedarien.

El camí cap a Tebes vorejava el Nil durant dos dies. Al vespre, al vivac, els oficials començaven a parlar dels temples que anaven a veure. Karnak. Luxor. Els noms passaven d'un foc a l'altre, uns noms sentits tota la vida.

II - Tebes

El 27 de gener al final de la tarda, la divisió de Desaix va desembocar davant les ruïnes de Tebes. L'exèrcit es va aturar per ell mateix. Denon només va tenir, aquell vespre, temps de dibuixar a cavall. La resta esperaria el dia.

Jomard va baixar a la riba i no es va moure més, amb els ulls posats en els pilons negres a la llum del capvespre, a l'altra banda del Nil.

L'endemà, travessat el riu en barques requisades, van descobrir Karnak, que superava tot el que havien imaginat. La sala hipòstila del temple d'Amon-Ra comptava cent trenta-quatre columnes, les dotze centrals altes de vint-i-un metres. Jomard va travessar el llindar i es va quedar immòbil durant diversos minuts. Aquella sala tenia una superfície d'uns cinc mil dos-cents metres quadrats, un dels espais coberts més grans de l'Antiguitat.

—Mai no dibuixaré això —va murmurar Denon—. Ningú no ho podrà.

La nit que va seguir el seu primer dia a Karnak, Jomard es va instal·lar al pati del temple amb el fanal i va començar a posar en ordre les xifres. La sala no havia estat feta gran per a la sola glòria d'un faraó. Calia allotjar-hi una processó, una multitud, un ritual. Cada dimensió responia a una exigència acústica, lumínica, litúrgica.

La seva nota cabia en unes quantes frases. «La regularitat de les proporcions en aquesta sala suggereix un sistema de mesura transmès al llarg de diverses generacions amb una precisió absoluta. La longitud de la sala és aproximadament el doble de l'amplada. L'espaiament entre les columnes centrals correspon al seu diàmetre. Aquestes proporcions no són casuals.»

Fora, un xacal va udolar en algun lloc del desert. Les estrelles damunt les columnes eren molt brillants.

Després, mentre girava amb el teodolit per anotar l'azimut d'una estrella de referència, va comprendre una cosa que no tenia previst comprendre. No va arribar al terme d'una demostració. Va arribar d'un sol cop, gairebé un vertigen, com quan un càlcul llarg desemboca en un nombre rodó i se sap, fins i tot abans de verificar-ho, que és correcte.

L'eix principal del temple —l'eix que unia l'entrada amb el santuari més interior— estava orientat a vint-i-sis graus al sud de l'est. Va verificar el càlcul dues vegades. Vint-i-sis graus. Tenia aquesta xifra als seus aixecaments des del matí, anotada maquinalment com una dada entre altres. Però ara, en la foscor, sota les estrelles, va saber què significava aquesta xifra.

Era l'azimut de la sortida del sol al solstici d'hivern a la latitud de Tebes.

No es va moure durant diversos segons. Ningú, pel que ell sabia, no havia formulat encara aquest resultat, i volia assegurar-se que no s'equivocava abans d'escriure'l.

El temple també era un instrument astronòmic, orientat de manera que, al matí del dia més curt de l'any, la llum del sol llevant entrés al santuari i recorregués l'eix fins a la gran sala hipòstila.

Va escriure febrilment una nota de diverses pàgines al seu diari, detallant el càlcul i les mesures fins a la conclusió. L'enviaria al Caire, a Fourier, amb el primer correu. El més rigorós dels matemàtics de la Comissió sabria verificar-la. La resposta

arribaria un mes més tard, només dues línies. «El vostre càlcul és correcte. Anoteu-lo per a la publicació.»

A les dues de la matinada, Jomard va tornar al campament, cinc hores després d'haver sortit de la seva tenda. Les mans li tremolaven lleugerament mentre enrotllava els fulls del quadern, i no era pel fred. Normalment, les seves descobertes confirmaven una hipòtesi. Aquella nit, per primera vegada, la hipòtesi havia sortit de la mesura mateixa, sense que l'hagués cercada. Es va deixar les botes posades per dormir.

Denon va dedicar la jornada a recórrer el complex de Karnak, deu hores seguides, sabent que el temps li era comptat. Els pilons alts de quaranta metres portaven baixos relleus de batalles faraòniques. Els obeliscs de granit rosa s'alçaven drets, monòlits transportats des d'Assuan, dos-cents quilòmetres al sud. Un d'ells, erigit per la reina faraó Hatshepsut de la divuitena dinastia, s'elevava fins a una alçada de vint-i-nou metres i mig. Les seves cares estaven cobertes de columnes verticals de jeroglífics finament gravats, indesxifrables.

N'hi havia arreu, als fusts, als murs, als sarcòfags. Denon en copiava fileres senceres, amb el llapis lent, sense llegir-ne cap — ningú no podia.

Al gran pati de Karnak, Denon s'havia situat davant un registre de baixos relleus que representaven animals oferts en tribut. Lleó, girafa, micos, antílops. Copiava les espècies amb la precisió del dibuixant, anotant les que ja no existien a Egipte.

—Mireu aquest lleó —va dir a Jollois, que passava—. No és el crani del lleó d'Àfrica subsahariana —perfil més pla, crinera més llarga, diríeu un retrat. O bé l'escultor s'ha equivocat, o bé els lleons de l'antic Egipte formaven una població diferent. Apostaria per la segona.

Jollois va mirar el relleu, després Denon, i va reprendre el seu camí. Denon no esperava resposta. Ja afegia, al marge, una segona crinera.

Una altra nit, Jomard treballava en les seves mesures de Karnak quan va sentir soroll.

Cops sords, regulars, el raspament d'alguna cosa pesant sobre les lloses —un soroll d'obra, no de combat. Va agafar el fanal.

A la sala, tres soldats treballaven a la llum de dues torxes. Havien buidat una fornícula que contenia fragments d'estàtues —caps de divinitats, mans, bustos— i els triaven sobre les lloses en dos munts, les peces que valia la pena endur-se a un costat, les massa pesants a l'altre. Un d'ells sostenia amb les dues mans un cap de falcó de granit negre, Horus probablement, amb els ulls incrustats d'una matèria fosca que la torxa no permetia identificar. El girava, intentava avaluar-ne el pes.

Jomard no va passar de l'entrada de la sala. L'autoritat d'un membre de la Comissió li permetia prohibir les extraccions no autoritzades. Hauria pogut intervenir. No ho va fer. Eren tres, n'hi havia tres mil als batallons de Desaix, un home sol amb un fanal no aturaria res, i no tenia gust pels gestos de principi. Va abaixar la metxa i va retrocedir en la foscor.

A la tarda, al pati, al nord del complex, Jollois va fer un descobriment. Uns fragments de baixos relleus de la dotzena dinastia, escampats entre els enderrocs, mostraven un estil radicalment diferent, més petit, més íntim, amb la figura del rei menys hieràtica i més humana. El rostre d'un d'aquells reis portava una expressió de fatiga que cap faraó de les grans dinasties no hauria tolerat en els seus monuments.

—Mireu els ulls —va dir Jollois a Denon, que feia una hora que dibuixava—. Mai no he vist un faraó tan… Cansat. —Va callar un moment—. El cansament del poder.

Denon va deixar de dibuixar. Jollois tenia raó. Va reprendre el rostre des del principi, amb les parpelles més pesades.

El 29 de gener, la divisió va reprendre el camí del sud i va fer una aturada a Luxor, tres quilòmetres més enllà, per dues nits. Denon i Jomard van obtenir de quedar-se enrere a la seva partida, amb una escorta, per reunir-s'hi després a marxes forçades. Temple d'Amenhotep III i de Ramsès II. L'avinguda d'esfinxs que unia els dos temples havia quedat enterrada sota la sorra i les cases del poble bastit al damunt.

Denon va esbossar la gran columnata que conduïa des del pati d'entrada fins al santuari interior. Catorze columnes papiriformes de dinou metres d'alçada, d'una elegància que deia el refinament de la divuitena dinastia. Els murs portaven baixos relleus de la processó d'Opet, l'estàtua d'Amon transportada en barca de Karnak a Luxor cada any. Va copiar l'escena en diverses pàgines.

Al pilò d'entrada, uns altres baixos relleus representaven la batalla de Kadesh entre Ramsès II i els hitites. Seixanta-cinc metres d'amplada, coberts des del terra fins a deu metres d'alçada d'escenes d'un dinamisme notable. El resultat de la batalla continuava sent discutit. Ramsès havia estat a punt de ser envoltat abans de poder escapar-se. El pilò només en mostrava el triomf, gravat a una alçada on ningú no vindria a corregir-lo.

Davant el pilò s'alçaven dos obeliscs. Precisament aquells dels quals Mehmet Ali n'oferiria un a França el 1830. Aquest navegaria fins a París el 1833, en un vaixell concebut expressament, i seria erigit a la plaça de la Concòrdia el 1836. Denon el contemplava, el 1799, sense saber que hi acabaria. En va anotar les dimensions, les inscripcions, els cartutxos que es repetien a les quatre cares.

Desaix, que passava amb el cap de la columna, es va aturar davant dels obeliscs. Va inclinar el cap enrere cap al cim del primer, vint-i-cinc metres per sobre seu, i després va mirar Denon, que dibuixava al costat.

—Aquestes columnes verticals, es podrien endur?

—Obeliscs, general. De granit. Dues-centes trenta tones cadascun, més o menys.

—Amb el riu a sota i unes palanques, els egipcis ja ho van fer.

—Fa tres mil anys, i a favor del corrent, del sud al nord, amb la crescuda. Per remuntar-los fins a França, caldria un vaixell construït expressament. Res del que tenim a la Mediterrània no hi bastaria.

Desaix va tornar a mirar l'obelisc.

—Algú trobarà la manera. Però no de seguida.

Va pujar de nou a cavall i es va reunir amb el seu estat major.

A les sales laterals del temple de Luxor, allà on els saquejadors ja havien treballat abans que ells, Denon va trobar el que els excavadors apressats havien deixat. Fragments d'estatuetes de bronze, peus, mans, i un rostre complet d'Osiris en bronze daurat de quinze centímetres. El rostre tenia la serenor característica dels bronzes de la Baixa Època. Ulls d'ametlla lleugerament inclinats, boca prima, barba postissa trenada. El metall havia estat colat a la cera perduda i després treballat amb el burí. Les celles i els contorns dels ulls estaven incrustats d'or fi, les pupil·les de vidre negre.

Els bronzes d'aquest tipus s'havien produït en sèrie a partir del segle VII abans de la nostra era. Milers de figuretes votives deixades pels fidels als temples a canvi de la protecció divina. Aquests objectes no havien pertangut mai a un individu. Eren donacions al déu, propietat del temple. Quan els saquejadors havien buidat els magatzems, era a Amon a qui havien pres, i Amon no havia reclamat a ningú.

Denon va recollir el rostre d'Osiris i el va girar. Al revers, una línia de jeroglífics gravats amb el burí, el nom del donant, probablement. Va copiar els signes. Després va desar la peça a la seva bossa. En fer-ho, va pensar en la llista de Bonaparte. Un rostre d'Osiris en bronze daurat pertanyia sense discussió a la primera categoria. L'hauria d'haver declarat, perquè marxés cap

al Caire a reunir-se amb les col·leccions oficials, de les quals Fourier duia el registre. No ho va fer. Des de Dendera, la frontera entre el que prenia per a la Comissió i el que es guardava per a ell s'havia esborrat sense que hi parés atenció. Una trentena d'entrades al seu inventari personal. Tants objectes que, sis mesos abans, no existien encara en cap repertori europeu.

No era el mateix que robar. N'estava gairebé convençut.

Aquell vespre, Jomard es va quedar encara una hora davant la façana del temple. Karnak havia estat construït al llarg de dos mil anys, i cada faraó hi afegia un pilò, una avinguda, una sala, sense ruptura d'estil ni posar en qüestió el projecte. Egipte havia aconseguit una cosa que Europa mai no havia resolt, transmetre un projecte arquitectònic de generació en generació sense que ningú en decidís la fi.

I ara uns soldats s'enduien trossos d'aquell projecte a les seves motxilles, entre la gamella i la camisa de recanvi, sense intenció de vàndals, sens dubte. Els fragments que partien cap a París o cap a les col·leccions privades dels oficials sortien d'aquell conjunt per esdevenir curiositats, records.

Jomard va anotar això abans de tornar. «Karnak és un sistema. Cada element té el seu lloc en el conjunt. Desplaçar un element no destrueix Karnak, però destrueix aquest element com a part del sistema. Serà en un altre lloc una altra cosa —un objecte, una peça de col·lecció— i ja no serà aquí una cosa precisa.»

En sortir de Luxor aquell vespre, Denon va veure un home gran assegut a l'entrada del temple. Duia una galabia blanca i mirava els soldats que s'enduien blocs al pati. No semblava enfadat. Era el rostre d'algú que observa una cosa que ja ha vist.

Denon es va aturar. Hassan va interpel·lar l'home. Van intercanviar unes quantes paraules.

—Diu que el seu pare era guardià d'aquest temple. I el seu avi. I el seu besavi. No sap quantes generacions. Diu que van venir els

otomans. Van venir els mamelucs. Ara hi són els francesos. Cada vegada s'emporten pedres.

Denon va demanar a Hassan que traduís la seva resposta. Els francesos havien vingut a estudiar, no a destruir. Hassan ho va traduir. L'home va replicar que els otomans també deien que venien per altres motius. S'ho enduien igualment.

Denon no va tenir res a respondre. Va dibuixar l'home d'esquena. La galabia blanca, el bloc de granit, els soldats al pati darrere seu.

El que Denon no veia, darrere l'escena, era el que feia Hassan després de les hores de treball oficials.

Hassan era l'intèrpret oficial de la Comissió, un egipci del Caire que havia comprès de seguida que el seu lloc li obria els dos móns. Traduïa als fel·làs les preguntes dels savis. Traduïa menys de bon grat el que els fel·làs deien entre ells sobre el que els savis volien de debò.

Jomard ho havia entès passada la primera setmana. Hassan facilitava les compres dels savis als mercaders locals i hi prenia la seva part. Jomard l'estimava en un quinze per cent. Ni els venedors ni els compradors no sabien que l'altre cap del mercat passava, també ell, per la seva mà.

Una nit a Karnak, Jomard es va llevar i va seguir Hassan a distància. Aquest va travessar el bivac principal cap al sector on s'allotjaven els oficials superiors, es va aturar davant una tenda i va canviar unes paraules en veu baixa amb un criat. El criat va entrar a la tenda i en va sortir amb dos oficials, un coronel i un capità d'estat major. Hassan va obrir un sac de tela. A la llum d'una llàntia d'oli, va disposar quatre objectes sobre una catifa plegada. Més bells que els que mostrava de dia als suboficials. Un escarabeu reial de lapislàtzuli, rar i pesant. Una copa d'alabastre translúcid. Una estatueta de Ptah de faiança blava de deu centímetres. Un amulet d'or massís que representava Bastet asseguda.

Els oficials van examinar les peces. El coronel va regatejar. Hassan va cedir en el preu amb una facilitat que demostrava que des del principi ja havia inclòs el marge. Les quatre peces van canviar de mans. Hassan va desar els diners sense comptar-los.

Jomard va tornar al campament sense que l'haguessin vist. L'endemà al matí va interrogar Hassan directament, sense embuts.

—Ho he vist —va dir Jomard—. Aquesta nit. Els oficials, la catifa, les quatre peces.

Hassan no va semblar torbat. Va esperar la continuació.

—D'on surten, aquestes peces?

—De Gurna. Un home que ha travessat el Nil durant la nit. Coneix tombes on els francesos encara no han anat. Fa anys que ven el que hi troba.

—I la vostra comissió? Quant?

—Deu per cent. Els oficials paguen més que els soldats, l'estat major més que la línia.

—I de dia, sobre el que veneu als savis? Jo en compto quinze.

—Quinze, sí. El volum compensa. Ells volen vendre, vosaltres voleu comprar… Les tombes, jo no les cavo. Tradueixo preus.

Hassan es va allunyar. Era del Caire, fill d'un copista del tribunal religiós, lletrat en àrab i prou en francès per treballar per a aquells homes. Havia pres aquella feina perquè pagava bé i perquè els francesos, com els altres abans d'ells, no s'hi quedarien.

El que Hassan no havia dit a Jomard és que dos dies abans havia entrat a la gran sala del temple de Karnak, sol, a trenc d'alba, abans que els savis es llevessin.

No havia vist mai Karnak abans d'aquella expedició. Els seus avantpassats no havien construït tot allò. No tenia més clau per a aquells jeroglífics que Denon. Però ningú no li demanava que els desxifrés. Li demanaven que traduís els preus.

III - La Vall dels Reis

El 29 de gener, Jomard va ser el primer a travessar el Nil cap a la riba occidental. Havia demanat de partir abans de l'alba, per tenir el jaciment per a ell sol abans que l'exèrcit es posés en moviment.

La necròpoli tebana s'estenia al llarg de diversos quilòmetres pel desert muntanyós. Jomard la coneixia pels relats de Pococke i de Norden, però aquelles narracions no havien preparat el seu ull de cartògraf per a la realitat del terreny. Era una vall calcària excavada a la cinglera, a cinc quilòmetres del riu, on cada obertura a la roca marcava una entrada de tomba. Desenes visibles. Segurament n'hi havia encara d'altres sota la sorra.

Es va enfilar a una cornisa rocosa que dominava l'entrada de la vall. Des d'aquella posició ho veia tot. Les obertures dels sepulcres a la cinglera, els camins de pedrera, les traces de l'antiga explotació d'aquella roca. Els faraons havien renunciat a les piràmides per unes tombes excavades allà, que creien més discretes. Els saquejadors les havien trobat igualment, i gairebé totes buidades des de l'Antiguitat. Quedaven la roca i els angles, que ningú no havia pogut robar. Jomard va calçar el trípode del teodolit entre dues pedres.

Practicava el que ell anomenava «triangulació de terreny».

Des d'un punt central, visar successivament tots els punts de referència identificables amb el teodolit, anotar els angles, calcular les distàncies a partir de la base mesurada sobre el terreny. Aquell matí va treballar des de l'alba sense interrupció. Un soldat li va pujar la ració cap a les set. Jomard li ho va agrair sense deixar l'ocular, i el pa va quedar sobre la pedra. Jollois treballava de manera diferent. Allà on Jomard cercava els angles i les distàncies, Jollois cercava les relacions. El que una dimensió deia de l'altra, el que una proporció revelava de la intenció. Els seus quaderns no tenien les columnes de xifres de Jomard, sinó esbossos anotats, fraccions, remissions d'un jaciment a l'altre. Sortien tanmateix de la mateixa escola.

Més avall, fora de la vista de Jomard, els guies de Gurna conduïen Denon i Jollois de tomba en tomba.

Els fel·làs de Gurna coneixien cada entrada de la Vall dels Reis des de feia generacions. El seu poble estava construït sobre les tombes mateixes. Les cases reposaven sobre hipogeus, els infants creixien damunt dels difunts de les dinasties. Havien explotat discretament els sepulcres durant segles, venent als negociants del Caire, als escassos viatgers europeus que gosaven aventurar-s'hi. El comerç era modest, continu, equilibrat pel risc d'atreure l'atenció de les autoritats otomanes.

L'arribada dels francesos va canviar aquell equilibri.

Els savis ho volien veure tot, de seguida. Demanaven guies per a tombes que mai no haurien trobat sols. En guiar Denon i Jollois, els homes de Gurna revelaven entrades que s'havien guardat de mostrar a les autoritats. Després del pas dels francesos, les tombes eren «descobertes», conegudes, cartografiades. La discreció que els saquejadors havien mantingut durant segles desapareixia en pocs dies.

—Creem el nostre propi mercat —va dir Jollois—. Un exèrcit, uns quaderns… i el saqueig que hi trobem en arribar va més de pressa.

—Vinga, no som pas nosaltres qui saquegem —va dir Denon.

—No he dit això. Però al ritme que anem… El que els prenia un segle els prendrà deu anys.

Denon i Jollois van baixar a les tombes amb els guies. El corredor descendia en un pendent costerut, tan estret que en alguns trams calia arrossegar-se, amb els colzes a la pols calcària. L'aire es feia més fred, després immòbil, un aire que no s'havia mogut des de feia segles i que semblava resistir-se a l'entrada. Van desembocar en una avantcambra amb els murs coberts de pintures d'una frescor estupefaent.

Jollois endevinava les escenes que més tard s'anomenarien el *Llibre de l'Amduat* i el *Llibre de les Portes*. Havia llegit Kircher abans

de la partida. Cada hora de la nit corresponia a una prova, cada prova a un déu guardià. Dibuixava sense comprendre. Anotava les correspondències al marge de les seves mesures.

—Magnífic. I no hi entenc res —va dir Jollois deixant la llàntia—. Anubis, el cap de xacal, bé. Isis, les ales. La resta… aquests gestos… Es fullareja una enciclopèdia sense la clau.

Van visitar set tombes en una jornada. La més impressionant era la de Ramsès III, que Bruce havia visitat trenta anys abans. Llargs corredors descendien profundament sota terra, i cada sala corresponia a una hora del viatge nocturn del sol a l'altre món — un calendari funerari tallat a la roca.

Les pintures d'aquella tomba van aturar Denon en sec. Havia vist la Sixtina, els Rafaels d'Itàlia. Allò no els era inferior, i no s'hi assemblava en res. Una elegància lineal, una seguretat de traç, una paleta de sis colors que donava la impressió de contenir-los tots.

—A París es pengen coses amb un traç menys segur —va dir Jollois.

La cambra funerària contenia encara el sarcòfag de granit vermell, esculpit amb escenes religioses. Massa pesant per als saquejadors antics.

—Mireu els jeroglífics —va dir Denon sense apartar els ulls del sarcòfag—. Cada signe tallat com per un joier. És l'últim que el mort havia de veure.

—Pensaven la mort com un viatge. Proves, portes, guardians… Els nostres teòlegs mai no ho han fet tan complicat, i Déu sap que ho han intentat.

—Altres ho comprendran —va respondre Jollois—. Els caldran les nostres còpies per verificar-ho.

A la tercera tomba del dia, fora de la vall, al vessant del turó de Gurna, allà on reposaven els particulars —una cambra modesta, probablement d'un funcionari de rang intermedi— Denon va trobar a terra un rotlle de papir parcialment desplegat. Els saquejadors l'havien deixat, sense or ni valor comercial immediat.

El va recollir amb precaució. El papir era sec, trencadís a les vores, però el cor del rotlle havia resistit. El va desplegar sobre el genoll.

El document feia quaranta centímetres d'alçada per més de dos metres de llargada. Estava cobert de columnes de jeroglífics en negre, amb vinyetes il·lustrades amb tinta vermella i ocre, entre les quals una balança amb una ploma en un plat i un cor humà a l'altre; un home agenollat davant quaranta-dos jutges; Anubis amb cap de xacal, que sostenia un ceptre uas. Era el que més tard s'anomenaria el capítol cent vint-i-cinc del *Llibre dels Morts*. La psicostàsia, el judici de l'ànima.

Denon no sabia llegir aquell text, ningú no ho sabia aleshores, però en va reconèixer les vinyetes per haver-les vist en altres murs. Va enrotllar el papir amb cura i el va embolicar en el lli del seu mocador. A París, Marcel l'estudiaria, cosa per a la qual no s'havia fet aquell papir. Denon va lliscar el paquet al fons de la seva bossa.

A la quarta tomba del dia, Denon va trobar un segon papir. Aquest era més gran que el primer. Es va inclinar per agafar-lo.

El soldat d'escorta hi era abans que ell, o quasi. Havien vist el papir alhora, però el soldat havia fet un pas mentre Denon encara calculava, i la seva mà ja hi era al damunt. Es van mirar un segon. Després Denon va prendre el papir de les mans del soldat. Sense brusquedat, però tampoc sense vacil·lació. Va dir només : «Comissió de les Ciències i les Arts.» El soldat el va deixar anar. No tenia realment cap argument per oposar-hi.

La Comissió de les Ciències i les Arts era una autoritat legítima. Denon tenia dret a prendre documents científics.

El soldat havia sortit de la cambra. Denon es va quedar sol amb la torxa i la fornícula buida. El seu gest havia estat legal, ràpid, decidit, sense consulta, i havia reproduït el del soldat. La mà estesa cap a un objecte que no li pertanyia, el valor estimat en un instant, la presa. L'única diferència era el nom que hom donava a aquell gest segons qui el feia. Va sortir de la cambra sense girar-

se. El seu diari personal en va guardar una sola línia : «Pres el papir abans que el soldat.»

El soldat, per la seva part, no se'n va anar amb les mans buides. Va tornar a la cambra i va recollir el que Denon havia deixat. Tres amulets de faiança trencats, un fragment de cartonatge daurat, una estella de pedra calcària pintada on encara es llegia un ull udjat. Objectes de segona categoria que Denon no havia jutjat dignes de la seva bossa. El soldat els va ficar a la seva i va tornar a baixar xiulant.

A migdia, Jomard va baixar de la seva cornisa i es va reunir amb Denon.

—La vostra tomba de Gurna és a cent trenta-dos metres a l'est del punt que he mesurat com a cim de la cinglera.

—I és útil? —va preguntar Denon, que s'eixugava les mans cobertes de pols calcària.

—Quan algú vulgui excavar aquesta vall, el meu mapa li dirà per on començar. De moment, ningú no sap quantes tombes hi ha encara amagades sota la sorra.

Denon va mirar les columnes de xifres del quadern de Jomard sense comprendre'n els càlculs.

—Ja penseu en els qui vindran després de nosaltres?

—Des del primer dia. No ho farem tot. Que puguin almenys reprendre allà on ens haurem aturat.

De tornada al campament, el que va ocupar Jomard no van ser les tombes de la Vall dels Reis, sinó el saqueig.

Havia vist jugar alhora quatre lògiques diferents. Els guies de Gurna explotaven les tombes que els savis els feien revelar, i un comerç antic s'embalava sota la nova demanda. Els soldats recollien el que podien portar, sense organització, sense criteri. Els oficials compraven amb discreció i amb diners nets. Els comissaris prenien amb autoritat, mètode, documentació. I ell

mateix, amb les seves mesures. I Denon, amb els seus quaderns i les seves bosses.

Els quatre acabaven en el mateix resultat. Objectes que havien estat a Egipte ja no hi eren. El que l'inquietava, més que la quantitat, era l'absència d'una línia divisòria neta entre el que era legítim i el que no ho era. La Comissió tenia mandat de recollir espècimens científics, però ningú no havia definit aquell mandat. No deia què es podia prendre. Deia que hom era allà per la ciència. La ciència decidia.

Al seu diari, va escriure : «La distinció entre col·lecció i saqueig és una distinció de destinació, no d'acte. Nosaltres col·leccionem per a París. Ells saquegen per a ells mateixos. La Vall dels Reis no hi fa cap diferència.» Va lliscar el diari sota el farcell i no en va parlar a ningú.

A la plana, al peu de la cinglera, Desaix es va aturar davant el colós abatut de Ramsès II. El rostre serè mirava el cel. El pit portava inscripcions que proclamaven els seus títols : Mestre de l'univers, Senyor de les dues terres.

—Aquest Ramsès manava desenes de milers d'homes —va dir Desaix—. Edificava per a l'eternitat. I heus-lo aquí a la sorra, amb el nas trencat.

Jollois va deixar la cadena d'agrimensor i va examinar l'estàtua amb l'ull d'un enginyer.

—Granit d'Assuan. Dos-cents quilòmetres al sud. Bloc brut extret allà, fet surar fins a Tebes amb la crescuda, esculpit aquí. És la muntanya la que ha vingut al temple.

El 30 de gener, abans de l'alba, Jomard i Denon van esperar davant dels Colossos de Memnó que sortís el sol. Els primers raigs van tocar la pedra. No va passar res. El colós feia gairebé setze segles que no cantava. Es van mirar.

—Ja no canta —va dir Jomard—. Diuen que va emmudir quan un emperador romà el va fer reparar. Potser la pedra, en dilatar-

se sota la calor sobtada del matí, feia vibrar les seves esquerdes. Un fenomen físic, res més.

—Sens dubte. Però els pelegrins que l'escoltaven no tenien la vostra explicació tèrmica. Per a ells, l'estàtua parlava. Aneu a treure'ls això amb un termòmetre.

Desaix va passar a veure els colossos a primera hora del matí i va considerar un moment els rostres impassibles.

—Impressionant —va dir—. Els mamelucs m'ocupen més. La columna aixeca el camp aquest vespre. Atrapeu-nos quan hàgiu acabat. I se'n va anar.

Jomard es va quedar davant dels Colossos de Memnó després de la partida de Desaix. Divuit metres de quarsita asseguts a la plana, sense temple al voltant, sense context arquitectònic visible, enmig del no-res, i tanmateix visibles a cinc quilòmetres. Això era el que ni els soldats ni els mercaders de Gurna no podrien emportar-se, i que només tenia sentit allà, en aquell paisatge.

Els objectes portàtils trencaven aquest vincle des del moment en què hom se'ls enduia. Un *xauabti* de faiança en una tomba de la Vall dels Reis era al seu lloc. Havia estat fabricat per ser-hi, per acompanyar aquell mort precís en aquell viatge precís.

Després va desar el quadern, va agafar els instruments i va tornar a baixar cap al campament. Darrere seu, els colossos continuaven mirant cap a l'est.

IV - Assuan

Desaix, per la seva part, no havia esperat. Des del vespre del 30 de gener havia fet aixecar el campament, i Denon, que s'havia quedat enrere amb Jomard i Jollois, havia hagut de tancar els seus cartrons de Tebes per atrapar la columna a marxes forçades, cosa que van fer el 31. Devilliers no remuntaria aquell camí fins més tard.

La columna va remuntar cap a Assuan, dos-cents quilòmetres al sud. El paisatge s'estrenyia.

A mesura que s'avançava cap al sud, la població canviava. Els nubis de pell més fosca substituïen progressivament els fel·làs àrabs. Els cultius també. La dura, un sorgo africà, suplantava el blat. Les cases es feien més baixes, construïdes amb maó cru, amb façanes sense finestres. L'exèrcit francès travessava una regió que cap exèrcit europeu no havia assolit des dels romans.

Els habitants dels pobles veien passar la columna des de les teulades planes. No fugien. Observaven. Els fel·làs de l'Alt Egipte havien après fa segles a esperar que els exèrcits passessin. Sabien què costava la resistència i què valia la cooperació, i no oferien ni l'una ni l'altra. Jollois va anotar aquesta diferència al seu quadern, sense baixar del cavall.

La columna s'enduia objectes des del començament. Jollois ho havia comprès observant les bèsties de càrrega. A la sortida de Tebes, les mules portaven les racions, el material de campament, els cofres de munició. Dos dies més tard, les mateixes mules portaven càrregues suplementàries. Sacs de tela, caixes de fusta improvisades lligades com a sobrecàrrega. Els soldats les havien fabricades ells mateixos als bivacs del vespre.

Jollois es va aturar una tarda vora una mula particularment carregada. El sac de tela estava mal tancat. Sobresortia una cantonada de pedra calcària esculpida, un fragment de baix relleu, d'uns seixanta centímetres per quaranta, que representava la part baixa d'una figura en processó. El baix de la túnica, els peus, el baix d'un ceptre. En va reconèixer l'estil. Època ptolemaica, probablement un bloc reaprofitat del jaciment.

El soldat que menava la mula va notar la seva mirada. Va estrènyer el sac, sense pressa, i va reprendre la marxa.

—Egipte se'n va cap al nord a l'esquena d'una mula —va dir Jollois a Denon al vivac.

—Una part d'Egipte. La més lleugera.

—I la més portàtil. Això és el que decideix què se'n va i què es queda. No pas el valor. No pas la importància històrica. El pes.

Jomard, que cavalcava al costat d'ells, va reflexionar un moment.

—Cosa que vol dir que la història d'Egipte que París veurà serà la història del que pesava menys de vint quilos. Tota la resta es quedarà aquí.

Aquella nit, assegut vora el Nil, Jomard va avaluar maquinalment l'amplada del canal. Tres-cents metres, a ull. Corrent moderat.

El Nil anava cap al nord, i el que s'enduien també. L'exèrcit tenia les seves vies d'abastiment, els seus combois fluvials, les seves embarcacions que baixaven cap al Caire amb els informes i la correspondència. En aquells mateixos vaixells viatjaven les caixes oficials de la Comissió i els paquets oficiosos dels oficials, mentre que els sacs lligats a les bèsties de càrrega seguien la riba.

El Nil era la via de transport des de feia quatre mil anys. Els faraons havien fet baixar el granit d'Assuan cap a Tebes sobre les seves aigües. Els romans havien fet baixar els obeliscs cap a Alexandria, amb el corrent. Ara els francesos feien baixar cap al Caire el que els segles havien deixat a l'Alt Egipte, en vaixell quan n'hi havia, a l'esquena de les mules la resta del temps.

L'exèrcit havia fet estada en una dotzena de llocs des de la sortida del Caire. Cada aturada produïa el seu contingent d'objectes. Tot el que es podia portar lliscava cap al nord, atret pel mercat parisenc, les col·leccions privades, el Museu Central de les Arts. No hi havia cap responsable únic. Hi havia un pendent, i els objectes seguien el pendent.

L'1 de febrer, aturada per passar la nit a Kom Ombo.

Jollois va distingir el temple abans de baixar del cavall. Estava gairebé enterrat sota la sorra.

Va passar la vetllada de l'aturada, després l'alba següent, estenent la seva cadena d'agrimensor a les parts descobertes del temple. Els baixos relleus eren d'una gran nitidesa —l'art egipci havia

mantingut el seu llenguatge visual més temps que qualsevol escola europea— i la sorra li pujava fins als turmells.

—Aquests instruments —va dir Jollois, aturant-se davant un registre d'una sala interior—. Bisturís. Pinces. Sondes. Els seus metges operaven. Cap autor antic no en parla amb aquesta precisió.

Denon copiava els instruments un per un al seu quadern, anotant dimensions i funció probable.

El cirurgià militar del batalló —un tal Bruyant, antic alumne de l'Escola de Cirurgia de París— va venir a veure les còpies de Denon. Va examinar els dibuixos en silenci durant molta estona.

—Aquest bisturí corb, aquí. —Va assenyalar el mur—. S'usa per a les incisions abdominals profundes. La curvatura permet lliscar sota els òrgans sense perforar-los. Jo creia… m'havien après que era un invent d'aquests últims deu anys.

—Aquestes sondes amb oliva —va dir Denon, el llapis estès cap al mur—. Les reconeixeu?

—Cateterisme uretral. Mateixa forma, mateixa mida. Bronze en lloc d'acer, però és l'instrument. Algú aquí va topar amb el mateix problema anatòmic, tot sol, dos mil anys abans que nosaltres.

Bruyant es va entretenir encara una hora davant dels dibuixos, identificant els instruments un per un, explicant-ne l'ús, i Denon anotava les explicacions al marge dels seus esbossos, amb una lletra cada cop més atapeïda.

—Hauríeu de venir demà al matí —va dir Denon—. Hi ha altres registres mèdics a les sales del fons.

L'endemà al matí, Bruyant i Denon van recórrer plegats les sales interiors del temple, el cirurgià identificant els instruments i dictant-ne els usos mentre Denon dibuixava i copiava. Aquell treball d'una vetllada i d'un matí es quedaria als cartrons de Denon. Les làmines d'Ombos de la *Description* serien dibuixades més tard, per Jollois i Devilliers.

Mentrestant Jollois mesurava. La sorra que havia enterrat el temple també l'havia salvaguardat. Cada aixecament li ho confirmava. Ho va comentar amb Desaix durant una pausa.

—Si de debò volem preservar aquest temple —va dir Jollois—, cal deixar-lo tal com és. No desenterrar res. La sorra el protegeix millor que nosaltres.

—M'aconselleu de no fer res? —va dir Desaix amb un punt de diversió.

—Us aconsello de… —Jollois va buscar les paraules—. De considerar que la nostra presència aquí no és necessàriament un benefici per al que hem vingut a estudiar.

Desaix no va respondre. Tenia un exèrcit per alimentar, una guerra per acabar, i ja mirava cap als cavalls.

Jollois va observar el que sortia del temple. Alguns soldats emergien de les sales interiors amb sacs carregats, oficials compraven peces al mercader d'Edfu vingut expressament, el mateix Denon en comprava dues després d'una negociació dirigida per Hassan.

Així havia estat a Dendera, a Tebes. Així seria a Assuan. Els soldats prenien, els mercaders locals proveïen, els intermediaris facilitaven, i els savis compraven, sense que ningú els discutís aquest dret.

Dues entrades, dues sales hipòstiles, dos santuaris. El temple era dedicat a dos déus —Sobek i Haroeris— amb una simetria rigorosa, i Jollois, amb la cadena a la mà, va trobar els dos eixos lleugerament desplaçats, prou per allotjar dos déus iguals sense que l'un passés al davant de l'altre.

—Hom diria que som sota un arc de triomf, a Roma —va dir Denon a Jomard, assenyalant els registres de presoners agenollats davant el faraó victoriós.

—Potser no hi ha cent maneres de mostrar qui ha guanyat.

Al matí de la sortida de Kom Ombo, Denon va veure dos suboficials que forçaven a cops de maça un baix relleu de la paret interior del santuari. La llosa representava instruments quirúrgics semblants als que Bruyant havia identificat. Un home la podia portar.

—Atureu això —va dir Denon.

—Tenim l'autorització. El capità Lachèze ha dit que es podia.

Denon va anar a buscar Desaix. Desaix va fer cridar el capità Lachèze. Aquest no ho negava. Havia vist altres oficials fer el mateix a Tebes, a Dendera. No sabia que estigués prohibit.

—Aquests monuments pertanyen a la Comissió —va dir Desaix—. No toqueu res sense una ordre meva per escrit.

Lachèze es va retirar. La llosa estava fracturada a la base. Els cops de maça ja havien fet la seva feina. No es podia tornar a posar al seu lloc. Denon la va agafar amb les dues mans i la va posar plana a terra. No era pas millor. Però era menys greu que deixar-la caure.

Un cop Lachèze va ser lluny, Denon va anar a trobar Desaix, que s'havia quedat una mica apartat, abans que la columna es posés en marxa.

—Això passa sovint?

—Més sovint del que jo sé. Un soldat que fa dos mesos que camina, que veu pedres cobertes de signes… s'endú el que pot alçar. No puc vigilar cada temple.

—I la diferència entre el que no podeu vigilar i el que la Comissió col·lecta oficialment, com la formuleu?

—Vós teniu formularis. Els vostres comissaris tenen mandats. Els soldats tenen sacs. No és el mateix.

Va mirar Denon.

—És insuficient. Ho sé, vós ho sabeu. Però és l'única distinció que us puc oferir.

Va fer uns quants passos cap al seu cavall, i després es va aturar i es va girar cap al temple.

—Aquest. Hi he entrat aquesta nit, sol. Vint minuts a les fosques, davant d'aquestes columnes. No sé què he comprès. No ho oblidaré. —Va agafar les regnes—. Ens retrobarem a Assuan.

Quan la columna es va posar en marxa, Denon va tornar a veure la llosa fracturada. Havia desaparegut. Algú —no pas Lachèze, l'oficial cridat a l'ordre estava sota vigilància— se l'havia emportada igualment. Va fer una declaració escrita a Desaix. Desaix la va arxivar sense donar-hi curs. No tenia cap testimoni, cap nom, cap prova. La llosa era a l'equipatge d'algú entre Kom Ombo i Assuan.

Aquell dia, a una hora de camí de Kom Ombo, Jollois va fer desviar el cavall cap a una petita capella de gres visible a cinquanta metres del camí. Havia estat parcialment desenterrada de la sorra al pas dels batallons de capçalera.

Els murs eren drets. La teulada de fusta s'havia esfondrat. A l'interior, les pintures murals eren visibles en tres cares. Processons, divinitats en barca, inscripcions jeroglífiques que corrien en dos registres. Unes fornícules havien acollit estatuetes. Eren buides. El sòl duia estelles de faiança, fragments de figuretes trencades en arrencar-les dels sòcols.

Uns soldats d'un batalló de capçalera havien passat a l'alba, de pressa i sense dubtar. Jollois ho va deduir de les petjades de botes recents a la sorra i del morter encara blanc a la vora de les fornícules buidades.

Va començar a descriure al seu quadern les pintures murals, les úniques que no havien estat tocades, massa altes per abastar-les amb facilitat. Després una cosa va retenir la seva atenció. Al registre superior, a la dreta del tercer plafó, una inscripció cursiva corria en quatre línies. La va copiar, signe per signe, amb una precisió maniàtica, en tres quarts d'hora de feina sota la calor del dia.

Seria l'única còpia. La capella s'esfondraria en els anys següents. El quadern, en canvi, romandria als arxius.

Jollois va lliscar el quadern al sarró i va tornar a partir al trot per reunir-se amb la columna.

L'avanç cap a Assuan, després de Kom Ombo, va deixar poc temps per a les aturades. Jollois dibuixava a cavall el que podia, esbossant les siluetes dels temples albirats des del camí. Aquells croquis ràpids tenien una vivacitat que els aixecaments no sempre tenien. La llum d'un moment precís, la relació entre un monument i el seu entorn immediat.

—Dibuixeu com un soldat que marxa —va dir un jove oficial que mirava treballar Jollois. Sense aturar-se.

—Els temples no m'esperaran —va respondre Jollois sense alçar el llapis.

El 2 de febrer, l'expedició va arribar a Assuan. La primera cataracta feia difícil la navegació cap al sud. Era la frontera natural d'Egipte des de l'Antiguitat. Desaix va establir el campament i va deixar que els savis exploressin.

—Concediu-me uns quants dies per a Fil·le —va dir Denon—. Norden la va dibuixar fa més de seixanta anys —i malament, entre nosaltres. Podem fer-ho millor.

A Assuan, abans de la sortida cap a Fil·le, el mercat d'antiguitats va ser el més actiu que Jollois havia observat des de l'inici de la campanya. La notícia que l'exèrcit emprendria aviat el camí del nord s'havia escampat pels pobles de la regió. Els venedors venien de lluny. S'instal·laven als voltants del campament des de l'alba, amb els seus sacs i els seus cofrets. Ja no era el mercat discret d'un sol intermediari. Es regatejava a veu alta, i el preu canviava segons el comprador i el venedor.

Jollois va observar les transaccions durant una hora. Va veure passar de mà en mà *xauabtis* de fusta pintada, figuretes de faiança que representaven Horus, Isis, Anubis, escarabeus de totes les mides, amulets de pedra, un fragment de cartonatge daurat que probablement venia d'un taüt, dues estatuetes de bronze de

pàtina antiga, diversos vasos d'alabastre calcari dels quals un encara duia la tapa.

Els preus eren més alts que a Dendera o a Tebes. Els venedors sabien que era l'última ocasió. Després de la marxa dels francesos, caldria esperar el proper pas.

Els objectes passaven d'una mà a l'altra al soroll de les piastres comptades.

V - Fil·le

Al febrer, Denon es va embarcar en una faluga cap a Fil·le, acompanyat de Hassan. La travessia de la cataracta es va fer amb perxa, entre les roques que afloraven i els remolins, i els mariners nubians cridaven cada pas abans d'arribar-hi. Després va emergir l'illa. Quatre-cents metres per cent cinquanta, ocupada gairebé del tot pels temples ptolemaics.

—Déu meu —va murmurar Denon.

—Tot el ritual és aquí —va dir Denon, tot acabant el croquis d'una sala lateral—. Cada gest, cada ofrena. Si es desxifren els textos del costat… sabrem què significa cada un.

—I aquell —va afegir, assenyalant amb el llapis el petit pavelló de columnes, a l'extrem de l'illa—. Els grans temples aclaparen. Aquell convenç.

El quiosc de Trajà —anomenat així perquè els seus baixos relleus representaven aquest emperador romà com a faraó— era l'estructura més lleugera de l'illa. Catorze columnes de capitells florals que sostenien un entaulament de gres fi. A l'interior, els emperadors romans dels primers segles acomplien els ritus faraònics tradicionals, amb les mateixes postures que els seus predecessors. Blocs de mida modesta, transportables per uns quants homes, i baixos relleus d'una finesa rara.

Denon es va quedar molt de temps davant del quiosc. Alguns blocs decorats, desmuntats, era factible. L'escorta era allà, els

soldats podien carregar, Hassan podia negociar amb els mariners el transport fins a Assuan. Seria legal, tenia els seus formularis de la Comissió al sarró. Cap bloc no pesava més d'uns quants centenars de quilos.

Va decidir no fer-ho.

No per principi moral. Ja no es concedia aquesta virtut després del que havia pres des de Dendera. No volia que Fil·le s'assemblés als altres jaciments quan altres hi vinguessin. Alguna cosa en aquella lleugeresa arquitectònica, en aquella elegància a escala humana, demanava romandre sencera. Sense els seus blocs, el quiosc ja no seria el que era, un pavelló, una conversa entre la columnata i el cel, sinó una ruïna entre les ruïnes.

Era la primera vegada des de la sortida del Caire que feia aquesta elecció conscientment, anomenant-ne les raons, sospesant-les. Ho va escriure al seu diari aquell vespre, tant el gest li semblava inusual. «Fil·le. El quiosc. Decidit no prendre'l. No per escrúpol. Per refús de destruir allò que em toca.»

Les roques al voltant de Fil·le duien inscripcions de pelegrins antics. Noms, dates, pregàries. Denon en va copiar unes quantes, anotant-ne la posició i l'estat de conservació, i després va copiar les altres, fins i tot les menys llegibles, fins i tot les que el Nil en crescuda havia mig esborrat. El sol escalfava la pedra fins al punt que va haver de posar el quadern sobre el genoll.

—Aquests, els prefereixo als temples —va dir Hassan—. Pelegrins corrents. Venien a pregar a Isis, han gravat el seu nom. No per a la posteritat. Per… haver passat.

—Com els nostres quaderns —va dir Denon—. Hem passat per aquí, hem vist això. Només que nosaltres en diem ciència.

—I en fem, oi?

Denon es va prendre el temps de bufar sobre la pàgina per treure'n la sorra.

—Sí. Però deixem altres rastres. Les fornícules buides. Les caixes a l'esquena de les mules. Aquests… no es trobaran en cap informe.

El 25 de febrer, Denon va deixar Assuan a cavall amb la columna, mentre l'equipatge i les caixes baixaven en les barques que seixanta genets d'escorta vorejaven per la riba. Desaix, llançat sobre les petjades de Murad Bei, havia confiat la columna a Belliard. Prop de nou-cents quilòmetres el separaven del Caire, que no tornaria a veure fins a l'estiu. Hassan viatjava amb ell com a intèrpret. Les tropes reprenien la ruta que havien fet en pujar.

El viatge fins a Hermontis va durar nou dies. La columna baixava pel riu a raó d'una vintena de quilòmetres diaris, aturant-se als pobles per proveir-se d'aigua i queviures. Feia calor, prop de trenta graus a l'ombra. La marxa es feia de l'alba al migdia, i es reprenia després de quatre hores de parada al recer de les tendes, on les mosques no deixaven dormir.

Prop d'un poble el nom del qual ningú no coneixia, un soldat es va desplomar durant la marxa. Cop de calor. El van transportar a l'ombra d'una palmera. El cirurgià major el va fer beure i li va mullar el cap amb aigua del Nil. L'home va recobrar el coneixement al cap d'una hora, però no podia caminar. El van carregar sobre un mul. Va morir durant la nit. El van enterrar a trenc d'alba a la sorra, a cent metres del vivac. Sense creu, sense llosa. El sergent va anotar el nom i la data al registre de la companyia.

Entre Kom Ombo i Edfu, dos soldats es van barallar per una figureta de faiança comprada al mercat. El primer pretenia haver-la vist abans que l'altre, el segon l'havia pagada. Van arribar a les mans davant la tenda del sergent major. Aquest va sortir, els va separar, va confiscar la figureta i se la va posar al seu propi sac. Els dos homes van protestar. El sergent va dir que l'objecte era a partir d'aleshores propietat de la companyia i que el primer que

en tornés a parlar tindria deu dies de feines forçades. L'afer no va passar d'aquí.

Uns quants dies més tard, la columna va travessar un poble abandonat. Trenta cases de maons d'argila crua, totes buides. Cap rastre de combat. Els habitants havien deixat el lloc abans de l'arribada de l'exèrcit. Un tinent va fer escorcollar les cases. Es van trobar gerres enterrades a tres patis diferents. Gra, dàtils, oli. Les gerres es van incorporar a les requisicions. En una quarta casa, un amagatall sota el sòl contenia sis escarabeus de faiança, tres braçalets de coure i un mirall de bronze. El tinent va donar els escarabeus al capità, es va quedar els braçalets i va deixar el mirall als soldats que havien trobat l'amagatall.

Cap a la fi de la tarda, quan la columna s'acostava al congost d'El-Kab, un genet va arribar al galop des de l'avantguarda. Buscava el general Belliard. El van conduir al cap de la columna. Va parlar de pressa. Belliard va fer senyal als oficials que s'acostessin.

—Una barricada al camí. Fel·làs armats. Una vintena d'homes. Bloquegen el pas a l'altura del congost.

—Demanen alguna cosa?

—No parlen francès. L'intèrpret no ha pogut acostar-s'hi. Han disparat trets a l'aire.

Belliard va reflexionar uns segons.

—Rodegem per l'est?

—Impossible. El terreny és impracticable. Caldria un desviament de tres dies.

—Bé. Forcem el pas. Cavalleria al davant, infanteria al darrere. Denon, vós us quedeu al mig de la columna amb els muls.

La columna es va posar en marxa de nou. Una hora més tard, va arribar al congost. Els fel·làs eren allà, armats de bastons, llances i alguns vells mosquets. Estaven plantats de través al camí, immòbils.

Belliard va fer avançar la cavalleria al pas. Els fel·làs no es van moure. A cinquanta metres, Belliard va alçar la mà. La cavalleria es va aturar. Va fer senyal a Hassan que s'acostés.

—Digues-los que només volem passar. No toquem res. No requisem res al seu poble.

Hassan va avançar a peu, sol, amb les mans obertes davant seu. Va parlar en àrab. Un dels fel·làs va respondre. Hassan va tornar.

—Diuen que l'exèrcit els va prendre tot el gra fa dues setmanes. Ja no tenen res. Volen que els tornem el gra o que paguem.

—No hem pres res fa dues setmanes. No vam ser nosaltres.

—Diuen que eren soldats francesos. No distingeixen entre els destacaments.

Belliard va restar en silenci un moment. Després va treure una bossa de la sella i la va llançar a Hassan.

—Trenta-cinc piastres. Digues-los que és tot el que tinc. Si en volen més, hauran de deixar-nos passar igualment.

Hassan hi va tornar amb la bossa. Va parlar amb el mateix home. L'home va prendre la bossa, la va sospesar, va discutir amb dos més. Després es van apartar del camí sense dir ni una paraula. La columna va passar. Els fel·làs van mirar desfilar els soldats en silenci. Quan l'última carreta va haver passat, els fel·làs van tornar cap al seu poble.

A Hermontis, la columna va fer parada dos dies. Belliard volia esperar notícies dels mamelucs, dels mekkans i de la resta de l'exèrcit, dispersat en nombrosos punts. El vivac es va instal·lar al peu del temple. Els soldats dormien a l'ombra dels seus murs. Alguns pujaven als terrats per veure el Nil, altres no sortien de les tendes, massa cansats per moure's, amb les botes encara posades.

El vespre de l'arribada, un soldat de la segona companyia va robar la ració de pa d'un altre durant la distribució. El robat se'n va adonar, va atrapar el lladre i li va trencar dues dents d'un cop

de puny. El lladre va respondre i va treure el ganivet. Van fer falta quatre soldats per separar-los. El sergent els va fer posar als ferros per a la nit. L'endemà al matí, judici pel capità. Vint cops de bastó per al lladre. El robat va ser alliberat sense sanció.

El vespre següent, Belliard va convocar els oficials a la seva tenda. Els seus espies acabaven de tornar. Osman Bei i els mekkans, deien, anaven a travessar el Nil a Qena ; tenien canons, havien destruït la flotilla del Nil, i Desaix, que havia partit a la persecució de Murad Bei, no es podia contactar. Bonaparte havia marxat cap a Síria amb el gruix de l'exèrcit. Calia marxar a l'encontre de l'enemic com més aviat millor. Belliard va posar el dit sobre el mapa, a l'altura de Qena.

—No més aturades després d'Hermontis. Kus, després Qena. Tres dies com a màxim.

—I Tebes? —va preguntar un tinent—. Els savis volien…

—Hi passem per davant.

Denon, que era present, no va esperar que li donessin la paraula.

—Aleshores, una parada aquí, demà al matí. El temple d'Hermontis. Sis hores.

—Impossible.

—Sis hores, general. No demano res més.

Belliard el va mirar molta estona i després va plegar el mapa.

—Sis hores al temple, demà, a trenc d'alba. Ni una més. Si no heu tornat a migdia, marxem sense vós.

L'endemà, a trenc d'alba, Denon es va dirigir al temple amb Hassan i dos soldats d'escorta. Va anar directament a la sala del fons, mig colgada de sorra, al capdavall del corredor principal. La sorra cruixia sota les soles. Al mur oest, fileres de cartutxos gravats, desenes de noms de sobirans alineats en registres.

Va restar dret davant el mur durant dues hores, mirant les inscripcions que no podia llegir. Hassan s'havia assegut a terra prop de l'entrada. Fora, els dos soldats jugaven als daus.

Un home va entrar a la sala. Un fel·là d'una quarantena d'anys, turbant blanc, sandàlies de cuir. Duia un paquet embolicat amb un teixit gruixut. Es va acostar a Denon i va desplegar el teixit davant seu. Un fragment de pedra calcària de quaranta centímetres de costat amb tres cartutxos complets.

L'home va assenyalar el fragment. Cinc dits alçats.

—Cinc piastres.

Va alçar els ulls cap a la part alta del mur, que la penombra li havia amagat fins aleshores. Un forat fresc a la dissetena filera, allà on hi havia aquells tres cartutxos. Les vores de la pedra calcària eren blanques, de tall fresc. L'home havia tallat el tros durant la nit o de bon matí.

Denon va treure cinc piastres de la bossa i les hi va donar. El fragment va anar al seu sarró de cuir. L'home va prendre els diners i se'n va anar.

Denon no va sortir més de la sala. A les onze i mitja, un dels soldats va entrar corrent, panteixant.

—Senyor, el general fa ensellar els cavalls.

Va sortir del temple. La columna ja era en formació de marxa. Va pujar a cavall i va arribar a la capçalera al galop, amb el sarró batent contra la cuixa. Belliard el va veure passar sense fer cap comentari. La columna es va posar en camí.

La columna va travessar Tebes la mateixa tarda, sense aturar-s'hi. Denon va veure lliscar a la llunyania els pilons de Karnak i de Luxor, sense poder mesurar-ne ni un, i hi va deixar més enyorança que enlloc més de la ruta. Circulaven notícies, contradictòries. L'exèrcit turc avançava, els anglesos bloquejaven tots els ports, deia un. L'altre jurava el contrari.

Encara hi va haver el combat de Benouth, la represa de Qena, un segon viatge a Dendera, la marxa sobre Cosseir amb Belliard a finals de maig. Denon va deixar l'Alt Egipte el 5 de juliol i no va tornar a veure el Caire fins al 20. Els soldats van ser allotjats a les

casernes de la Ciutadella. Ell va anar directament a l'annex nord del palau de Hassan-Kashif on hi havia l'equipatge de la Comissió.

El magatzem estava tancat. Va esperar una hora que arribés un intendent amb la clau. Una olor de palla i de pols calenta. Les seves dotze caixes eren allà, comptades entre les noranta-sis de l'inventari, alineades contra el mur sud, etiquetades per ell mateix. Va obrir la primera, va verificar ràpidament el contingut i la va tornar a tancar. No hi mancava res. Es va dirigir al palau.

El general Dugua, que comandava el Caire, el va rebre immediatament. Era dret prop d'una taula coberta de mapes del Delta i de la costa d'Abukir. Un gest cap a una cadira.

—La vostra campanya a l'Alt Egipte. Acabada?

—Sí. De Dendera a Assuan. Tots els monuments principals.

—Utilitzables per a la *Description*, els vostres dibuixos?

—Cinquanta-tres fulls. Temples, tombes, colossos, baixos relleus.

—Bé. Escolteu-me. El general en cap ha marxat a aturar l'exèrcit turc que acaba de desembarcar a Abukir, abans que arribi fins aquí. Les seves ordres no canvien. Vós us quedeu al Caire. Coordineu l'Institut amb Monge i Berthollet. Les exploracions del Delta continuen. Les excavacions de Saqqara continuen. La *Description* continua. Em compreneu?

—Ho comprenc.

—Si els anglesos desembarquen durant la seva absència, feu evacuar les col·leccions cap al sud, cap a l'Alt Egipte que l'exèrcit encara controla. Ho perdeu tot llevat d'això. Queda clar?

—Queda clar.

—Aleshores sortiu. Tinc feina.

Dugua ja estava inclinat sobre els seus mapes quan Denon va tancar la porta.

Bonaparte, tornat de Síria a mitjan juny, havia deixat el Caire uns dies abans cap a la costa. Denon es va quedar al Caire amb Monge, Berthollet, Fourier i la trentena de savis que s'havien quedat allà.

Durant l'absència de Bonaparte, Denon va organitzar el treball de l'Institut. Monge supervisava les exploracions de la regió menfita. Berthollet redactava les seves observacions sobre el natró. Geoffroy Saint-Hilaire continuava els seus estudis zoològics al Delta. Fourier gestionava la correspondència amb les seccions de província.

Uns dies després del seu retorn, Denon va convocar una reunió. Hi eren tots els membres presents al Caire. Trenta savis i enginyers apinyats a la gran sala, amb les finestres obertes a la calor. Va obrir la sessió a les deu.

—Senyors, Bonaparte és a la costa, on han desembarcat els turcs. No tenim notícies precises. Els anglesos controlen encara la Mediterrània. Proposo que preparem un pla de transport per si se'ns presenta una ocasió.

Monge va alçar la mà, i va parlar abans que li donessin la paraula.

—Esperem Bonaparte, vaja! Ell decidirà, sempre decideix, i, a més, li agrada que l'esperin…

—I si no torna? —va dir Fourier, sense alçar els ulls de les seves columnes de xifres.

Ningú no va respondre. Berthollet es va treure les ulleres.

—Denon té raó. Preparar un pla no ha enfonsat mai cap vaixell. El dia que en tinguem un, estarem a punt. Si és que aquest dia arriba.

La proposta va ser adoptada. La sessió es va aixecar a migdia.

De Síria, Bonaparte havia portat de tornada menys de deu mil dels tretze mil homes que havien partit amb ell, els altres morts, malalts o empestats. L'ofensiva havia fracassat, i tothom, a l'Institut, ho sabia sense dir-ho.

Uns dies més tard, Dugua va fer cridar Denon al palau. Els trets tensos, la corbata deslligada, mapes amuntegats fins i tot a les cadires. Cap salutació.

—El vostre pla de transport?

—Llest, sobre el paper. Només hi manquen els vaixells.

—Hi continuaran mancant. Els anglesos bloquegen encara la costa. Cap transport mentre això no canviï.

—Entès.

Dugua ja havia tornat als seus mapes.

Aquelles setmanes van ser calmes. Exploracions i excavacions prosseguien, la *Description* avançava lentament. El vespre, a les terrasses, hom esperava els correus de la costa.

VI - La Pedra de Rosetta

El 15 de juliol de 1799, un tinent d'enginyers anomenat Bouchard supervisava la demolició d'un vell mur del fort Julien, prop de Rosetta. Un pic va topar amb alguna cosa.

Bouchard tenia vint-i-vuit anys, antic alumne de l'Escola Politècnica. Va comprendre de seguida que no era una pedra de construcció qualsevol. Una estela de pedra negra de cent dotze centímetres d'alçada, amb tres inscripcions paral·leles. Va fer posar la pedra a cobert al fort, en va avisar el general Menou, que comandava la plaça, i Lancret, politècnic com ell, aleshores a Rosetta, va escriure a l'Institut d'Egipte, al Caire.

El fort estava apartat de les obres corrents. Sota una tela, contra un mur, la pedra hi estava segura.

Jean-Joseph Marcel i Rémi Raige van ser enviats a Rosetta tan bon punt la carta de Lancret va ser llegida a l'Institut. Marcel era orientalista especialitzat en les llengües semítiques. Raige era helenista, capaç de llegir amb fluïdesa el grec antic. Van examinar la pedra per tots els costats a partir de l'1 d'agost.

El text grec, situat a la part inferior de l'estela, estava relativament ben conservat. Raige el va llegir en veu alta mentre Marcel prenia notes.

—Aquest decret honora el jove Ptolemeu V. Exempcions fiscals per als temples, donacions al clergat. El tipus de cosa que es grava en tres llengües per assegurar-se que tothom ho sàpiga.

Marcel va humitejar un full de paper molt fi i el va pressionar suaument contra la superfície inscrita amb una bola de cotó impregnada de tinta diluïda. En resultava una empremta exacta, en blanc sobre fons negre, de cada signe. L'operació requeria diverses hores per a tota la superfície.

La carta de Lancret, llegida a l'Institut el 29 de juliol, havia suggerit que les tres inscripcions eren tres versions d'un mateix text, una de les quals llegible. L'informe de Marcel i de Raige ho va confirmar. Denon no havia vist una febre semblant des de l'arribada a Alexandria, un any abans. Si la pedra permetia desxifrar els jeroglífics, tres mil·lennis d'història tornaven a ser llegibles, i amb ells tot el que els viatgers havien copiat sense comprendre des de feia dos segles.

—Senyors —havia dit Denon a l'Institut, el vespre que es va llegir la carta de Lancret—, potser som… en fi, crec que som a l'alba d'una revolució científica.

Monge havia proposat immediatament d'enviar una expedició a Rosetta.

—Motlles de guix! Estampacions sobre paper, tantes com es pugui… I de pressa, amics meus, abans que algú la malmeti o la desplaci.

Jomard, que havia fet el viatge del Caire amb ells, va assistir a les primeres estampacions.

La Pedra de Rosetta mesurava cent dotze centímetres d'alçada, setanta-sis centímetres d'amplada i vint-i-vuit centímetres de gruix. Pes estimat a partir del volum i de la densitat coneguda de la granodiorita, uns set-cents seixanta quilos. Jomard va prendre aquestes mesures ell mateix, sense que haguessin de servir de seguida, la cinta de cuir estesa d'una vora a l'altra, dues vegades cadascuna.

L'estela era incompleta. Faltava la part superior, arrencada en una època indeterminada. Només subsistien les catorze darreres línies jeroglífiques, i encara mutilades. Es perdia aproximadament la meitat del text jeroglífic, mentre que el demòtic era gairebé complet. El futur desxifrador en patiria. Però el grec, malgrat una trencadura a baix a la dreta, continuava sent llegible en l'essencial, i això bastava per treballar.

—El grec, a baix, el podem llegir de seguida —va dir Marcel—. És un decret del Consell dels sacerdots de Memfis l'any nou del regnat de Ptolemeu V Epífanes. Cent noranta-sis abans de la nostra era.

—I els jeroglífics? —va preguntar Jomard.

—Probablement el mateix text. En fi… és el que hom espera.

—Si és així —va dir Jomard—, podem començar a establir correspondències. Cada mot grec té el seu equivalent jeroglífic. Comparant les longituds dels grups de signes, identificant les repeticions…

—Precisament. Però compteu-hi anys.

Jomard va agafar un llapis i, al seu quadern, va començar a anotar la freqüència de certs grups de signes a la banda jeroglífica. Cada signe, localitzat, comptat, posat en taula. La distribució no era aleatòria.

—Mireu. Aquest grup de signes, tancat en un cartutx, apareix sis vegades a la part conservada dels jeroglífics. La paraula Ptolemeu apareix onze vegades al grec, però hi manca una part del text egipci.

Marcel va deixar de treballar i va mirar.

—És possible. Molt probable, fins i tot. Però la correspondència signe a signe no és necessàriament directa. Probablement l'escriptura jeroglífica no és alfabètica.

—Sí. Però és un punt de partida.

Jomard va subratllar dues vegades el cartutx al seu quadern.

Jomard va ajudar Marcel a estendre l'última fulla d'estampació sobre la secció demòtica. La nit era avançada. La llàntia fumejava. Fora, el port de Rosetta dormia.

Jomard va tornar a veure la pedra tres vegades durant els dies següents, a Rosetta.

La primera vegada, va portar la seva cinta de cuir i va mesurar tot el que es podia mesurar. La segona, va portar el seu quadern de freqüències i va comptar els grups de signes de la banda jeroglífica, bastint una taula de distribució. La tercera vegada, no va portar res. Es va asseure davant la pedra sobre un tamboret. La granodiorita era freda i mata. Sense lluentor, sense color. Una llosa fosca, lletja en el sentit ordinari del terme. Va posar les mans planes sobre els genolls i es va obligar a no calcular. A mirar només. La superfície duia les marques del cisell, visibles en algunes lletres. Algú havia gravat allò lletra per lletra, durant hores. Aquella feina era allà. Perdurava. Com qui mira un mapa del qual encara no entén la llengua, però on veu que hi ha traçats els camins.

Assegut allà, veia què separava aquella pedra de tot el que la Comissió havia col·leccionat o intentat col·leccionar des de feia més d'un any. Els *xauabtis*, els escarabeus, els papirs, els fragments de baixos relleus, els prenien perquè eren bells, rars, antics.

La pedra no tenia bellesa. Només valia per allò que deia, una correspondència entre tres escriptures, una de les quals era llegible i les dues altres encara no. Per a qui treballava en el desxiframent, una fulla d'estampació encara arrugada valia la pedra.

Un *xauabti* tret de la seva tomba perdia el seu context. Aquesta, treta d'un mur de fortificació, no perdia res. Feia dos mil anys que ja no en tenia.

—Encara sou aquí —va dir Marcel en entrar—. És la tercera vegada aquesta setmana.

—Reflexiono. Els objectes que hom s'emporta perden alguna cosa. Aquesta… no veig què podria perdre.

Marcel es va asseure al seu costat.

—Tret que se l'emportin els anglesos.

—Sí. Tret d'això. Però fins i tot llavors, les estampacions es queden. Allò que diu es queda. Potser és l'única cosa de tota l'expedició que no es pot… robar de debò.

Marcel havia pres una decisió sense informar-ne ningú.

A més de les estampacions oficials fetes a Rosetta, en va fer trenta més, no per a l'Institut, ni per a la *Description*, sinó per distribuir-les. En va preparar cinc per a corresponsals europeus, a raó d'una a Londres, dues a París, una a Berlín i una a Copenhaguen, que un oficial que tornés a França, potser un ajudant de camp de Bonaparte, s'emportaria a través del bloqueig. Cinc savis que treballaven en llengües antigues i que sabrien, amb una mica de sort, reconèixer-hi alguna cosa.

En va guardar vint-i-cinc en reserva. Si els anglesos prenien la pedra, si el desxiframent s'havia de fer a Londres, aquestes estampacions permetrien als francesos treballar en paral·lel. en igualtat d'armes.

—Distribuïu la clau abans d'obrir el pany —va dir Denon quan ho va saber.

—Distribueixo còpies de la clau. El pany es queda aquí. I si els anglesos s'emporten el pany, encara tindrem les nostres còpies.

L'anunci del descobriment, i després el retorn de Marcel i de Raige, van provocar una reunió extraordinària de l'Institut el 8 d'agost. Tots els membres presents al Caire s'hi van desplaçar. Monge presidia. Denon va presentar les estampacions de Marcel i l'informe tècnic de Raige sobre el text grec.

La sala era plena. Una trentena de savis, d'enginyers, de naturalistes. Alguns feia mesos que no havien assistit a cap sessió.

La pedra els havia fet sortir dels laboratoris, de les obres, de les missions al Delta.

Berthollet va prendre la paraula després de la presentació.

—Si aquesta pedra permet el desxiframent… dic bé, si… tindrem accés a tres mil anys d'arxius. Les llistes reials, les batalles, els textos religiosos. Tot el que hi ha gravat als monuments que dibuixem des de fa més d'un any es tornarà llegible.

Geoffroy Saint-Hilaire, que no intervenia mai en els debats filològics, va alçar la mà.

—Quant de temps, per desxifrar-ho? Aproximadament.

Marcel va respondre des del fons de la sala.

—Anys. Deu, vint potser. L'escriptura jeroglífica no és alfabètica, no es passa d'un signe a una lletra.

—Però és factible —va dir Jomard—. Tenim la correspondència. La resta és feina.

Un enginyer de ponts i camins, Chabrol, va demanar la paraula.

—Una qüestió pràctica. Si els britànics desembarquen, aquesta pedra serà el seu primer objectiu. Saben què val. Tenim un pla?

La sala va callar. Algú va tossir al fons. Ningú no havia formulat encara la pregunta d'una manera tan crua.

Monge va mirar Denon.

—Les estampacions viatgen —va dir Denon—. Marcel n'ha preparat cinc per a Europa. Aquí en tenim vint-i-cinc de reserva. Si els britànics s'emporten la pedra, el desxiframent es farà a París a partir de les còpies.

—I si també perdem les estampacions?

—Llavors haurem perdut.

La resposta no satisfeia ningú, però no n'hi havia cap altra. La situació militar se'ls escapava, i Monge, ja, estirava cap a ell el tinter.

Monge va redactar una resolució formal segons la qual la Pedra de Rosetta seria transportada al Caire tan aviat com fos possible, conservada a l'Institut sota vigilància permanent, reproduïda per estampació tantes vegades com calgués, i estudiada amb prioritat per Marcel i Raige. La resolució va ser adoptada per unanimitat.

Denon es va quedar després de la sessió. Ajudava a endreçar les cadires quan Fourier va entrar, amb un feix de papers.

—Heu llegit l'últim despatx?

—No.

—Kléber, a Alexandria, reclama encara reforços. No se li respon. Des de Síria, tothom fa com si… com si l'exèrcit s'hagués refet.

Denon va deixar la cadira que sostenia.

—I nosaltres, trobem la clau dels jeroglífics.

—Sí. Dues corbes. La ciència puja mentre l'expedició s'esfondra.

Fourier ho havia dit sense amargor, com qui llegeix un aixecament.

Denon va tornar a les estampacions i les va estendre sobre la gran taula de l'Institut. Jeroglífics a dalt, demòtic al mig, grec a baix. Va seguir amb el dit la línia dels signes jeroglífics. Ocells, serps, ulls, mans. Formes que havia copiat cent vegades a Dendera, a Tebes, a Fil·le sense saber mai què deien.

Va pensar en Bonaparte. Tornat de Síria des del juny, potser ja girat cap a França, i que ignorava que els seus savis acabaven de trobar allò que ningú no havia trobat en dos mil anys.

El 9 d'agost, Jomard va passar el dia sencer amb les estampacions. Havia portat els seus quaderns d'aixecaments de Gizeh i de Saqqara, coberts de cartutxos dibuixats durant els mesos anteriors. Hi reprenia la hipòtesi ja anotada a Rosetta, la dels cartutxos portadors de noms, corrent entre els viatgers des del segle divuit.

Aquesta vegada, podia verificar-la amb les peces a la mà.

El recompte de Rosetta es mantenia, onze Ptolemeu en grec, sis cartutxos a la banda mutilada. Va posar en net la correspondència al seu quadern : «Hipòtesi. Cartutx igual a nom propi. Si es confirma, tots els cartutxos dels monuments d'Egipte contenen noms de faraons o de divinitats.»

Un any abans, la idea circulava en els relats de viatge ; ara es recolzava en un recompte, en una pàgina de quadern tacada de sutge.

Les exploracions continuaven. La pedra no aturava la resta.

Ni la guerra.

El 10 d'agost, un oficial va passar per l'Institut per anunciar el balanç oficial de la batalla d'Abukir del 25 de juliol. Bonaparte havia aixafat el desembarcament otomà a la platja. Deu mil geníssers morts o ofegats, la resta capturats. Una victòria neta, després del fracàs de Síria, i l'exèrcit d'Orient controlava Egipte. Però Abukir, per brillant que fos, no canviava res del seu aïllament.

Denon va saber la notícia per boca de Kléber, vingut d'Alexandria per un dia.

—Bonaparte torna al Caire?

—Sí. D'aquí a uns dies, potser menys. No ha escrit res de clar. Però l'exèrcit està exhaust. Això és segur.

—I després?

—Després, ja ho veurem. O bé consolida Egipte. O bé torna a França.

Kléber no va nomenar la tercera possibilitat. Bonaparte també podia continuar perdent homes en campanyes inútils fins que no quedés res de l'exèrcit d'Orient.

Kléber va mirar les estampacions esteses sobre la taula de l'Institut.

—És això, la vostra pedra?

—És això.

—Què diu?

—Un decret sobre els impostos dels temples. Res de militar.

Kléber va somriure.

—Heu trobat la clau de l'Egipte antic amb un text sobre impostos. M'agrada.

Aquella mateixa nit va tornar cap a Alexandria. Denon no el tornaria a veure mai més.

El 12 d'agost, va arribar un missatge de Rosetta anunciant que la pedra estava a punt per al transport. Bouchard havia supervisat la construcció d'una caixa reforçada. El comboi militar estava organitzat. Sortida prevista el dia 14.

Denon va escriure una nota a Bouchard : «Transport per via fluvial si és possible. Evitar les sotragades del camí. Si cal transport terrestre, suspensió màxima. La pedra no s'ha de fissurar.»

Bouchard va respondre l'endemà : «Via fluvial impossible. Totes les barques han estat requisades per als ferits d'Abukir. Transport terrestre amb reforç de palla sota la caixa. Tres dies de camí. Arribada prevista el 17 d'agost.»

El vespre del 17 d'agost, el comboi va entrar al pati de l'Institut. Quinze soldats d'escorta, tres carros. La pedra anava al segon carro, embolicada amb tela, lligada amb corretges sobre un llit de palla.

Denon, Marcel, Jomard i sis soldats la van descarregar. Set-cents seixanta quilograms. Van caldre palanques, cordes, una rampa improvisada, i alguns renecs. L'operació va durar una hora. Al final, la pedra reposava sobre un sòcol de fusta a la sala principal de l'Institut, contra la paret est.

Marcel va treure la tela. La granodiorita negra va aparèixer, amb les seves tres bandes d'escriptura gravades.

—Ni una esquerda —va dir Jomard mentre inspeccionava la superfície.

La van instal·lar sota una llàntia d'oli que cremava permanentment. Dos guàrdies de sentinella dia i nit. Cap consigna escrita, però tothom comprenia que aquella pedra no havia de desaparèixer.

L'endemà al matí, Denon va tornar a veure la pedra. Estava sol. L'Institut encara dormia. La llàntia projectava una llum groga sobre la granodiorita. Els jeroglífics projectaven petites ombres al fons dels seus solcs.

Va posar la mà sobre la superfície freda. El gest no servia de res. Ho va fer igualment.

Un dia, algú llegiria aquell text com es llegeix el grec, i els noms dels faraons sortirien dels seus cartutxos.

Va retirar la mà.

VII - Negociacions, victòria i mort de Kléber

El vespre del 18 d'agost, Denon va veure per casualitat Bonaparte travessar sol el pati de l'Institut. Sense ajudant de camp, sense escorta. Duia alguna cosa a la mà. Un llibre, no mapes. Caminava de pressa, com qui no vol ser vist.

Denon el va observar des del marc d'una porta. Hi havia en aquella silueta apressada alguna cosa que mai no li havia vist, una pressa que s'assemblava a una fugida, menys davant d'un perill que davant d'una situació esdevinguda massa petita.

Va girar la cantonada del pati i va desaparèixer.

Va pensar en el llibre que duia Bonaparte. Alguna cosa sobre Roma, sens dubte, o sobre Alexandre.

Una hora més tard, un ajudant de camp va venir a cercar Denon. Bonaparte havia examinat els seus dibuixos durant la tarda i volia emportar-se'l. Denon va enrotllar els dibuixos en quatre tubs de coure, va confiar a Jomard les claus de les seves caixes i va pujar a la berlina amb Monge i Berthollet. Aquella nit, alguns els van

veure marxar. Uns altres van sentir els cavalls allunyar-se cap al nord.

L'endemà al matí, la notícia es va confirmar. Bonaparte havia marxat cap a França. Havia fet portar a Kléber una carta que li transferia el comandament de l'exèrcit d'Egipte. Monge, Berthollet i Denon havien marxat amb ell. S'embarcarien a Alexandria la nit del 22 al 23 d'agost en una de les dues fragates, i Denon desembarcaria a Fréjus el 9 d'octubre amb els seus dibuixos. Gairebé ningú no havia estat avisat.

El primer pensament de Jomard, aquell matí, no va ser per a Bonaparte ni per a França. Va ser per a les caixes. Noranta-sis caixes emmagatzemades a les dependències del palau de Hassan-Kashif. Setanta-tres d'oficials i vint-i-tres sense etiqueta a l'angle nord-oest, sempre allà, sempre sense nom. Sense Bonaparte que ordenés un transport militar, aquelles caixes quedaven a la mercè de qualsevol negociació futura.

Va fer la volta de les dependències abans de la sortida del sol. Les caixes eren allà, apilades, clavades, etiquetades segons el seu sistema. Una lletra, un número, un contingut sumari.

Aquells objectes venien de pertot arreu, de Saqqara, de Karnak, de Dendera, de la Vall dels Reis, del mercat de Memfis, de Gizeh. Alguns havien estat prelevats segons procediments establerts. Uns altres havien estat comprats als mercats que seguien l'exèrcit. Uns altres encara havien arribat per vies menys documentades. Tots plegats representaven tretze mesos de saqueig organitzat, de saqueig accidental, de saqueig tolerat i de recol·lecció científica, categories que ningú no havia arribat mai a separar formalment.

Marxat Bonaparte, les distincions ja no se sostenien ni tan sols políticament. Amb ell s'havia esvaït el projecte d'Estat que feia legítim el prelevament. El que quedava eren objectes, soldats, savis. I anglesos que s'acostarien tard o d'hora.

Va desar l'inventari i es va asseure sobre una caixa. Al seu voltant, a la penombra, les noranta-sis caixes. Hi va romandre fins que el dia es va colar per sota la porta.

Kléber comandava ara l'exèrcit d'Egipte. Bonaparte s'havia guardat molt bé d'anunciar-li la seva marxa de viva veu.

Marcel s'ho va prendre amb calma. Tenia les seves estampacions, i que Bonaparte hi fos o no no canviava res. Costaz va preguntar a Fourier si els treballs de la Comissió continuaven. Fourier va dir que sí. Costaz no va fer cap comentari. Geoffroy Saint-Hilaire es va assabentar de la notícia inclinat sobre la seva dissecció i no va deixar l'escalpel. «Se n'ha anat? Sigui», va dir sense alçar el cap. Per a ell, l'objecte que tenia sobre la taula prevalia sobre tota la resta.

—S'ha servit de nosaltres —deia Costaz aquell matí a qui el volgués sentir—. Els nostres treballs… una garantia, això és el que eren. Ha aconseguit el que volia, se'n va. I nosaltres, ens quedem.

Fourier va trobar Costaz sol al seu despatx de l'Institut, la mateixa tarda de l'anunci de la partida.

—Treballeu?

—No.

—Podria haver-nos avisat —va dir Costaz—. Tinc una família a París. Els vaig prometre uns quants mesos. Ara ja fa quinze mesos. I ell ha tornat, ell, mentre que…

Va deixar la frase inacabada. La gelosia no hi tenia cap part. Havia cregut en la ciència al servei de la República, en la República al servei de la ciència, i descobria que l'havien emprat com s'empra un figurant.

La Comissió de Ciències i Arts es va reunir aquell mateix vespre. Ningú no l'havia convocada. Els savis s'havien trobat a l'Institut sense haver-se avisat. Hi havia Fourier, Marcel, Jomard, Costaz, Geoffroy Saint-Hilaire i una dotzena més. Conté havia arribat l'últim.

La situació es resumia en una pregunta. Què passava ara que Bonaparte havia marxat i que Kléber comandava?

Kléber no tenia les mateixes relacions amb la Comissió. Jomard l'havia sondejat, abans de la campanya de Síria, sobre l'estatut de les col·leccions. Kléber havia dit que estudiaria l'afer.

—Quan Kléber diu que estudiarà, és que no hi pensa —va dir Jomard.

—Kléber té tres preocupacions —va dir Fourier comptant-les amb els dits—. Un exèrcit a mantenir, uns otomans a vigilar, uns anglesos a la Mediterrània. Les col·leccions vénen… després.

—Aleshores han de ser les nostres —va respondre Jomard—. Altrament, en decidirà algú altre, i no pas amb inventari.

Sobre la taula hi havia l'inventari general de les noranta-sis caixes. Jomard l'havia fet circular. Cadascú el llegia en silenci. Els noms dels temples, les categories d'objectes, les estimacions de pes. Era la primera vegada que la Comissió veia en un sol document el conjunt del que havia recollit.

Ningú no va fer cap observació. Costaz va passar els fulls més lentament que els altres, amb el dit sobre la columna dels pesos, com qui llegeix un balanç de saqueig.

—Hem d'establir una prioritat de transport —va dir Jomard—. En cas d'evacuació, no ho podrem endur tot. Cal una jerarquia.

—Els papirs i les inscripcions copiades —va dir Marcel—. Insubstituïbles.

Fourier va dubtar abans de fer la pregunta.

—I les vint-i-tres caixes sense etiqueta a l'angle nord-oest del magatzem?

Jomard i Marcel es van intercanviar una mirada.

—Les he anotades —va dir Jomard—. No sé a qui pertanyen.

—Jo tampoc —va dir Marcel.

La reunió va acabar sense cap decisió formal sobre aquest punt. Els savis van tornar als seus treballs. L'inventari es va quedar

sobre la taula, i les vint-i-tres caixes sense nom a l'angle nord-oest del magatzem, a la foscor.

Kléber jutjava que el seu predecessor havia fugit per no assumir la responsabilitat d'una rendició; en el seu informe al Directori del 26 de setembre de 1799, li va retreure que no hagués deixat ni un cèntim a la caixa.

Vista des de l'Institut, la situació militar semblava sense sortida. L'exèrcit francès controlava Egipte però no tenia cap contacte amb França. La flota anglesa bloquejava la Mediterrània. Kléber sabia que no podia ni resistir indefinidament ni rebre reforços. Va prendre la decisió que Bonaparte no s'havia atrevit a prendre i va negociar l'evacuació. Al desembre de 1799, Kléber va enviar un emissari al gran visir otomà que acampava a Síria. Les negociacions van començar a bord del vaixell britànic el *Tigre*, a les proximitats de Damietta. El negociador britànic era el comodor Sidney Smith, que es presentava com a plenipotenciari de la Corona, funció que l'almirall Keith aviat li disputaria. Els plenipotenciaris francesos eren el general Desaix i l'administrador Poussielgue. Els francesos exigien l'evacuació honorable de l'exèrcit amb armes i bagatges. Smith va acceptar tractar els punts urgents, l'evacuació dels ferits i dels savis d'Egipte, així com una treva mentre arribaven els plenipotenciaris otomans. Les discussions es van allargar. Kléber pressionava els seus negociadors perquè concloguessin, i el 24 de gener de 1800 es va signar la convenció d'El-Arix. Preveia l'evacuació completa de l'exèrcit francès d'Egipte en tres mesos, amb armes, bagatges i col·leccions científiques. Els francesos abandonarien progressivament les seves posicions, començant per l'est del Delta i acabant per Alexandria. El Caire s'havia d'evacuar, com a molt tard, el quaranta-cinquè dia. La notícia va arribar al Caire el 28 de gener. Aquell dia, la convenció es va promulgar oficialment. L'efecte sobre els savis va ser immediat.

—Senyors —va dir Kléber en una reunió extraordinària de la Comissió—, he negociat el nostre retorn amb els otomans. Tres mesos, i som a França. Embaleu les vostres col·leccions. Trieu.

Jollois va passar dies sencers triant i embalant, amb els dits grisos de pols i de palla. Estàtues de bronze, estatuetes de fusta pintada i de faiança, amulets, papirs, monedes, joies. Cada objecte catalogat, descrit, embolicat en lli. Treballava de pressa, com si haguessin de prendre-li aquell temps. Per primera vegada en vint mesos, el retorn esdevenia real. Les caixes van sortir dels magatzems. Les etiquetes es van redactar. La Pedra de Rosetta va ser embalada en diverses capes de tela. Fourier, que havia seguit de prop les negociacions, va tornar al Caire amb el text de la Convenció i el va llegir en veu alta en una sessió de l'Institut. Quan va arribar a la clàusula que garantia les col·leccions, un murmuri d'alleujament va recórrer l'assemblea.

—Això vol dir que la Pedra de Rosetta, els papirs, les estampacions, tot el que hem aplegat, podrà tornar a França amb nosaltres? —va preguntar Marcel.

—La Convenció ho garanteix —va dir Fourier—. La clàusula és… explícita. A condició, naturalment, que els anglesos n'acceptin els termes.

Fourier havia establert un inventari complet, amb dos-cents disset objectes catalogats, dels quals cent trenta-vuit tenien un valor museístic directe i setanta-nou un valor científic documental. Aquestes dues-centes disset peces constituïen el nucli de les noranta-sis caixes. Els va classificar per ordre de prioritat, sabent que, si el transport era limitat, caldria triar. Prioritat un, els aixecaments de Jomard, que no es tornarien a fer. Dos-cents quilos com a màxim, en caixes estanques. Els quaderns de Jollois, en tubs de coure, n'afegien cinquanta. Prioritat dos, els objectes petits, *xauabtis*, escarabeus, amulets, papirs. Lleugers, de gran valor per quilo. Prioritat tres, les estampacions de Marcel. Prioritat quatre, les col·leccions naturalistes de Geoffroy, pesades, fràgils, voluminoses. Prioritat

cinc, les grans peces de l'Institut, l'estàtua de granit, els sarcòfags de mida mitjana.

L'esperança va durar prop de set setmanes. Al març de 1800, va arribar la notícia. Els britànics s'havien negat a ratificar la Convenció. L'almirall George Keith Elphinstone, comandant de la flota britànica a la Mediterrània, havia declarat que Sidney Smith havia excedit els seus poders i que la convenció era nul·la. Keith exigia una rendició sense condicions. Els francesos havien de deposar les armes i constituir-se presoners. Kléber va convocar els seus generals. Va llegir el missatge de Keith en veu alta i després el va posar sobre la taula.

—Senyors, a una insolència com aquesta només es respon amb victòries. Prepareu-vos per combatre.

Els bagatges es van desfer. Les caixes van tornar als magatzems de l'Institut, i Jomard les va comptar de nou. N'hi mancaven trenta-tres, perdudes, destruïdes o extraviades durant els desplaçaments de l'exèrcit; en quedaven seixanta-tres. Les etiquetes van restar enganxades. Aquells objectes ja no marxaven fins a la pròxima ocasió de partir, o fins a la capitulació que els lliuraria als anglesos. Els britànics i els otomans creien l'exèrcit d'Orient massa feble per resistir. El gran visir Yússuf Paixà es va posar en marxa cap al Caire amb un exèrcit de quaranta a vuitanta mil homes, segons les estimacions. Al mateix Caire, la població es va alçar a la seva crida.

Nassif Paixà, al capdavant de l'avantguarda otomana, va ocupar el poble d'El-Matarieh amb cinc o sis mil genissers i diversos milers de genets, i va fortificar la seva posició amb setze peces d'artilleria. Kléber només disposava de deu mil homes. La nit del 19 al 20 de març de 1800, els va portar davant del Caire i els va instal·lar a la riba dreta del riu, cadascuna de les quatre brigades del seu petit exèrcit formant el seu propi quadre. A l'alba del 20 de març, l'exèrcit francès va atacar prop de les ruïnes d'Heliòpolis, a uns quinze quilòmetres del Caire. La batalla va durar tot el dia.

Els quadres francesos van resistir totes les càrregues. L'artilleria francesa va trencar les línies otomanes. Al final de la tarda, l'exèrcit otomà es va desfer. El gran visir va fugir cap a Síria amb el que quedava de les seves tropes. Els francesos van comptar aproximadament sis-cents morts o ferits. Els otomans en van deixar nou mil al camp. Kléber va tornar al Caire i va sufocar la rebel·lió. El bombardeig va durar diversos dies. Centenars de civils van morir en els combats. El 21 d'abril, la ciutat va capitular. La victòria d'Heliòpolis va consolidar la posició francesa a Egipte. Murad Bei, que s'havia separat dels otomans en guanyar el desert sense prendre part en el combat, va signar a l'abril un acord amb Kléber que el convertia en una mena de virrei de l'Alt Egipte. Egipte semblava més sòlidament que mai en mans dels francesos. Kléber va reprendre les seves funcions de comandant en cap. A l'Institut, es van reprendre els treballs allà on s'havien deixat, i les caixes van restar on eren.

—Treballem mentre puguem —repetia Fourier en les reunions setmanals que van seguir, sense alçar els ulls dels seus fulls—. El que està escrit no es desfà.

Kléber havia negociat, intentat repatriar l'exèrcit, fracassat, reprès les armes. Els savis el veien poc. A vegades venia a l'Institut, escoltava els informes sense interrompre'ls, i tornava cap als seus quarters generals.

La situació militar s'havia estabilitzat sense millorar. L'exèrcit controlava Egipte però no podia ni avançar ni marxar. Els britànics bloquejaven la Mediterrània, França era lluny, i l'expedició s'havia convertit en una guarnició.

El 14 de juny de 1800, al matí, Kléber va passar revista a la legió grega i després va venir al Caire per examinar unes obres al palau d'Elfi Bei, el seu quarter general d'Ezbekiyya. Abans de visitar-les, va assistir a un dinar a casa del general Damas, el seu cap d'estat major i amic íntim. En aquell àpat hi havia reunits membres de l'Institut i oficials. Kléber es va mostrar més alegre que de costum. L'èxit que coronava els seus esforços, el

desenvolupament dels establiments francesos, les mostres d'afecte que rebia de la població havien dissipat la seva fredor habitual, i va ser amable, expansiu. Cap dels qui l'envoltaven no podia saber que era el seu darrer àpat.

A les dues de la tarda, el general, acompanyat només de Protain, l'arquitecte de l'exèrcit, es va dirigir al seu palau. Per arribar-hi, va seguir una llarga galeria ombrejada per una espessa parra que unia l'habitatge del cap d'estat major amb el del general en cap. Conversava amb Protain sobre els embelliments que projectava i donava ordres per a la reparació del quarter general i del jardí, per fer desaparèixer les empremtes de projectils que havia deixat l'última insurrecció.

Un jove sirià anomenat Soleyman el-Halabi s'havia amagat al jardí del palau des del matí. Tenia vint-i-quatre anys, estudiava teologia a la mesquita d'Al-Azhar, i observava el palau de Kléber des de feia un mes. S'havia procurat un punyal a Gizeh. Disfressat de captaire, esperava prop d'una cisterna abandonada.

Quan Kléber va entrar a la galeria amb Protain, Soleyman va sortir del seu amagatall, se li va acostar per darrere i va enfonsar un punyal al cor del general.

Kléber es va desplomar cridant «Ajudeu-me, m'han assassinat!»

Protain es va llançar sobre l'assassí amb el petit bastó que duia a la mà. Va intentar aturar els cops, i ell mateix va rebre sis ferides de punyal. Soleyman el va deixar desmaiat, va tornar sobre Kléber, ja a terra, i el va colpejar encara tres vegades. El primer cop havia estat mortal. El general va morir en pocs minuts sense poder parlar.

L'alarma es va estendre. Els guàrdies, els oficials, tots aquells homes amb qui Kléber havia brindat per la República unes hores abans, l'envoltaven, intentant obtenir-ne unes quantes paraules, debades. El cos va ser traslladat a l'apartament del cap d'estat major.

Uns soldats van escorcollar el palau i els jardins en tots els sentits. Dos guies van portar un jove que havien sorprès amagat sota un nopal frondós. Protain, que havia tornat en si malgrat les ferides, va reconèixer l'assassí. Soleyman va ser empresonat amb tres ulemes de la gran mesquita que havien estat assabentats del seu projecte i no havien denunciat l'atemptat.

L'exèrcit es va sumir en una consternació que aviat va esdevenir ira. Tot es va agitar a la ciutat. Les botigues van tancar. Els soldats francesos, desorientats, recorrien els carrers llançant al seu voltant mirades amenaçadores. La nit va ser difícil.

L'endemà al matí, la notícia va arribar a l'Institut. Fourier va convocar una reunió immediata. Setze savis es van trobar a la sala. Es parlava poc, i en veu baixa. Algú havia deixat la porta oberta sobre el pati, i ningú no es va alçar per tancar-la.

Fourier va prendre la paraula sense preàmbul.

—Kléber és mort. El general Menou, el més antic dels generals de divisió, assumeix el comandament. El coneixem poc… com a cap, vull dir. Kléber, a la seva manera, respectava les ordres de Bonaparte sobre els nostres treballs. Menou no té aquest lligam amb nosaltres.

Jomard no va esperar.

—Les nostres col·leccions estan emmagatzemades, els nostres aixecaments arxivats. Si Menou decideix que es queden a Egipte o que ja no tenen cap importància militar, perdrem dos anys de feina.

Marcel va dir llavors, lentament.

—La documentació és gairebé acabada. El que queda és tornar-ho tot a França. Si els objectes es dispersen aquí, acabaran als mercats, i tot el que hem fet…

Fourier es va alçar.

—Continuem. Acabem el que es pugui acabar.

Els savis van tornar a les seves tasques sense saber res del que decidiria Menou.

Soleyman el-Halabi va ser interrogat sota tortura. Va confessar que l'havia encoratjat l'aga dels geníssers de l'exèrcit otomà. Havia confiat el seu projecte a quatre ulemes de la mesquita d'Al-Azhar que havien intentat dissuadir-lo però no l'havien denunciat. Un consell de guerra els va condemnar a tots. A Soleyman li van cremar la mà dreta i després va ser empalat viu. Va patir quatre hores abans de morir. Els tres ulemes van ser decapitats. El quart va ser condemnat en rebel·lia.

Les exèquies van tenir lloc ràpidament. Fourier, en nom de l'Institut, va pronunciar l'elogi de l'heroi que es plorava.

Els soldats van llançar a porfia corones de xiprer i de llorer. Després dels funerals públics, un petit grup format majoritàriament per oficials es va reunir discretament al voltant de la sepultura del difunt. Eren membres de la lògia maçònica «*Isis*», de la qual Kléber havia estat el Venerable Mestre. Un savi de la Comissió s'hi va afegir. Tot i no ser oficial, també era francmaçó, membre del taller parisenc «*La parfaite réunion*». Va ser l'únic civil present. Monge hi hauria pogut ser, però havia fugit amb Bonaparte. Van treure els davantals i els van girar pel costat negre reservat a les cerimònies fúnebres. Van picar tres vegades de mans mentre pronunciaven la fórmula ritual «Gemeguem! Gemeguem! Gemeguem!», immediatament seguida de la tradicional bateria d'alegria «Però esperem! Esperem! Esperem!». Un ramell d'acàcia va ser dipositat sobre la tomba. El seu germà s'havia unit a l'*Orient Etern*.

El general Jacques-François Menou, general de divisió i el més antic després de Kléber, va assumir oficialment el comandament de l'exèrcit d'Egipte.

CAPÍTOL III : EL TEMPS DELS SAVIS

I - Les darreres campanyes

El canvi de comandament no va modificar en res els treballs de l'Institut.

Les exploracions arqueològiques continuaven per tot el Delta i el Baix Egipte. Les col·leccions s'enriquien i estaven millor organitzades. Les publicacions científiques a *La Décade égyptienne* continuaven amb regularitat.

El general Menou tenia una personalitat molt diferent de la del seu predecessor. Pretenia governar Egipte en nom d'una aliança francoàrab que no tenia cap realitat política. Els seus oficials, que el respectaven menys que Kléber, el seguien per disciplina més que per convicció. Menou s'havia convertit a l'islam, havia pres el nom d'Abdallah i s'havia casat amb una egípcia anomenada Zobeida. Els savis el coneixien des de la campanya de 1798, però encara no l'havien vist mai comandar en cap.

Per als savis, Menou va resultar, al començament, alhora més entremetent que Kléber, i menys servicial. Volia orientar els seus treballs cap a temes que servien la seva política, i les seves prioritats no tenien gairebé res en comú amb les seves.

Fourier va enginyar una estratègia senzilla per conviure amb Menou sense comprometre's, és a dir, associar el seu nom a unes quantes descobertes i publicacions menors, lliurar-li informes regulars prou tècnics per ser incomprensibles, i continuar tranquil·lament els treballs substancials sense informar-ne el comandant en cap.

—Això és diplomàcia —va dir Jomard quan Fourier li va explicar la seva estratègia.

—Això és supervivència —va respondre Fourier.

Sobre el terreny, les exploracions van reprendre.

L'Institut d'Egipte va continuar celebrant les seves sessions regulars, encara que l'atmosfera hi era diferent de la dels primers anys. L'estada s'allargava, en un país del qual els savis no dominaven ni la llengua corrent ni les subtileses culturals. Les presentacions eren menys entusiastes, els debats menys vius.

Fourier s'esforçava a mantenir l'impuls intel·lectual. Proposava temes de reflexió col·lectiva, organitzava lectures de textos antics per recordar als seus col·legues en quin context històric treballaven. Aquests esforços no eren vans. Diverses de les comunicacions presentades a l'Institut durant aquells anys difícils es van convertir en articles científics importants.

La sessió de l'Institut de mitjans de juny va ser una de les més animades des de la marxa de Bonaparte i la mort de Kléber.

Fourier havia proposat un tema deliberadament abstracte —la noció de memòria en les civilitzacions— i la discussió havia desbordat aviat els límits acadèmics.

Jomard havia intervingut el primer. Tenia vint-i-dos anys i la precisió irritant dels joves que tenen raó.

—Una civilització que oblida les seves pròpies mesures està condemnada a tornar a començar. L'antic Egipte va conservar les seves durant tres mil anys. Tres mil. Això és, crec, una gran civilització —menys per la grandesa dels seus monuments que pel temps durant el qual transmet el coneixement sense desnaturalitzar-lo.

Marcel havia objectat.

—Però, vaja, els monuments són precisament el que transmet! Sense Karnak, sense les piràmides, les mesures de Jomard no transmetrien res. El suport i el saber no es poden separar.

—Per això som aquí —va replicar Jomard—. Per substituir el monument per un document que viatgi millor.

Fourier havia escoltat sense intervenir, amb la ploma immòbil damunt d'una columna de xifres. Pensava en què seria dels seus treballs si l'exèrcit capitulés demà.

—Els vostres aixecaments, Jomard… Estan en condicions de ser copiats, si haguéssim d'evacuar —precipitadament?

—Còpia doble, des d'Alexandria. Si el vaixell s'enfonsa, en sobreviu una versió.

Fourier el va mirar un moment. Aquell noi havia comprès que, en campanya militar, un treball que només existeix en un exemplar ja està mig perdut.

—Hauríeu de dir-ho als altres.

—Ja ho he dit. La majoria ho ha trobat excessiu.

—La majoria s'equivoca.

Fourier va pensar en els britànics. No sabia qui enviarien, però sabia que enviarien algú. Algú, de l'altra banda, que prepararia també les seves llistes.

Aquell vespre, Jomard es va quedar sol copiant els seus quaderns de mesures. La ploma gratava el paper, la llum fumejava. La ciutat remorejava darrere els finestrons, un muetzí cridava a l'oració, i Jomard no sentia res. Tornar a copiar era l'única cosa segura que feia aquí, pensava de vegades. Es podia mesurar malament, dibuixar malament. Una còpia fidel no enganyava, i sobrevivia a l'original. Des d'Alexandria, cada mesura existia en dos exemplars o no existia. El primer al quadern de camp, pres dempeus, enmig del vent. El segon aquí, a la taula, rellegit, verificat, fet llegible.

El 25 de juny de 1800, Jollois va tornar a partir amb Jomard, Geoffroy i dos dibuixants cap a Tanis, al nord-est del Delta, per reconèixer les restes de l'antiga capital dels faraons de la dinastia vint-i-unena.

Van descobrir un vast camp de ruïnes. Turons dispersos sota els quals s'amuntegaven segles de ciutat. Blocs de granit, fragments d'estàtues. La humitat del Delta havia rosegat el que la sorra de l'Alt Egipte havia preservat. Res que s'assemblés a Karnak o a

Dendera. Era l'Egipte sense la seva posada en escena, la matèria sola, dispersa, sense ordre aparent, i tanmateix organitzada segons una lògica que només l'excavació podria revelar. Estrabó esmentava el lloc, va recordar Jollois, però des dels grecs ningú no n'havia intentat cap aixecament sistemàtic. «És perquè ningú no sabia que hi havia tant per veure», va afegir Jomard. Jollois va dibuixar durant tres dies, sense aturar-se fins a la caiguda de la nit, i va cartografiar tot el lloc anotant la posició de cada bloc significatiu.

A l'entrada del lloc, un marxant d'antiguitats esperava amb el seu sarró. L'home s'anomenava Suleiman al-Qabbani, vingut del Caire després d'haver sabut que la Comissió aniria a Tanis. Havia fet el camí el dia abans i no esperava ningú en particular, sinó algú que sabés què comprar.

Jollois es va aturar davant els objectes que l'home havia estès. Entre els *xauabtis*, dos eren autèntics, ho veia per la pàtina i les inscripcions. En va comprar un.

De Tanis, l'expedició es va dirigir a Bubastis, a dos dies de camí cap al sud-oest. Ciutat santa de Bastet, la deessa gata. Les ruïnes del seu temple impressionaven per les dimensions. Herodot l'havia descrit com un dels més magnífics d'Egipte, i la festa anual atreia multituds immenses, cosa que es podia creure veient l'extensió del lloc.

Columnes de granit rosa de deu metres d'alçada jeien tombades sobre la sorra, amb els fusts cilíndrics trencats en diversos trossos per l'esfondrament. Fragments de baixos relleus omplien el sòl, processons de sacerdots, escenes de festes, divinitats estilitzades. L'estil de la Baixa Època.

Al voltant del temple, una necròpolis de gats sagrats. Milers de mòmies en galeries de calcària. La mateixa cura que per als humans, natró, benes, sarcòfags de fusta o de bronze.

En obrir una de les mòmies, Geoffroy va descobrir que el cos estava admirablement preservat, pell, pèl, ossos, tendons intactes

després de dos mil anys d'enterrament. Un gat domèstic de talla ordinària.

Els saquejadors ja hi havien treballat. Fosses esventrades, mòmies escampades, fragments de benes esparsos pel sòl calcari com una neu bruna.

El que els saquejadors buscaven a les necròpolis de gats eren els amulets de faiança o d'or dipositats amb les mòmies, els petits sarcòfags de bronze en forma de gat assegut amb les orelles dretes i els ulls incrustats de vidre. Aquells sarcòfags tenien un valor comercial immediat. Els marxants d'Alexandria els revenien als viatgers europeus des de feia un segle. Els saquejadors deixaven les mòmies mateixes, sense valor un cop despullades dels seus amulets, i els sarcòfags de calcària ordinaris, massa pesants i massa comuns per justificar el transport.

Geoffroy es va endur sis mòmies de gat en bon estat. Les va embolicar en lli net i les va identificar. Per a ell, eren espècimens zoològics, la fauna egípcia antiga, comparable als individus vius de la menageria del Museu d'Història Natural. Va pensar en el que diria Cuvier en veure-les, trobant-hi la prova de la fixitat de les espècies, el gat inalterat en dos mil anys. I en el que diria un altre naturalista, que gosaria pensar que dos mil anys no compten en l'escala del canvi. Per als saquejadors que les havien deixades, eren deixalles un cop extrets els amulets. Per als sacerdots de Bastet que les havien enterrades, eren ofrenes a la deessa, destinades a romandre allà per a l'eternitat.

Jollois va trobar a la necròpolis, mig colgat a la terra, un petit sarcòfag de bronze en forma de gat assegut. Feia vint centímetres d'alçada. La cua plegada sobre les potes, en la postura característica dels gats d'Egipte. Sota la llum rasant del vespre, els contorns de la cara emergien amb una precisió que la pàtina no dissimulava, els músculs de les galtes, l'aresta del nas, la línia dels llavis closos.

El sarcòfag era buit. Jollois va girar el bronze entre les mans. A la base, gravada amb burí, una línia de jeroglífics. El nom de la

dedicant, probablement, la dona o l'home que havia ofert aquell gat a Bastet a canvi d'un favor o per pietat ordinària. Un altre el llegiria més tard, si aquell bronze arribava mai a París. Aquest nom esperava a la terra des de la vint-i-sisena dinastia.

Se'l va posar a la bossa. Pesava tres-cents grams. A Alexandria valdria potser vint piastres, si es trobava un comprador anglès amb gust pels bronzes egipcis. Per a la ciència, no tindria preu, si aquest nom podia ser llegit algun dia. Jollois sabia que els dos comptes no es trobarien mai, i que la seva pròpia mà, que acabava de recollir el bronze, no arreglava res.

Geoffroy es va reunir amb Jollois al vespre al campament, amb les seves sis mòmies dins la caixa. La nit queia de pressa. Davant el foc, van posar les troballes entre tots dos. Geoffroy, que havia passat el dia decidint què podia endur-se i què havia de deixar, va examinar una darrera vegada les mòmies i després va abaixar la tapa.

—Què en fareu? —va preguntar Geoffroy mirant el bronze.

—Endur-me'l. Dibuixar-lo. Descriure'l. Al Louvre, quan hi hagi una sala per a Egipte.

—I a la capitulació? Si els britànics…

Jollois no va respondre. Va lliscar el bronze a la bossa, sota els quaderns. Tots dos ho sabien. Si la capitulació arribava, el bronze aniria a Londres, en una vitrina del British Museum.

L'expedició va tornar al Caire el 12 d'agost després de set setmanes al Delta. Portava dibuixos de Tanis i de Bubastis, llocs decebedors des del punt de vista arqueològic, però documentats.

—Conté ha fet d'Egipte el seu laboratori —va dir Jollois a Fourier—. Allà on anem, observa, experimenta, millora. Si n'hi ha un que n'obtindrà un benefici durable, és ell.

Nicolas-Jacques Conté s'havia imposat com l'inventor de l'expedició. Molins, fargues, tallers de fabricació. Aquell antic aerostier no dibuixava els temples, resolia els problemes que plantejava explorar-los.

Altres savis, menys resistents al desànim, van reduir la seva activitat al mínim. Alguns van caure malalts. La disenteria crònica, la febre, les oftàlmies causades per la sorra i el sol havien fet estralls a les files de la Comissió. Uns quants van morir a Egipte abans del retorn.

A finals de l'estiu de 1800, Jollois va organitzar noves exploracions al desert oriental, en llocs diferents dels que havia recorregut abans. Aquesta vegada volia arribar als monestirs coptes perduts als penya-segats, entre el Nil i la mar Roja.

El 15 de setembre de 1800, Jollois partia cap a l'est amb Jomard i trenta genets d'escorta. Tres dies de desert oriental, àrid i rocallós.

El 18 de setembre al matí, l'expedició va arribar al monestir de Sant Antoni, habitat des del segle IV.

Els monjos coptes van acollir els visitants amb recel i curiositat. Una cinquantena d'anacorets amb hàbit negre, que vivien en una pobresa extrema, miraven fixament aquells savis parisencs sense dir ni una paraula.

—Pare —va dir Jollois al superior per la veu de Hassan, l'intèrpret de la Comissió—, no venim a prendre-us els manuscrits. Voldríem veure'ls, i copiar-los si ho permeteu.

El pare superior va escoltar i es va retirar una hora. Va tornar amb una condició. Podien veure la biblioteca, però res no sortiria del monestir sense la seva autorització.

La biblioteca del monestir ocupava una petita sala voltada. Els manuscrits coptes —alguns de diversos segles d'antiguitat— es conservaven en arques de fusta.

—Mireu aquest —va murmurar Jomard—. Un saltiri bilingüe, grec a l'esquerra, copte a la dreta. Línia per línia. Si es poden comparar les dues columnes, es comença a llegir.

Va recórrer el manuscrit. Les lletres còptes eren arrodonides, derivades del grec, amb set signes addicionals manllevats del

demòtic. Jomard les va comptar dues vegades, amb la punta de l'ungla.

—Acceptaríeu cedir-nos-el? —va demanar Jollois, gairebé malgrat seu—. O almenys deixar-lo copiar?

El pare superior va negar amb el cap.

—Aquest manuscrit pertany al nostre monestir des de fa segles. Els nostres pares l'han preservat de generació en generació. No en sortirà.

No havia alçat el to. Les seves mans restaven posades planes sobre la tapa de l'arca.

Jollois va acceptar les condicions i va passar tres dies copiant el saltiri copte-grec. Treball meticulós, lletra per lletra, sobre un text del qual només entenia una llengua de cada dues. Va marxar amb la seva còpia, amb la tinta dels darrers fulls a penes seca, comptant que algú, més endavant, sabria què fer-ne.

Mentre ell copiava el saltiri, Jomard explorava els penya-segats dels voltants. Va descobrir coves que havien servit d'habitatge als ermitans dels primers segles, amb les parets cobertes de grafits gravats amb la punta, noms, dates, pregàries.

—Aquestes coves em torben —va dir Jomard—. Uns homes hi van viure durant anys, sols, en oració. Res més. Quina concepció de l'existència…

Es va interrompre. Pensava en els grafits, aquells noms gravats a la roca per ermitans que no esperaven ser llegits. Ell mateix havia passat dos anys anotant mesures.

—La seva ascesi tenia la seva coherència —va reprendre—. Una aposta per l'eternitat. La nostra… bé, per la ciència. Amb altres mitjans.

El 21 de setembre, l'expedició va tornar a partir cap al monestir de Sant Pau, a una trentena de quilòmetres a l'est. La biblioteca hi era més gran. Jollois va copiar, Jomard va mesurar.

L'expedició va tornar al Caire el 29 de setembre, amb còpies de manuscrits coptes i diversos objectes d'art cristià que els monjos havien acceptat vendre. Icones sobre fusta, creus de bronze, encensers de plata. Jollois els va catalogar.

—Aquests objectes coptes són la baula que ens manca —va dir Jollois—. Els coptes descendeixen directament dels antics egipcis. La seva llengua deriva de l'egipci faraònic. Estudiar el copte és acostar-se als jeroglífics per baix.

II - El Delta i la ciutat

Menou es va mostrar, amb el temps, més benèvol envers els savis. La mort de Kléber havia deixat als passadissos del palau una absència que l'activitat de la Comissió omplia, almenys en superfície. Menou proporcionava les escortes, assignava fons, participava de vegades en les sessions de l'Institut.

La notícia de la mort de Desaix a Marengo va arribar al Caire a principis d'octubre. Jollois se'n va assabentar al seu despatx. Desaix, tornat cap a França el març, havia estat el millor company de l'expedició, aquell que havia deixat treballar els savis sense pressionar-los, que havia mirat ell mateix els temples amb una atenció que Jollois no havia vist en cap altre general.

La notícia havia arribat per un correu otomà, gairebé quatre mesos després dels fets. Desaix havia mort a Marengo el 14 de juny de 1800. El mateix dia que Kléber, a milers de quilòmetres de distància, carregant al cap de la seva divisió per redreçar una batalla que Bonaparte creia perduda. La bala l'havia colpit al pit. Havia mort a l'acte, als trenta-un anys.

Jollois es va quedar molta estona al seu despatx sense encendre la llàntia. La claror minvava. La va deixar minvar. Fora, el Caire continuava amb el seu soroll de fi de tarda. Les veus dels venedors, un muetzí a la llunyania, el grinyol regular de les sàquies que giraven als jardins. Va buscar entre els seus quaderns les notes preses durant la campanya de l'Alt Egipte amb Desaix. Dos

quaderns i mig, plens per les dues cares. Dendera, Tebes, la Vall dels Reis, Fil·le. Als marges, de vegades, hi havia anotacions de Desaix, totes pràctiques. Quant de temps per excavar aquest lloc, quants homes per moure aquest bloc, quina és la resistència d'aquest tipus de gres a la humitat.

Aquelles anotacions havien irritat Jollois en aquell moment. Un general que plantejava qüestions de logística davant Dendera, ho havia trobat reductor. Rellegia aquelles pàgines a la llum minvant, amb els fulls que remorejaven lleugerament en el corrent d'aire de la finestra oberta. L'escriptura de Desaix era petita, regular, inclinada cap a la dreta. Ara les llegia de manera diferent. Desaix havia mirat les mateixes coses que ell, amb els mateixos ulls, i s'havia demanat què n'esdevindria — com protegir-les, quant de temps resistirien si no es feia res.

Va pensar en els quaderns personals de Desaix. El general havia portat un diari de campanya des de l'embarcament. Jollois l'havia vist a la mà diversos vespres, després del vivac, a la llum d'una llanterna. No sabia què hi havia escrit Desaix. No ho sabria mai. Aquells quaderns devien haver tornat a França amb els seus efectes personals. O haver quedat al camp de batalla. O haver estat presos per algú. Jollois tenia, entre el seu propi equipatge, una navalla que Desaix li havia prestat el desembre de 1798 i que mai no havia pensat a tornar. Una navalla ordinària, mànec de fusta, fulla curta. Havia servit per tallar llapis durant gairebé dos anys. Ara no sabia què fer-ne. Tornar-la, a qui? La va deixar entre l'equipatge.

Què n'era dels quaderns d'un home mort en combat? Ningú no ho sabia. Desaix no tenia cap col·lecció, cap bossa plena de *xauabtis* i d'escarabeus. Només papers de campanya, d'aquells que es recuperen, es perden, es venen o es cremen.

Jollois va continuar organitzant noves exploracions, aquesta vegada al Delta occidental, lluny dels llocs de principis de l'estiu. Sais primer, després Buto. Tells plans, pocs monuments visibles.

El 15 d'octubre, va partir amb Jomard i Geoffroy Saint-Hilaire. Dotze dies per les planes cultivades, buscant les petjades de les grans ciutats faraòniques del nord, però també les espècies animals que els baixos relleus representaven. Geoffroy tenia el mètode del naturalista —no suposar res des del gabinet, veure primer— i, des del primer dia, inscrivia sota el seu nom llatí els ocells dels canals.

Després de dos dies de viatge van arribar a Sais. L'aire hi era més humit, més feixuc, carregat de l'olor dels camps inundats. La llum era blanca, sense la sequedat del desert. No quedava res de la gran capital dels faraons de la dinastia vint-i-sisena. Alguns blocs de granit dispersos pels camps, reutilitzats pels pagesos com a suports dels seus canals.

—Dos quilòmetres quadrats —va dir Jomard—. Més o menys, caldrà reprendre la cadena demà. Mil·lennis d'ocupació estratificada, cap excavació. Tota una ciutat comprimida en un turó.

No hi havia res per dibuixar. Cap monument visible, cap obelisc. Només la superfície del turó, les seves dimensions, les seves altituds preses amb el baròmetre. Però als canals i a les parets de les cases, blocs de granit reutilitzats. Fragments de columnes, trossos de llindes esculpides, seccions d'arquitrau.

Jomard es va aturar davant la vora d'un canal i va passar la palma de la mà per un dels blocs. Granit rosa d'Assuan, polit per una cara, brut per les altres.

—No ens els endurem —va dir Jollois—. Són les parets de les seves cases. No s'enderroca un poble per unes pedres.

—Ells són els veritables conservadors de Sais —va dir Jomard—. Sense saber-ho, és clar. Sense les seves cases, aquests blocs… —va copejar el granit— fa temps que haurien desaparegut.

Jollois va mirar els seus propis croquis. Els blocs a les parets. Les inscripcions copiades línia per línia. Havia fet el mateix que els

fel·làs — prendre el que podia prendre de Sais, en el suport que li convenia. Ells en el granit. Ell en el paper.

L'expedició va tornar al Caire el 27 d'octubre, després d'un pas pels tells de Buto, encara més nus que els de Sais. Poques pedres al seu lloc, però aixecaments complets.

Al novembre i al desembre, Jollois va catalogar les col·leccions. Diversos centenars d'objectes acumulats en dos anys. Estàtues, amulets, papirs, monedes, joies, espècimens naturals. Establia fitxes, corregia les atribucions. Després de mesos de camp, la tinta havia substituït la pols als seus punys.

Jollois havia descobert per atzar un taller de copistes coptes al barri del Vell Caire, on encara es copiaven a mà llibres litúrgics i s'aprestava el paper segons les tècniques dels escribes àrabs. Un vell i els seus dos fills. Preparaven quaderns venuts als marxants, els quals els revenien als savis de la Comissió. Jollois hi havia comprat diversos lots.

Un matí va demanar de quedar-s'hi per observar el treball.

L'apresto del paper responia a un procés ben rodat. Encolar el full amb midó, deixar-lo assecar i després allisar-lo llargament amb una pedra o una closca perquè el càlam hi llisqui sense beure's la tinta. Jollois va posar el dit sobre la superfície d'un full acabat —llis com una pell, encara fresc, amb una olor de midó i de canya que no havia sentit enlloc més—. El resultat, un full flexible d'un blanc cremós, no tenia res a envejar al millor paper europeu. La tècnica, heretada dels copistes àrabs i coptes de l'edat mitjana, passava per no haver canviat d'un gest des de feia segles.

Dibuixava les mans del vell artesà, que feien aquell treball des de la infantesa i el tenien d'un pare, el qual el tenia del seu. La pedra anava i venia sobre el full sense que els ulls la seguissin.

—Des de quan fan això? —va demanar Jollois a l'intèrpret.

L'intèrpret va fer la pregunta. El vell artesà va respondre sense alçar els ulls.

—Diu que el seu pare li ho va ensenyar. I que el seu pare ho havia après d'algú que deia que ho tenia dels antics.

—Els antics. Vol dir els faraons?

Nova pregunta. Resposta breu.

—Diu que no ho sap. Que no té importància. —L'intèrpret va buscar la paraula—. El que compta és que les mans ho saben.

Jollois va anotar la frase. El nom de l'inventor del paper, l'artesà l'ignorava i se'n passava força bé. Jollois es va mirar les seves pròpies mans, les taques de tinta als plecs dels artells, el call del polze dret format per anys de carbonet.

Aquella memòria, l'obra de la Comissió no podia reproduir-la. Les làmines gravades mostrarien la forma dels fulls i de les eines. El gest —la pressió exacta, l'angle del càlam, la durada de l'allisat jutjada a ull— allò no aniria enlloc. Moriria amb aquell home i els seus fills, tret que els seus fills tinguessin, al seu torn, fills que volguessin aprendre.

Va examinar les mans del fill gran. Feien exactament els mateixos gestos que les del pare.

Se'n va tornar amb tres fulls nous i el dibuix de les mans, que més endavant emmarcaria al seu pis del carrer Saint-Dominique. Va pensar en el vell marxant de cal·ligrafia del Khan el-Khalili que, la nit de l'entrada al Caire, havia venut tres fulls a Geoffroy i n'hi havia ofert un quart com a benvinguda. Aquells dos homes no pertanyien al mateix món. Tenien el mateix gest.

La benevolència de Menou tenia el seu revers. Menou s'interessava cada vegada més pels treballs de la Comissió, fins al punt d'immiscir-se en la seva organització i de pretendre decidir què mereixia ser estudiat.

—El general Menou voldria més mesquites i menys faraons —va referir Jollois a Fourier—. L'Egipte islàmic seria políticament més pertinent. Per a les nostres relacions amb la població, diu.

—No s'equivoca del tot —va dir Fourier sense alçar els ulls del full de càlculs—. Pel que fa al fons. Però les nostres prioritats científiques… —va deixar la ploma— som nosaltres qui les hem de decidir. No pas ell.

Van trobar un compromís. Alguns savis, entre els quals Chabrol i Lancret, van consagrar una part del seu temps a l'estudi del període islàmic, documentant les mesquites medievals del Caire i les tècniques arquitectòniques dels paletes àrabs. Aquests estudis, inclosos a la *Description*, en van fer un dels primers treballs europeus seriosos sobre l'arquitectura islàmica de l'Orient Mitjà.

Mentrestant, Jollois continuava la documentació dels monuments faraònics. Al llarg dels anys havia desenvolupat un mètode de treball afinat, que començava per un croquis de conjunt per copsar les proporcions generals, continuava amb aixecaments detallats dels elements significatius i s'acabava amb còpies de les inscripcions jeroglífiques amb totes les imperfeccions visibles, per permetre una comparació posterior entre diferents versions d'un mateix text.

—Copieu el que veieu —repetia als seus joves ajudants—. Les esquerdes, les llacunes, tot. Un jeroglífic idealitzat val menys que un jeroglífic esquerdat. Allò que hauria de ser, és cosa vostra, no pas de la pedra.

Un matí de novembre, mentre recorria el vell Caire islàmic per dibuixar les façanes de les cases medievals, Jollois va veure un detall que no va oblidar. Un soldat francès —d'uns vint anys, uniforme gastat, fusell en bandolera— s'havia aturat davant la fornícula exterior d'una casa del barri copte. A la fornícula hi havia una estatueta de bronze, potser de vint centímetres, una Isis asseguda. Antiga, evidentment. La pàtina era gruixuda i irregular.

El soldat la va mirar. Després la va agafar. Sense dubtar, sense mirar al seu voltant. La va fer lliscar dins la cartutxera i se'n va anar pel carreró. Quinze segons en total. La fornícula estava buida.

Jollois es va quedar on era, sense dir res. Cap autoritat sobre aquell soldat, cap oficial. I encara que n'hagués tingut, què hauria dit? Que aquell objecte pertanyia a la casa? Que el propietari tornaria? No sabia qui vivia allà ni si la casa estava encara habitada. Sabia que l'estatueta havia estat en aquella fornícula prou temps perquè la seva base hi hagués deixat un cercle de pedra més net que la resta.

Va treure el quadern i va dibuixar la fornícula buida. El contorn de l'absència. La taca més clara allà on la base de l'estatueta havia reposat durant anys. Era tot el que podia fer. Documentar allò que acabava de desaparèixer. La *Description de l'Égypte* contindria potser un dibuix d'una Isis semblant, extret de les col·leccions de la Comissió. Però no d'aquella Isis. Aquella seria dins la cartutxera del soldat fins a la costa, després en un basar, després en un saló marsellès si algú la comprava al port.

Es va quedar encara un moment allà, amb el quadern obert sobre el dibuix de la fornícula buida, i després va tornar al palau pels carrerons del barri copte. A les botigues encara tancades, uns nens jugaven al llindar. Va caminar sense treure el quadern, sense dibuixar.

III - L'agricultura i el reg

Durant l'hivern de 1800 a 1801, els enginyers i agrònoms de la Comissió es van dedicar a l'agricultura egípcia, un àmbit que la fascinació pels monuments havia eclipsat fins aleshores, i l'eficàcia del qual els va colpir. Conté va presentar els seus treballs d'hidràulica a l'Institut ja a la primera sessió de l'hivern, amb un feix de dibuixos sota el braç.

—L'agricultura egípcia cap en una frase. La crescuda del Nil fertilitza els camps cada estiu. Tota la resta —els canals, les basses, les màquines— no és sinó la gestió organitzada d'aquest fet natural.

Va descriure el xaduf, un balancí simple amb contrapès per extreure l'aigua, i la sàquia, una roda accionada per un bou per a volums més grans. Dues màquines que qualsevol fel·là sabia construir i reparar amb fusta local i corda.

—Es diria que són primitius. Proveu, doncs, de construir-ne de millors amb la fusta, la corda vegetal i l'argila del país.

Conté ho sabia per experiència — una màquina simple ben concebuda val cent màquines complexes mal adaptades. Els egipcis ho havien après mil·lennis abans que ell.

Va fer circular dibuixos tècnics de la xarxa de canals que distribuïa l'aigua del Nil per tota la vall cultivable. Els fulls van passar de mà en mà. Un arbre hidràulic ramificat al llarg de centenars de quilòmetres, mantingut col·lectivament per desenes de pobles.

—El canal que no es neteja mor en tres anys. El llim l'obstrueix. Aquí, és la feina de l'hivern. Centenars d'homes dins l'aigua fins a la cintura. Un sol poble no pot mantenir un gran canal. Cal una autoritat que mani tots els pobles, faraó, califa o bei. No dic que l'aigua hagi fet el rei; dic que no se'n passa.

Paral·lelament al reg, diversos savis estudiaven les plantes cultivades i les pràctiques agrícoles. Jollois dedicava els seus dies als camps, observant els cicles estacionals, les tècniques de llaurada, les varietats locals, i tornava al vespre amb les botes grises de fang.

—Les mateixes plantes, les mateixes eines, els mateixos gestos —va dir Jollois—. És l'agricultura de l'Imperi Antic. Quatre mil anys no hi han canviat res de l'essencial.

—Els egipcis no necessitaven adob —va dir Conté—. El Nil els en portava cada any des de les muntanyes d'Etiòpia. Dirigien l'aigua cap als camps, esperaven que el llim s'assentés i després la deixaven escolar abans de la sembra.

Marcel, que no era enginyer, va descobrir en aquella explicació una clau per comprendre l'arquitectura dels temples faraònics.

Els grans santuaris estaven sovint orientats perpendicularment al Nil, amb els eixos principals dirigits cap al riu o cap als punts cardinals segons el calendari agrícola. L'astronomia religiosa egípcia era indissociable d'aquest calendari, ajustat al seu torn als cicles del Nil.

—Veieu… el temple no gira l'esquena als camps. Mira el riu, d'on ve la vida. I el sol es pon del costat del desert, allà on s'enterren els morts. Aleshores la seva religió, en el fons, és —com dir-ho— una cosmologia hidràulica. La paraula és lletja, perdoneu-me-la.

—El Níger, l'Indus… qualsevol riu limós, si s'hi adaptés aquest sistema, donaria efectes comparables —va dir Conté—. No hi ha res de local en tot això. Els egipcis només han tingut temps de perfeccionar-lo.

Abdallah ibn Yússuf, que només tenia en comú el nom de pila amb el general Menou, era *wakil* del canal de Gizeh des de feia setze anys. Supervisava la neteja anual de set quilòmetres de canal principal i de les seves ramificacions, coordinava el treball de catorze pobles i arbitrava els conflictes sobre el repartiment de l'aigua entre els fel·làs.

Aquell matí, dos dels enginyers de la Comissió s'havien instal·lat a la vora del seu canal principal. L'alt i magre, que era Jollois, amb els seus instruments. L'altre, inclinat sobre els seus fulls. Dibuixaven, mesuraven, parlaven entre ells. L'intèrpret que havien portat no era gaire bo. Traduïa les paraules, però no el sentit. Abdallah ho sabia per la manera com ensopegava amb els termes tècnics.

Els havia observat mentre treballaven durant una hora des de l'altra riba, amagat entre les canyes de la vora. Volia comprendre què buscaven. Mesuraven l'amplada del canal, l'alçada de les ribes, el pendent del fons. Ho veia pels gestos de l'alt i magre amb el seu instrument de visada. Uns soldats haurien vigilat els voltants. Aquells homes només miraven el canal.

L'alt i magre s'havia acostat a ell. Per mitjà de l'intèrpret, havia preguntat quants dies de feina representava la neteja anual, quants homes hi calien, com s'organitzaven els equips entre els pobles. Preguntes de *wakil*.

Abdallah havia respost amb cura. Sabia que aquells francesos ho escrivien tot. L'alt i magre prenia nota de les seves respostes amb una rapidesa que indicava que entenia el que li deien, encara que l'intèrpret tingués dificultats. Quan Abdallah havia explicat el sistema dels torns de neteja —cada poble responsable d'un tram, rotació de tres anys—, l'alt i magre havia fet aquell breu moviment de la barbeta dels homes a qui hom confirma allò que ja suposaven.

El que neguitejava Abdallah no era la curiositat dels francesos. Era que tractaven el canal com un objecte. Com una cosa que es podia mesurar, descriure, posar en un llibre i, després, comprendre. Abdallah havia passat setze anys aprenent que el canal no es deixava reduir a les seves mesures. Tenia humors. En un any de forta crescuda, desbordava per alguns punts que mai no havien desbordat. En un any baix, mostrava passatges difícils que ningú no havia vist feia trenta anys. Per dominar tot allò calia memòria —la memòria que el seu pare li havia transmès i que ell transmetria al seu fill—, no instruments de visada.

Els havia deixat treballar. No reclamaven res. No trastocaven res. A la fi del matí, l'alt i magre li havia mostrat el seu dibuix del canal, una secció transversal precisa, amb les cotes en xifres. Abdallah l'havia mirat sense dir res. Era exacte. Era el canal. Però no deia per què la riba esquerra al tercer quilòmetre era més fràgil que la dreta, ni com es percebia en el color de l'aigua si el llim d'aquell any seria bo o massa sorrenc. El dibuix mostrava el canal. Ell sabia el canal.

Els havia indicat, per mitjà de l'intèrpret, dos punts del canal on les mesures serien més interessants. Punts que el seu pare li havia mostrat i la importància dels quals no sabia explicar. Ho sentia, i prou. L'alt i magre hi havia anat sense dubtar. Devia haver trobat

alguna cosa d'interessant, perquè hi havia passat dues hores a cadascun.

A última hora de la tarda, abans de marxar, l'alt i magre li havia demanat —sempre per mitjà de l'intèrpret— quant de temps durava l'aprenentatge d'un *wakil*. Tota la vida, havia respost Abdallah. L'intèrpret ho havia traduït. Abdallah hauria volgut afegir que l'aprenentatge no acabava mai perquè el canal tampoc no acabava mai de canviar, i que la saviesa d'un *wakil* era saber que allò que encara no sabia era més gran que allò que sabia.

Jollois va tornar al Caire amb setanta-dos saquets de llim i pàgines d'aixecaments hidrològics. Tornava a pensar en el *wakil*, en la seva manera de mirar-los treballar des de l'altra riba, en la precisió de les seves respostes, en els dos punts del canal que els havia indicat. Aquell home no patia els francesos. Calculava. Jollois va pensar en la seva pròpia manera de veure aquell país, en mesures, en cotes, en seccions transversals, i no la va trobar tan diferent.

—I el vostre *wakil*… setze anys en aquest canal, què us ha dit? —va preguntar Conté l'endemà, durant la presentació dels resultats.

—Que l'aprenentatge dura tota la vida. La resta no ho ha dit. Crec que pensava que allò que encara ignora supera allò que sap.

Conté va deixar el llapis de través sobre el full i va mirar els saquets de llim alineats sobre la taula. Setanta-dues mostres recollides al llarg del canal i de les seves ramificacions, etiquetades, numerades, a punt per partir cap a París. La terra egípcia dins saquets de tela francesa. Es va representar Jollois de genolls a la vora del canal, amb els dits dins el llim encara humit, que sentia la textura de cada mostra abans de mesurar-la.

—Les seves terres, les seves estàtues… —va dir—. És el mateix. Prenem el que ens interessa i ho anomenem ciència.

Jollois va trigar un moment a respondre. Llim, un *xauabti*… en tots dos casos alguna cosa abandonava Egipte, i la diferència no era tan clara com hauria volgut.

—La diferència —va dir finalment— és que es pot prendre llim sense empobrir el camp. La crescuda en torna cada any. Les estàtues, el Nil no les torna.

—És una línia pràctica. No moral.

Van quedar en silenci. Fora, al pati, se sentien els criats egipcis, el soroll regular del morter, veus en àrab, l'olor de comí. Aquells homes també havien après l'ofici del seu pare. No marxarien a París dins saquets de tela.

La neteja del canal principal va començar la tercera setmana de desembre. Jollois va demanar a Abdallah si podia observar. Abdallah va acceptar amb una expressió que no deia res.

Els equips treballaven per pobles, cadascun al seu tram assignat. Homes dins l'aigua fins a la cintura, que arrencaven el llim del fons amb grans pales de fusta i el carregaven en cistells trenats que uns altres portaven a les ribes. El llim dipositat a les ribes seria després repartit pels camps, fins a l'últim cistell.

Jollois va passar cinc hores mirant. Va comptar els homes, va mesurar el volum de llim extret per hora, va anotar la profunditat dels trams abans i després. La productivitat era regular. Cap malbaratament de moviments, cap desorganització entre els equips. Aquells homes feien allò des de la infantesa. Cap no mirava la seva pala.

A mig dia, Abdallah va venir a asseure's al seu costat, a la riba. Va mirar Jollois prendre nota de les seves xifres sense dir res durant uns minuts. Després va parlar, i l'intèrpret va traduir amb frases curtes.

—Diu que el seu avi li va mostrar un indret, més avall, on el fons del canal és roca viva. Quan el fons és roca viva, el canal aguanta millor els anys de forta crescuda. El seu pare ho sabia. Ell ho sap. Volia saber si ho sabíeu vós.

Jollois va mirar l'intèrpret, després Abdallah. Darrere la pregunta, en sentia una altra. Sabien el que mesuraven?

—No —va dir—. No ho sabia. Mostreu-me aquest indret.

Abdallah es va alçar sense pressa. Van caminar junts al llarg del canal durant vint minuts. Abdallah es va aturar davant un tram on el fons aflorava. Una roca fosca, polida pels segles de corrent, estriada de línies de dipòsit mineral. Jollois es va agenollar. Va treure el ganivet i va rascar suaument la superfície. Calcària compacta. El canal havia estat excavat allà seguint l'aflorament natural. Algú, tres mil anys enrere, havia triat aquell emplaçament per aquella raó.

Jollois va anotar l'emplaçament i va fer un croquis de la roca amb les seves estries. Abdallah el mirava fer. Quan Jollois va acabar, Abdallah va dir alguna cosa que l'intèrpret va tardar un moment a traduir.

—Diu que els francesos escriuen el que els egipcis fan des de sempre. Que potser és útil. Però que l'escriptura no substitueix el fet d'haver-ho fet durant mil anys.

Jollois va guardar el llapis. Era just. No va trobar res a respondre.

Al vespre, Abdallah va acompanyar Jollois de tornada fins a la vora del poble on l'escorta francesa havia instal·lat el campament. Van caminar un al costat de l'altre sense parlar, amb l'intèrpret seguint-los a pocs passos. El sol era baix sobre el desert occidental, la llum llarga i groga sobre els camps ja descoberts pel retrocés de les aigües.

Abdallah es va aturar. Va mirar els camps una estona i després va dir alguna cosa que l'intèrpret va traduir així. Al racó del camp més pròxim —l'assenyalava amb el dit— hi havia un munt de blocs calcaris que havia trobat en netejar el canal l'hivern anterior. Blocs inscrits. No sabia llegir els signes. Els havia posat allà perquè no sabia què fer-ne.

Jollois hi va anar. Quatre blocs de calcària blanca, grossos com melons, amuntegats a l'angle del camp, arran de la riba. Cadascun portava jeroglífics en relleu, de bona factura. Una inscripció administrativa, sens dubte, o una fórmula votiva, del període de

l'Imperi Nou. Provenien d'un temple desmuntat, reutilitzats en un mur i caiguts després al canal.

Jollois els va dibuixar. Després els va anotar al seu registre, amb l'emplaçament exacte i la descripció dels signes. Va agafar el més petit dels quatre —tres quilos, una cara inscrita i tres cares brutes— i el va posar a la seva bossa de camp.

Abdallah el va mirar fer. No va dir res. Havia mostrat aquells blocs perquè li semblaven importants, no pas perquè esperés que se'ls emportessin. Però el francès havia dibuixat primer. No havia pres d'entrada.

—El dibuix quedarà encara que el bloc es perdi —va dir Jollois per mitjà de l'intèrpret—. Prenc el bloc per estudiar-lo a París. Si no el prenc, el canal se l'endurà l'any vinent i no quedarà res ni del bloc ni del dibuix.

Abdallah va escoltar la traducció i va arronsar les espatlles —el gest de qui no està convençut però no té l'energia per debatre— i després va tornar cap al poble.

IV - El temps que s'estreny

El 8 de març de 1801, uns setze mil soldats britànics van desembarcar a Abukir i van marxar cap a Alexandria. La guerra que s'havia cregut resolta per la convenció d'El-Arix acabava de reprendre's. Els savis de la Comissió, reunits al Caire, van comprendre que la seva sortida d'Egipte dependria, a partir d'aleshores, d'una capitulació militar.

Menou va mobilitzar les seves tropes. Però els seus homes estaven dispersos entre Alexandria, el Caire i l'Alt Egipte, i la concentració era impossible en un termini útil. El 21 de març es va lliurar una batalla desafortunada prop d'Alexandria, a Canop. Els francesos van combatre bé. Els britànics tenien el nombre, i els vaixells — aquells que mancaven als francesos des de l'1 d'agost de 1798.

Del nord-est arribaven notícies alarmants. Un gran exèrcit otomà avançava sota les ordres del gran visir Yússuf Paixà, vint mil soldats reforçats pels mamelucs. La capitulació esdevenia inevitable. Als passadissos de l'Institut, ja no es demanava si es capitularia, sinó quan, i en quines condicions sobreviurien les col·leccions.

Fourier havia convocat una reunió extraordinària de la Comissió el vespre del 14 de març. Tots els savis presents al Caire hi eren. Una vintena d'homes asseguts al voltant de la gran taula de la biblioteca de l'Institut. Fora, se sentien els crits dels mercaders que tancaven les seves parades.

—Senyors —va començar Fourier—, hem de preparar la defensa de les nostres col·leccions. Els tractats de capitulació estipulen generalment que els vencedors poden confiscar els béns pertanyents a l'Estat vençut. Si les nostres col·leccions són considerades propietats de l'Estat francès, els britànics tindran dret a reclamar-les. El dret, dic bé.

Un silenci. Després Jomard va prendre la paraula.

—Hem de fer que siguin reconegudes com a propietats científiques… internacionals. No com a propietats militars franceses. Els nostres treballs pertanyen a la ciència universal, no pas a un govern particular.

—Els britànics tenen naturalistes —va dir Geoffroy—. Tindran també comissaris que coneixen les antiguitats. Sabran exactament què tenim.

Marcel va intervenir.

—Tot es jugarà en una distinció. Propietat de la institució, propietat personal. Allò que s'ha comprat de la nostra butxaca es pot defensar com a tal. Allò que s'ha recollit en nom de la Comissió… serà més difícil de protegir.

La conversa va continuar durant tres hores. Els savis van establir les grans línies de la seva estratègia. No s'oposarien a la confiscació per la força, per manca de mitjans i d'autoritat, però

farien valer els seus drets davant els comissaris britànics, presentarien els seus arguments i negociarien objecte per objecte si calia.

Van passar la nit del 14 al 15 de març establint un inventari paral·lel. Un inventari oficial de tot el que la Comissió posseïa i un inventari personal del que cada savi detenia en nom propi. Marcel va treballar fins a les cinc del matí. Va obrir el seu registre a la pàgina cent. Va rellegir les entrades recents. Una estatueta d'Anubis de bronze, vint-i-dos centímetres d'alçada, comprada al Khan el-Khalili el 3 de setembre de 1799 per vuit piastres al marxant Yússuf ibn Khalil. Un papir funerari fragmentari, quinze centímetres per vint, comprat a un fel·là de Saqqara el 17 de novembre de 1799 per tres piastres. Un escarabeu d'esteatita verda, època ptolemaica, comprat al basar d'Ezbekiyya el 2 de febrer de 1800 per una piastra i mitja. Cada transacció es podia verificar, i no tenia cap altra protecció.

El registre s'estenia al llarg de cent dotze pàgines, cent seixanta-dues entrades des del primer mercat d'Alexandria, gairebé tres anys enrere, cadascuna consignant un objecte adquirit en nom propi, amb la data, el lloc, el preu i, quan el coneixia, el nom del venedor. Marcel l'havia dut amb un rigor de notari, havent comprès d'entrada que aquella distinció acabaria comptant.

—Aquest registre aguanta? —va preguntar Fourier, que llegia per damunt de la seva espatlla.

—Aguanta pel que és cert. Per a la resta… aguanta si el comissari britànic no pressiona massa. Un comissari que ho vol prendre tot sempre trobarà un pretext. Un comissari raonable acceptarà això com a prova suficient. Marcel va copejar la relligadura, on la tinta de la vespra no havia acabat d'assecar-se.

—Aleshores tot depèn del comissari.

—Sí, tot depèn del comissari.

La qüestió de la Pedra de Rosetta preocupava particularment els savis. Era l'objecte més important que havien trobat. Si marxava

a Londres, el desxiframent dels jeroglífics esdevindria una victòria britànica. Però Marcel havia pres les seves precaucions. Més d'un any abans, havia fet al Caire estampacions de la inscripció, que el general Dugua havia portat a París. Havien arribat. Silvestre de Sacy, el gran especialista francès dels textos orientals, les tenia a les mans. Encara que la Pedra marxés a Londres, les estampacions es quedarien a París.

—La informació viatja —va dir Marcel—. L'objecte… l'objecte, no. Aquesta batalla, potser ja l'hem guanyada.

En les setmanes següents, els savis van sistematitzar la duplicació dels seus treballs, fins aleshores practicada a batzegades. La biblioteca de l'Institut es va transformar en un taller de còpia. Es van instal·lar taules al llarg de les parets, cadascuna assignada a un tipus de document. Una taula per als calcs de dibuixos. Una per a la còpia de les mesures topogràfiques. Una per a les transcripcions de textos coptes. Una per a les descripcions botàniques i zoològiques.

La feina era minuciosa i esgotadora. Jollois va supervisar la producció de cent vuitanta-tres calcs dels seus dibuixos més importants. Els temples de l'Alt Egipte, les piràmides de Gizeh i de Saqqara, les tombes de la Vall dels Reis. Havia reclutat tres joves dibuixants de l'exèrcit que sabien subjectar un llapis i seguir un traç. Els mostrava un dibuix original, els demanava que en fessin un calc ràpid, només els contorns, ni ombres ni detalls supèrflus, prou per fer passar l'essencial de l'arquitectura.

Aquests calcs es van enrotllar en tubs de bambú i es van confiar a un mercader grec que es va comprometre a expedir-los a París amb el primer vaixell neutre. Jollois li va pagar cinquanta piastres per endavant i li va prometre cinquanta més si els tubs arribaven a destinació.

—Us fieu d'ell? —va preguntar Jomard mirant com partia la caravana.

—No. Jollois va mirar la pols tornar a caure darrere les bèsties. No hi havia alternativa. Si un enviament es perd, potser un altre arribarà.

Jomard, per la seva banda, va reportar les seves mesures topogràfiques més recents en un segon joc de fulls. La feina li va ocupar nou dies. Treballava al vespre, a la llum d'una llàntia, tornant a copiar xifra per xifra, angle per angle. Cada mesura es verificava dues vegades. Una sola xifra errònia podia inutilitzar tota una sèrie de càlculs. Els seus quaderns s'omplien de columnes de nombres, de croquis geomètrics, d'anotacions al marge. Les còpies anirien en una altra caixa que els originals, i Jomard va anotar en cadascuna el número de la caixa bessona.

Geoffroy no podia duplicar els seus pots de peixos. Un espècimen en alcohol no tenia còpia possible. Però va dibuixar cada espècimen amb una precisió suficient perquè un naturalista pogués reconèixer l'espècie només pel dibuix. Dues-centes quaranta espècies, una per una, amb anotacions detallades sobre la procedència, la mida i els caràcters anatòmics distintius. Dibuixos freds, precisos, desproveïts d'expressió, documents de treball més que no pas art. Si els pots es destruïen, els fulls es quedarien.

El 25 de març, va arribar al Caire una notícia més precisa. L'exèrcit otomà del gran visir Yússuf Paixà avançava des de Síria i s'acostava a la frontera d'Egipte. La seva unió, tard o d'hora, amb les forces britàniques desembarcades a Abukir semblava inevitable. El Caire aviat seria amenaçat per dos costats.

Fourier va convocar els savis aquell mateix vespre.

—Senyors, cal accelerar la duplicació. Tot el que es pugui copiar s'ha de copiar de pressa. Després… després, serà massa tard.

El ritme es va intensificar. Es treballava de l'alba a mitjanit. Les llànties d'oli ja no s'apagaven, i la tinta fresca feia olor fins als passadissos. Els savis treballaven per equips de dos, un dictant,

l'altre escrivint. Es van requisar escrivents militars per ajudar a copiar els documents administratius.

El 8 d'abril, un incident va interrompre la feina. Jomard copiava una sèrie de mesures angulars preses a Dendera quan el colze va topar amb el tinter. La tinta es va escampar sobre el full. Tres hores de feina perdudes. Va mirar la pàgina arruïnada, el negre que devorava les xifres. Després va agafar un full nou i va tornar a començar, línia rere línia. Geoffroy, a la taula veïna, va alçar els ulls i després es va tornar a inclinar sobre el seu peix.

A la biblioteca, ja només se sentia el soroll de les plomes sobre el paper, el cruixit de les pàgines que es giraven, els xiuxiuejos entre copistes. De vegades un renec ofegat quan una taca de tinta feia malbé una pàgina gairebé acabada. Calia llavors tornar-ho a començar tot.

A l'abril, Jollois va enviar un segon lot de calcs per una caravana de mercaders que partia cap a la costa. Va pagar de nou cinquanta piastres per endavant al cap de la caravana, que va comptar les peces dues vegades, com un home que sabia que els vaixells s'enfonsaven, que les caixes queien dels carros i que els lladres rondaven pels camins.

Paral·lelament al treball de còpia, els savis elaboraven la seva estratègia jurídica per a la confrontació amb els comissaris britànics. Van establir una llista dels objectes que defensarien de manera prioritària. La Pedra de Rosetta al capdavant, seguida dels grans sarcòfags, de les estàtues monumentals, de les col·leccions naturalistes de Geoffroy, dels aixecaments cartogràfics de Jomard, dels quaderns de Jollois. Per a cada categoria, van preparar arguments basats en la distinció entre propietat institucional i propietat personal, entre objectes recollits i obres creades.

Marcel va formular la doctrina que guiaria la seva defensa. Els quaderns de dibuix no eren curiositats, sinó eines de treball. Les estampacions, paper i tinta produïts pels mateixos savis, no valien com a antiguitats. Els instruments científics eren eines

professionals, no trofeus de guerra. Els espècimens naturalistes pertanyien al regne de la natura, no a un Estat particular.

—Els tractats d'aquest gènere parlen de curiositats naturals i artificials —va dir Marcel—. Molt bé. Els nostres treballs no són curiositats, són produccions científiques. Ens toca a nosaltres demostrar-ho.

—Els britànics ho voldran prendre tot —va respondre Jomard—. No crec que uns arguments…

—Zones grises —va tallar Fourier—. Els nostres arguments en crearan. En una zona grisa, es negocia. Un comissari raonable acceptarà deixar certes coses. És aquí on cal portar l'esforç.

—I si el comissari no és raonable? —va demanar Geoffroy.

—Aleshores ho perdrem tot. Fourier va fer un gest vague amb la mà. Ho haurem intentat. I les còpies sobreviuran.

La qüestió moral de l'espoliació també es va debatre. En una reunió d'abril, Jomard va plantejar el problema que els preocupava a tots sense que ningú gosés formular-lo amb claredat.

—Hem recollit objectes de tres menes diferents. Primer, allò que hem produït nosaltres mateixos. Mesures, dibuixos, notes. Això ens pertany, penso, sense discussió. Després els espècimens naturalistes. Peixos, plantes, minerals. No pertanyen a ningú, la nostra recol·lecció no en priva ningú. Finalment… els objectes extrets de les tombes, dels temples, de les necròpolis. Aquests pertanyien a Egipte. Els hem pres.

Geoffroy va intervenir.

—En teoria, sí. A la pràctica… Els fel·làs que saquegen les tombes per vendre'ns objectes, els haurien saquejat de totes maneres. Només hem accelerat el que ja existia.

—Això atenua —va respondre Jomard—. No justifica res.

Jollois, que havia romàs en silenci durant tot el debat, va prendre finalment la paraula.

—Hi ha també la qüestió pràctica. Si admetem que aquests objectes pertanyen a Egipte, ja no tenim cap argument contra els britànics. Si els diem nostres, cal anar fins al final. Els hem pres. Els conservarem. Publicarem.

Fourier va assentir.

—Haver fet bé o malament de prendre'ls —va dir—, és una discussió d'acadèmia. Tenim aquests objectes. Els britànics els reivindicaran. Hi ha algú aquí que pensi que els hauríem de cedir de bon grat, en nom de principis morals?

Ningú no va respondre. Cap savi d'aquella sala no estava disposat a cedir de bon grat anys de treball. Geoffroy mirava la taula, Marcel les seves mans.

—Aleshores estem d'acord —va dir Fourier—. Defensarem les nostres col·leccions. Però sabent per què. Perquè són nostres, és clar — i perquè la ciència francesa, ho crec, en farà millor ús que els militars britànics.

Marcel va afegir una reserva.

—I si els britànics en fan millor ús que nosaltres? El British Museum és una institució seriosa. Els seus savis són competents. El nostre argument de superioritat científica només se sosté si publiquem efectivament els nostres treballs. Si les nostres col·leccions acaben en caixes a París durant vint anys, els britànics hauran tingut raó de prendre-nos-les.

—Just —va reconèixer Fourier després d'una pausa—. Caldrà publicar. Sense això, res del que hem fet aquí no es justifica.

El 12 de maig va arribar al Caire un oficial escapat d'un lloc del Delta amb notícies. Els britànics, amos de Rosetta des de finals d'abril, s'informaven, preguntant als presoners i als mercaders, de tot el que l'Institut d'Egipte havia reunit. Fourier li va fer repetir el seu relat dues vegades. Els comissaris britànics vindrien, doncs, amb exigències precises, i el seu inventari probablement ja era a punt.

Al maig, les notícies militars es van precisar. Els britànics remuntaven lentament el Nil. Els otomans progressaven des del nord-est. La convergència cap al Caire era inevitable, a unes quantes setmanes de marge.

Els savis van intensificar encara més els seus esforços. Cada dia portava el seu lot de limitacions i de decisions a prendre. Què calia copiar primer? Què calia deixar? Com repartir el paper, la tinta, el temps, entre uns projectes que semblaven tots igualment urgents?

Era en aquells moments quan la diferència entre els savis esdevenia visible. Alguns es deixaven vèncer pel pànic, ho volien salvar tot, començaven deu projectes de còpia simultanis sense acabar-ne cap. Uns altres, com Jomard, conservaven el seu mètode, establien prioritats clares i s'hi mantenien.

Fourier observava tot allò de prop. Prenia notes, sobre els homes més que no pas sobre els objectes. Com reaccionava cadascú sota la pressió. Qui conservava la lucidesa. Qui la perdia. Aquelles notes no servirien mai en les làmines de la *Description de l'Égypte*. Però l'ajudarien, anys més tard, a redactar el prefaci històric de l'obra.

A finals de maig, Fourier va passar pel taller després de mitjanit. Les llànties encara cremaven. Tres copistes treballaven en silenci, corbats sobre els seus fulls. Un copiava mesures topogràfiques. L'altre calcava un dibuix de temple. El tercer transcrivia descripcions botàniques. Fourier es va aturar al marc de la porta. Si els britànics s'ho emportaven tot, aquelles còpies serien el que quedaria. Hi va romandre un moment, sense que cap d'ells alcés el cap, i després se'n va anar.

A mitjan juny es va convocar una última reunió. Els exèrcits enemics ja només eren a pocs dies de marxa del Caire. Els savis havien de prendre les seves últimes disposicions.

Jollois va fer l'inventari final dels seus tubs el 20 de juny. Vint-i-tres tubs de coure que contenien dos mil vuitanta-set dibuixos.

Dos-cents trenta-set quaderns de notes. Cent vuitanta-tres calcs al primer lot, d'altres al segon, tots ja expedits. Va escriure la llista en un full que va plegar en quatre i va lliscar dins la jaqueta.

—Senyors —va dir Fourier—, hem fet el que podíem. Treballs duplicats, inventaris complets, arguments a punt. Els britànics arribaran amb les seves llistes, nosaltres tenim les nostres. La resta dependrà de la negociació. Difícilment podíem estar millor preparats.

Jollois va parlar després.

—Fins al final. No acabaran als magatzems d'un museu britànic sense haver servit a la ciència.

Ningú no va afegir res. Van plegar els fulls, van apagar una llàntia. La reunió es va dispersar abans de mitjanit.

En els últims dies de juny, les botigues del Caire obrien tard i tancaven d'hora. Les patrulles franceses es creuaven sense parlar-se. A l'Institut, s'embalava, i després es desembalava per verificar.

V - La derrota del Caire

El 27 de juny de 1801, la situació militar era insostenible. Menou, bloquejat a Alexandria, no podia socórrer el Caire. El general Belliard, que comandava la guarnició, havia obert uns dies abans negociacions de capitulació amb el general Hutchinson i el gran visir Yússuf Paixà.

Es va signar una convenció aquell mateix dia. Regulava l'evacuació de l'exèrcit amb les seves armes i el seu equipatge, sense dir res de precís sobre les col·leccions de la Comissió. Aquest silenci només era un ajornament. La clàusula que les amenaçaria de debò seria signada al setembre, a Alexandria, sota el número setze.

La paraula que comptava cabia en una frase. L'exèrcit sortiria del Caire amb les seves armes i el seu equipatge. Aquesta frase, llegida en veu alta per Fourier durant la sessió extraordinària del

28 de juny de 1801, va ser seguida d'un silenci que Jollois, al seu diari, va comparar més tard amb el d'una cambra de malalt quan el metge acaba de callar. Després tothom va parlar alhora, Geoffroy, Marcel, Jomard, veus per damunt de veus, fins que Fourier va alçar la mà.

—L'equipatge… Això cobreix els meus pots? —va dir Geoffroy—. Tres anys de col·leccions. Tota la fauna del Nil. Dues-centes quaranta espècies que ningú no ha descrit encara.

—I els meus quaderns —va dir Jollois—. Dos-cents trenta-set quaderns. Els únics aixecaments complets dels temples de l'Alt Egipte que s'hagin fet mai.

—I la Pedra de Rosetta? —va dir Marcel—. És a Alexandria, amb Menou. L'única clau dels jeroglífics que s'ha trobat en tres mil anys, i ella…

Fourier havia rellegit l'article. L'exèrcit s'enduria les seves armes i el seu equipatge. Cercava una escletxa en la formulació. L'equipatge òbviament no cobria ni els colossos ni els sarcòfags. Però els papirs, les monedes, els pots de Geoffroy, els herbaris, les ossamentes? Els quaderns de dibuix eren equipatge, o col·leccions fetes per a la República? El quadern de treball d'un artista es podia considerar alguna cosa diferent d'un efecte personal en el sentit d'un tractat de capitulació? Fourier va deixar el text. El va rellegir.

La Pedra de Rosetta, a Alexandria, no depenia d'aquesta convenció. Les estampacions de Marcel —paper i tinta fabricats pel mateix Marcel— pertanyien a l'equipatge, a la col·lecció o a l'obra intel·lectual?

—La paraula és vaga —va dir Fourier—. «Equipatge». No han definit el terme. Un terme no definit és… una variable. Ens toca a nosaltres fixar-ne el domini, què cobreix i què no cobreix.

L'estratègia jurídica de març trobava per fi un text on exercir-se. Una resistència militar era exclosa, ja que no tenien armes i no haurien sabut fer-les servir. Quedava una resistència textual, que

consistia a trobar en les paraules de la convenció els intersticis per on fer passar les seves col·leccions. Els quaderns esdevenien eines de treball, les estampacions documents, els instruments científics efectes professionals. Cada categoria d'objecte va tenir la seva línia de defensa.

En els dies següents a la lectura de la convenció, els carrerons al voltant de l'Institut van canviar de visitants. Alguns mercaders del Khan el-Khalili van començar a rondar prop de la porta, no pas els venedors de teixits i d'espècies, sinó aquells que venien antiguitats des de feia anys i sabien llegir en els gestos d'un europeu què volia comprar abans que ell mateix ho sabés.

Suleiman al-Qabbani —el mateix que havia vingut a Tanis un any abans amb el seu sarró de tela— s'havia presentat a la porta de l'Institut el matí del 30 de juny amb una caixa de fusta. A l'interior, vint-i-dos *xauabtis* de pedra calcària pintada, cinc escarabeus de faiança blava, tres amulets d'or de la Baixa Època. Havia posat la caixa sobre la taula del porter i havia dit, per mitjà d'un marrec que feia d'intèrpret : «Preu normal. Abans que els anglesos s'ho emportin tot».

Marcel, que passava per allà per atzar, havia mirat el contingut de la caixa. Els *xauabtis* eren autèntics, període tebà, divuitena o dinovena dinastia, pedra calcària pintada amb pigments encara vius. Els escarabeus eren de faiança de qualitat. Els amulets d'or eren veritables.

—D'on vénen aquests objectes? —havia demanat.

El marrec havia traduït. Suleiman al-Qabbani havia respost sense dubtar. De Tebes, d'una tomba de funcionari trobada l'hivern anterior per uns fel·làs que cavaven per ampliar el seu celler. Els havia comprat. Ara els revenia perquè sabia que la Comissió abandonava Egipte i que els britànics, menys entesos, pagarien pitjor.

Marcel havia comprat la caixa sencera per quaranta piastres i havia redactat un rebut datat del 30 de juny al seu registre

personal. Els vint-i-dos *xauabtis* entraven així al seu inventari, no a les col·leccions de l'Institut, i escaparien, doncs, en teoria, a qualsevol requisició que visés aquestes. El mercat local havia llegit el tractat més de pressa que els diplomàtics.

Geoffroy va respondre d'una altra manera. Els intersticis jurídics l'avorrien. Volia una relació de forces.

Geoffroy va escriure a l'atenció del general Belliard una carta d'una pàgina. Sobria, sense lirisme. Hi explicava que les seves col·leccions naturalistes representaven un treball de camp sense equivalent, que dues-centes quaranta espècies de la fauna del Nil i del Delta encara no havien estat descrites per la ciència europea, i que, si els comissaris britànics les confiscaven, estava disposat a destruir-les en lloc de cedir-les.

—No els amenaço —va dir a Fourier, que llegia l'esborrany per damunt de la seva espatlla—. Els previnc. Això és el que passarà si s'aplica «equipatge» al peu de la lletra a les meves col·leccions.

—I penseu que us creuran?

—Les hauré cremades abans que decideixin si em creuen o no.

Fourier va plegar l'esborrany. Geoffroy no era home de fer el fanfarró. Havia passat la seva estada sortint de les galeries a genolls, amb les mans al fang, transportant ell mateix els seus pots d'alcohol sota la calor. Havia sospesat aquella amenaça molt de temps abans d'escriure-la. Era l'única resposta coherent amb el que pensava del seu treball, que li pertanyia a ell, i no a l'exèrcit que l'havia finançat. Més valia que aquells pots no existissin, abans que dormir a Londres en un soterrani, oberts per algú que no sabria per què importava un *Polypterus bichir*.

—Envieu la carta —va dir Fourier.

Les còpies, d'altra banda, viatjaven des de feia molt de temps. Des de la nit en què la flota francesa havia cremat i s'havia enfonsat a Abukir, els savis sabien que estaven aïllats de París. Cap vaixell francès als ports. Els correus sortien per rutes

terrestres incertes, de caravana en caravana i de port en port, i trigaven sis mesos a arribar.

Des de 1799, alguns havien començat a enviar paquets per vaixells neutrals —bastiments danesos, suecs, americans— que feien escala a Alexandria pel comerç de cereals. Aquests vaixells només rarament eren inspeccionats pels britànics, que controlaven el mar però tractaven amb miraments els neutrals.

Fourier havia enviat així, per un bergantí danès l'octubre de 1799, un rotlle de paper que contenia trenta fulls de notes lingüístiques sobre la llengua copta. El seu primer assaig de gramàtica. Quan va tornar a París el 1801, els trenta fulls l'esperaven a l'Institut, lleugerament enmohits però llegibles.

Marcel havia procedit d'una altra manera. Des de l'hivern de 1799-1800, ell mateix havia fet, a la impremta que dirigia al Caire, proves de la Pedra de Rosetta, autèntiques estampacions obtingudes entintant la pedra abans d'aplicar-hi el paper. El general Dugua va portar aquests fulls a París a la primavera de 1800, i l'Institut els va confiar als orientalistes, entre els quals Silvestre de Sacy. Europa ja podia començar a llegir la inscripció que l'exèrcit no estava segur de conservar.

Jollois havia intentat enviar un feix de dibuixos per un vaixell americà el gener de 1800. El vaixell havia estat interceptat per una fragata britànica a l'alçada de Creta i escorcollat. Els papers de Jollois havien estat confiscats, examinats i després restituïts, els britànics no hi havien vist sinó aixecaments artístics sense interès militar. Havia tingut sort, i ho sabia.

Com que no es podia confiar en els neutrals, Jollois va adoptar un altre mètode. Tots els documents essencials —els seus dibuixos més importants, els aixecaments de Marcel, les mesures de Jomard— van ser copiats per duplicat. Un original es quedava amb el savi. Una còpia partia per la primera ocasió disponible. Si la còpia arribava, bé. Si era interceptada, l'original sobrevivia.

Jomard havia resumit la lògica en una nota a Fourier. La Comissió es trobava en la posició dels soldats que enterren les municions en diversos llocs abans d'una batalla. Si el primer dipòsit era capturat, n'hi quedava un altre. El preu d'una captura era la pèrdua d'un any de treball en lloc de tot.

La duplicació havia funcionat per a la majoria dels lots. No per a tots. Dos quaderns de Jollois, les còpies dels quals no estaven acabades i que havia expedit en original, per manca de temps, per un vaixell suec a finals de 1800, no van arribar mai a París. Només van sobreviure les còpies inacabades, restades al Caire. Mai no es va saber què havia estat dels originals. Enfonsats al mar, confiscats, perduts en els circuits del comerç llevantí.

Aquests dos quaderns que mancaven representaven uns dos-cents dibuixos de la regió del Delta. Els indrets de Sais, de Bubastis, de Tanis, que Jollois havia visitat durant l'estiu i la tardor de 1800 i que no tornaria a veure mai. Les seves còpies, menys detallades, figurarien a la *Description de l'Égypte* amb la menció discreta «a partir de còpies, havent-se perdut els originals».

Era l'únic rastre públic d'aquelles pèrdues. Jollois no en va parlar mai a les seves memòries.

Hi havia aquí, Fourier ho veia, una asimetria fonamental entre el que els francesos prenien a Egipte i el que els britànics prendrien als francesos. Els francesos prenien objectes —pedres, bronzes, papirs— i còpies d'aquests objectes. Els britànics, quan arribés la capitulació, prendrien els objectes i deixarien les còpies. Paper i tinta no tenien valor ni en els inventaris d'un tractat de pau ni a les galeries d'un museu.

Fourier l'havia resumida durant una sessió de l'Institut, en tres frases.

—Ells prendran els originals. Nosaltres, les còpies. I les còpies… són elles, el veritable botí.

Ho havia dit dempeus, de cara a les caixes, sense dubtar. El que no havia dit —i que formularia anys més tard, a les seves notes per a la *Description*— és que aquella asimetria no era accidental. La precaució del vençut, aplicada fins i tot abans de la derrota. Era sens dubte l'única forma d'intel·ligència estratègica que els savis havien exercit realment des del començament. Però en asseure's després, es va preguntar si era veritat o si era simplement el que hom es conta per suportar allò que no ha pogut impedir.

Havien tingut disset dies.

Entre la signatura de la convenció i la sortida de la columna, ni un més. Ningú no va dir que fos massa poc.

El que aquests homes van fer durant aquell temps no s'assemblava al que havien preparat. Havien preparat arguments —llistes, memòries, distincions jurídiques entre curiositat i obra, entre propietat personal i col·lecció de l'Institut—. Van treballar sense parlar. Aviat ja no hi va haver sessions. Cadascú es quedava als seus magatzems, a les seves caixes. Les converses que van tenir lloc van ser curtes i tècniques, sobre el cordatge a emprar, el pes per roda, el nombre de capes de tela per als pots.

A l'Institut, ja només se sentien els martells i el fregadís de la palla.

Fourier va passar un vespre a trobar Jollois i li va parlar de la llarga cadena que travessava la història. Els romans que havien buidat Egipte dels seus obeliscos, els croats que havien saquejat Bizanci, els reis que havien omplert els seus gabinets de curiositats. Cada època amb les seves justificacions. La víctima, en canvi, romania la mateixa. Jollois el va escoltar fins al final. «Sens dubte», va dir, i va tornar a la seva caixa. Fourier se'n va anar.

Després, el matí del dissetè dia, quan els carros van ser a punt, ningú no va donar cap ordre. Els homes van sortir al pati, es van organitzar per ells mateixos i van ocupar el seu lloc a la columna

sense que ningú els ho demanés, com uns soldats, per primera vegada des de Tolon.

Una olor de fusta, de cola i d'alcohol surava pels passadissos de l'Institut quan la columna va començar a formar-se al pati. Jollois va passar una darrera vegada per les sales. Les parets conservaven les traces de les col·leccions que havien ocupat les taules durant tres anys. Cercles de pols allà on havien reposat els pots, línies de guix allà on Jomard havia fixat els seus fulls de mesures. Forats de claus a les bigues on les mòmies havien estat penjades per als dibuixos anatòmics.

Jollois va sortir al pati. La columna esperava. Els carros estaven carregats. Les bèsties de càrrega bufaven sota la calor del matí.

Jollois va comprovar una última vegada que les seves alforges estaven fixades al flanc del cavall que li havien assignat.

L'Egipte que França conservaria cabia en el que un home podia portar damunt d'una sella. El que havia pres a Egipte rodava darrere seu, a les caixes que els britànics obririen d'aquí a dos mesos. Va estrènyer la corretja. Ningú no donaria cap senyal, i ell no en va esperar cap. Va sortir el primer del pati.

VI - El descens cap a Rosetta

A mitjan juliol va començar l'evacuació del Caire. Tretze mil homes, dels quals cinc mil malalts o convalescents, dos-cents civils, els savis de la Comissió que havien quedat al Caire, tots sortint de la ciutat en columna sota el comandament del general Damas. Alguns es giraven. La majoria mantenien els ulls clavats a l'esquena de qui caminava al davant.

El primer dia, a última hora de la tarda, una patrulla otomana va barrar el camí a la columna. Vint cavallers turcs uniformats, comandats per un bei que parlava francès. Venien del campament del gran visir.

El general Damas va avançar sol per parlar. El bei va baixar del cavall. L'intercanvi va durar deu minuts. Els savis, agrupats al

centre de la columna, no podien sentir res, però veien els gestos. El bei assenyalava el nord. Damas mostrava un document, probablement la convenció d'evacuació signada amb els generals aliats.

Fourier es va acostar a l'abast de la veu i va escoltar el bei.

—Deixeu el Caire. Molt bé. Però les vostres caixes es queden a Egipte.

Damas va respondre alguna cosa que Fourier no va copsar. El bei va insistir.

—Aquests objectes pertanyen a Egipte. Els heu pres als nostres temples, a les nostres tombes. No marxaran.

—Senyor, hem signat una convenció amb els generals aliats, inclòs el vostre gran visir. És amb ells amb qui heu de discutir aquestes qüestions.

El bei va fer un gest cap als seus cavallers. Vint llances es van alçar. Damas no es va moure.

—Si intenteu aturar aquesta columna, violeu una convenció que els vostres propis caps han signat. No crec que Constantinoble us ho hagi ordenat.

El bei va vacil·lar. Va mirar les caixes dels carros, els soldats francesos desplegats en ordre de batalla, i després l'horitzó buit darrere seu. Cap reforç otomà a la vista.

Va tornar a pujar al cavall.

—Us acompanyem una estona. Per vigilar.

—Com vulgueu.

La patrulla turca va seguir la columna a cent metres de distància durant dos dies. Els cavallers no parlaven amb ningú. A l'alba del tercer dia, havien desaparegut. Damas va suposar que havien tornat a informar el gran visir.

El vespre del tercer dia, Jollois va interrogar Fourier, sense creure-hi gaire.

—Creieu que tornaran?

—Els otomans? No. Ja tenen la ciutat. El que volien saber és si realment l'havíem… buidada. Ara ja ho saben.

—I llavors?

—Doncs esperaran que els britànics ens prenguin les caixes. Després reclamaran als britànics els mateixos objectes. És més senzill que prendre-nos-els a nosaltres.

Jollois va buscar una objecció, no en va trobar, i va atiar el foc amb la punta d'un bastó.

Els savis avançaven enmig de la columna, amb l'equipatge damunt dels carros. L'alleujament d'haver escapat del perill i la tristesa de deixar Egipte cedien ja, en la majoria, a la inquietud per les col·leccions.

No s'anava de pressa. Tretze mil homes amb carros per la sorra fan una marxa lenta, marcada per les aturades i per les redistribucions de càrrega quan un animal coixejava o una roda s'enfonsava.

Jollois anava a peu la major part del temps per estalviar el cavall. Cada vegada que l'animal ensopegava amb una pedra o en un clot de sorra, sentia els tubs colpejar sordament contra la sella i es girava.

La preocupació principal de Geoffroy era la calor sobre els seus pots d'alcohol. El vidre es dilata amb la calor, l'alcohol també, però no al mateix ritme. I si la dilatació provocava una esquerda microscòpica, l'alcohol s'evaporaria i els espècimens es degradarien en pocs dies. Havia embalat cada pot amb dues capes de tela humida que els seus ajudants renovaven a cada aturada, traient l'aigua de les seves reserves.

—Malgasteu l'aigua —li va dir un oficial que havia advertit la maniobra.

—L'aigua es pot reemplaçar. Aquests espècimens, no.

L'oficial es va allunyar sense insistir. Enmig de la calor de juliol, amb homes que patien la set, l'argument no resultava convincent. Geoffroy va continuar.

El quart dia, una de les caixes de Jomard va lliscar del carro en travessar un dic i es va entreobrir damunt la sorra. Els homes es van aturar. Jomard va saltar del cavall, va apartar els soldats que intentaven ajudar-lo i va examinar els rotlles un per un. Tres d'aquests tenien lleugers rastres de sorra entre els plecs de la tela encerada. Res no havia penetrat dins el paper.

Jomard va tornar a clavar la caixa, la va fer carregar de manera diferent, de pla, amb una corda addicional.

—Teniu sort —va dir Fourier, que havia mirat tota l'escena.

—No és sort. És corda.

Al capvespre del cinquè dia, dos soldats de la guàrdia van tornar a portar al campament un desertor. Un jove d'una vintena d'anys, originari de Lió segons l'accent, que havia fugit del Caire tres dies abans de l'evacuació. L'havien trobat amagat en un palmerar, afamat, amb els peus ensangonats.

El general Damas el va fer portar a la seva tenda. Fourier, que passava per allà a prop, va sentir l'interrogatori.

—Per què has desertat?

—Volia quedar-me a Egipte, mon general. No tornar a França.

—Quedar-te per fer què?

—Treballar. Casar-me, potser. Aquí puc viure. A França torno a la fàbrica.

Damas el va mirar sense dir res durant un llarg moment.

—Saps què els passa als desertors?

—Sí, mon general.

—Ho saps, i has desertat igualment?

—Tinc vint-i-tres anys. He passat tres anys aquí. He après l'àrab. Conec el Caire millor que Lió, ara. Què hi faré, a França?

Damas va fer sortir el desertor i va cridar el seu ajudant de camp. Fourier va sentir la sentència. Ni consell de guerra ni execució, a una setmana de Rosetta. El desertor caminaria encadenat fins a Rosetta, i després seria reincorporat a les files. Un sergent li va reblar els grillons als turmells. El martell va espetegar dues vegades. L'home no va cridar.

L'endemà al matí caminava amb la seva companyia, amb els turmells escorxats pels grillons. Geoffroy, que tenia coneixements mèdics, li va donar un bàlsam.

—Apliqueu-vos-ho aquest vespre. Evitarà la infecció.

—Gràcies, senyor.

—Per què vau desertar de debò?

El soldat va dubtar.

—Perquè… no vull veure què passarà amb els anglesos. Els donarem els nostres descobriments. Jo portava les caixes del senyor Jomard, a Tebes. Vaig veure què hem mesurat, què hem dibuixat. I ara ho donem tot. Per tant preferia quedar-me aquí.

Geoffroy no va respondre i va tornar a tapar el pot de bàlsam. El soldat se'n va tornar cap a la seva companyia arrossegant els grillons.

Aquell vespre, Geoffroy va explicar l'intercanvi a Marcel.

—Aquest noi ha comprès una cosa que molts oficials encara no han entès. No tornem com a vencedors. Tornem… com dir-ho. Desposseïts.

—Ho ha entès. I per això ha portat els grillons.

—Sí —va dir Geoffroy, i no va afegir res més.

El desertor va caminar amb la columna fins a Rosetta. Fourier va saber més tard que havia aprofitat la confusió de l'arribada per desaparèixer en un poble de la riba del riu. No va tornar mai a França.

El sisè dia, una tempesta de sorra es va abatre sobre la columna just quan feia aturada en un poble del Delta. Els soldats es van aixoplugar com van poder a les cases abandonades o sota els carros bolcats. La sorra venia de tot arreu alhora, arremolinant-se, buscant les escletxes, les boques obertes, els ulls entreoberts. Els homes es cobrien el rostre amb els abrics i respiraven a través de la tela. Els cavalls giraven la gropa al vent tancant els ulls, amb els narius contrets. Els camells s'agenollaven i esperaven, pacients i indiferents, com si haguessin esperat tempestes de sorra des de sempre, cosa que era més o menys certa.

Els savis van cobrir les seves caixes amb mantes i tendes improvisades i van passar hores mantenint les proteccions contra el vent, recuperant les corretges que les ràfegues arrencaven. La sorra s'escolava pertot arreu. Dins la roba, dins els ulls, sota els taps de suro. Jollois aguantava el cavall amb una mà i amb l'altra mantenia una manta damunt les alforges, amb el rostre girat contra el coll de l'animal per poder respirar.

Geoffroy es desplaçava de caixa en caixa cridant instruccions que el vent s'emportava abans que arribessin a destí. El perill, aquesta vegada, ja no era la calor. Un tub de Jollois mullat eren uns dibuixos desdibuixats. Un rotlle de Jomard ple de sorra eren unes mesures recuperables amb una mica de feina. Però un pot trencat dins una caixa, l'alcohol escampant-se sobre els altres pots, al contacte d'un fanal, era tota la col·lecció de la fauna del Nil que se n'anava en fum. Va fer apagar tots els fanals a cinquanta metres a la rodona. Es va treballar en la foscor absoluta, a les palpentes, reconeixent les caixes per les seves formes i per la manera com responien als cops de puny.

Els seus ajudants —dos joves estudiants de l'Escola Politècnica que havien suportat malament la calor del desert durant tot el trajecte— van treballar aquella nit sense queixar-se. Cada caixa verificada, cada corretja estrenyida, cada tap controlat en la fosca. Quan la tempesta es va calmar cap a les quatre de la matinada,

Geoffroy encara tenia les mans crispades sobre la corretja de l'última caixa.

Al matí, el balanç es resumia en un tap arrencat d'un tub de Jollois, tres fulls amb les tintes lleugerament escorregudes i un pot de peix amb una microesquerda a la base. Els espècimens van ser traslladats a un pot de recanvi.

Geoffroy se l'havia endut del Caire per a això, i per a res més.

El setè dia cap al migdia, la columna es va creuar amb un comboi de refugiats coptes que fugien cap a la costa. Una trentena de famílies amb els seus ases carregats de farcells, nens que caminaven descalços per la sorra, vells portats en angarelles improvisades.

El seu cap, un sacerdot que parlava francès, es va acostar a Damas.

—Mon general, fugim de les represàlies. Des que els francesos deixen el Caire, les milícies otomanes cremen les nostres esglésies. Anem a la costa a posar-nos sota protecció britànica.

Damas va fer distribuir aigua. El sacerdot la va rebutjar.

—Guardeu l'aigua per als vostres soldats. Tenim pous a dues hores d'aquí. Però digueu-me, els britànics protegiran els cristians quan vosaltres hàgiu marxat?

—No ho sé, pare. No és cosa meva.

—Era cosa vostra quan ens vau prometre la llibertat religiosa el 1798. Ara marxeu i nosaltres ens quedem.

Damas no va respondre. El sacerdot se'n va tornar cap al seu comboi.

Marcel havia escoltat l'intercanvi. Es va girar cap a Fourier.

—Vam prometre moltes coses en arribar. L'alliberament dels egipcis, la fi dels mamelucs… La fi de l'opressió dels coptes. La modernització del país. I marxem deixant Egipte tal com l'havíem trobat. Pitjor, potser.

—Tanmateix deixem alguna cosa. Les mesures de Jomard, els dibuixos de Jollois… Els nostres treballs seran publicats.

—Sí. Deixem llibres. Ells es queden amb les represàlies.

Els refugiats coptes estaven a punt de reprendre el camí cap al nord, la columna francesa cap al nord-oest, cadascun a la seva bifurcació de pista.

Jomard, que no havia dit res durant tot l'intercanvi, va preguntar al sacerdot, abans que s'allunyés :

—La vostra església del Caire, la de Sant Serge, ha cremat?

—No, senyor. Encara no. Però cremarà.

—Com ho sabeu?

—Perquè sempre crema. Cada vint anys, cada trenta anys. Aquesta és la història d'Egipte. Vosaltres només hi éreu de pas.

El vuitè dia de marxa van travessar un poble els habitants del qual havien fugit. Cases closes, carrers buits, l'olor de pa calent d'un forn abandonat només feia unes hores. La columna no es va aturar. Els soldats caminaven amb els ulls clavats endavant.

Uns soldats es van apartar de la columna. Dos minuts més tard van sortir d'un pati. Un d'ells duia una gerra de terra cuita, d'un metre d'alçada. A l'interior, el dringar d'alguna cosa metàl·lica. Un oficial els va fer tornar. La gerra va ser abandonada a la vora del camí.

Jollois es va aturar. Va alçar la gerra. A l'interior hi havia set monedes de bronze ptolemaiques, tres escarabeus de faiança i un amulet d'Upuaut de calcària pintada, tot el tresor domèstic d'una família que havia marxat amb el que podia portar.

—Què en fem? —va preguntar Jomard.

Jollois va examinar les monedes una per una, les va girar, les va datar mentalment. Ptolemeu IV o V, a jutjar pel perfil. Els escarabeus eren de bona factura. Sobre l'amulet d'Upuaut, els ulls estaven traçats amb ocre vermell.

Jollois les va tornar a posar dins la gerra. No podia quedar-se al camí, on el primer que passés l'agafaria. La va posar a l'ombra, al peu de la paret de la casa més propera, en un clot que va fer lleugerament amb el taló de la bota perquè la gerra no rodolés, allà on el propietari la trobaria en tornar, si tornava.

—Continuem.

Van tornar a incorporar-se a la columna. La gerra va quedar a la vora de la paret.

El desè dia, van veure el mar per primera vegada en mesos. Alguns soldats van cridar. Els savis van mirar en silenci. La llum sobre l'aigua era diferent de la llum sobre la sorra. Més freda, més mòbil, d'un blau mediterrani que Jollois havia intentat pintar a la sortida de Tolon, tres anys abans, sense trobar el color just.

—El mar —va dir Fourier.

No en va dir res més. Volia dir «i ara els britànics».

L'onzè dia al matí, a una vintena de quilòmetres de Rosetta, dos oficials britànics a cavall es van unir a la columna. Venien del campament del general Hutchinson amb una ordre de missió signada, que els encarregava d'inspeccionar l'equipatge francès abans de l'entrada a la ciutat.

Damas els va rebre amb una cortesia glacial.

—Senyors, entrarem a Rosetta amb les nostres caixes precintades. La inspecció tindrà lloc a l'embarcament, tal com preveu la convenció, no abans.

El tinent britànic, un jove d'una trentena d'anys anomenat Thornton, va insistir.

—Tenim l'ordre de verificar que no transporteu municions ni material de guerra. És una formalitat.

—Una formalitat que esperarà l'embarcament. Fins llavors, els meus carros no s'obren.

Thornton va mirar les caixes alineades sobre els carros. Podia veure els números pintats als costats, de I a LXIII. Seixanta-tres caixes sota lones.

—General, si refuseu la inspecció, podem retardar el vostre embarcament diversos dies.

—Retardeu. Acamparem aquí mentrestant.

L'altre oficial britànic, més gran, va intervenir.

—Tinent, deixeu-ho. Són savis, no contrabandistes. Les seves caixes contenen pedres i dibuixos. El general Hutchinson ho sap.

Thornton va dubtar, després va saludar i se'n va anar amb el seu company.

Fourier es va girar cap a Damas.

—Creieu que realment ens bloquejaran?

—No. Volien veure les nostres reaccions. Saber si teníem alguna cosa a amagar. Ara saben que defensarem les nostres caixes.

—I això és una bona cosa?

—Depèn del comissari. Un negociador, sí. Un saquejador…

La columna va reprendre la marxa. A les onze, les palmeres de Rosetta van aparèixer a l'horitzó, i després la desembocadura del riu. Les fragates britàniques fondejaven mar endins. El fum de les seves cuines pujava dret cap al cel sense vent.

Aquella nit van acampar a dues hores de marxa de Rosetta. Es veien les llums de la ciutat a l'horitzó. Encara no formes, només una claror baixa i difusa. En les primeres setmanes de l'expedició, una llum d'aquesta mena a l'horitzó hauria volgut dir una ciutat per prendre, un mapa per traçar, feina. Aquella nit volia dir els britànics.

Fourier va rellegir, a la llum d'un fanal sostingut baix, les primeres pàgines de la memòria de Jomard. L'argument era sòlid. El que no el deixava dormir era saber si el comissari britànic disposaria d'una latitud d'interpretació en les seves instruccions. Un diplomàtic amb instruccions estrictes no escoltava els arguments.

Els enregistrava i els transmetia a Londres. Un diplomàtic amb marge de maniobra es podia deixar convèncer. Fourier no tenia cap manera de saber-ho abans de tenir-lo al davant. Va plegar els fulls i va abaixar la metxa.

Geoffroy havia verificat les seves caixes dues vegades des del campament. Els taps aguantaven. Ja no hi havia res més a fer que dormir. Jomard va escriure al seu quadern la llista dels objectes la classificació dels quals pensava defensar com a instruments científics. No com a curiositats confiscables. Trenta-dues entrades. Després es va adormir tot vestit.

Jollois es va quedar assegut a fora després que el foc del campament s'hagués apagat. El cel era clar. Guardava les alforges contra seu, amb els quaderns més preciosos a dins. Demà, els britànics, el seu comissari, la memòria, les discussions sobre què pertanyia a qui segons quin article.

La columna va arribar a Rosetta a la fi de juliol de 1801. Dotze dies de marxa des del Caire. Les tropes de Belliard es van embarcar a Abukir en les setmanes següents, en vaixells britànics. Els savis, per la seva banda, van obtenir de ser conduïts per mar a Alexandria amb les seves caixes, sota pavelló parlamentari, per seguir-hi la sort de les col·leccions de l'Institut. Menou encara tenia la ciutat, bloquejada pels britànics des de la primavera i assetjada des del 17 d'agost. Els savis van ser allotjats en magatzems del port, amb les caixes apilades al seu voltant. Les discussions sobre les col·leccions esperarien la capitulació de Menou, quan els britànics fossin en posició d'exigir-les. Durant més d'un mes, mentre Menou negociava i els britànics tenien paciència, els savis van guardar les seves caixes.

CAPÍTOL IV : LA DEBACLE I EL RETORN

I - Les grans antiguitats

El 3 de setembre de 1801, l'endemà de la signatura de la convenció de capitulació d'Alexandria, el comissari britànic William Richard Hamilton es va presentar al magatzem del port on s'allotjaven els savis francesos, acompanyat d'Edward Daniel Clarke, antiquari designat pel general Hutchinson per dirigir l'examen físic de les col·leccions.

Hamilton, secretari de lord Elgin, de vint-i-quatre anys, format en antiguitats clàssiques a Cambridge, coordinava la negociació diplomàtica. A Clarke se li havia encarregat d'identificar i inventariar les col·leccions franceses peça per peça. Van arribar amb un secretari i dos soldats que portaven registres en blanc.

Jollois i Fourier representaven oficialment la Comissió en aquestes negociacions. Jomard tenia la missió de defensar els aixecaments cartogràfics i els instruments de mesura. Havia anticipat els arguments adversos, un per un.

La vigília de la primera reunió amb Hamilton, havia refós en termes jurídics la memòria redactada a l'abril. Tota la nit. A l'Escola Politècnica li havien après a preveure l'objecció abans que es formulés. Ho havia comprovat a Egipte, mesura discutida rere mesura discutida, i no veia per què el dret hauria d'obeir una altra lògica. La nova versió distingia, pel que feia a Jomard, tres categories d'objectes.

Primer, les antiguitats en sentit estricte, objectes preexistents a l'expedició i la presència dels quals a Egipte era independent de tot treball francès. Categoria embargable, sense discussió.

Segon, les produccions intel·lectuals, mesures, càlculs, observacions, dibuixos realitzats per membres de la Comissió. Aquests treballs no existien abans de ser produïts. No podien ser assimilats a objectes trobats.

Tercer, una zona grisa, els instruments científics portats de França. Ni antiguitats ni treballs de la Comissió, sinó eines de treball, l'embargament de les quals privaria la Comissió de la seva capacitat futura de treballar.

—Això és molt clar —havia dit Fourier, sense alçar els ulls de l'últim full—. Resta saber si Hamilton és sensible a la claredat. No és una magnitud que es mesuri bé.

—Si no ho és —va afegir Jomard—, és que les seves instruccions li imposen ignorar les distincions jurídiques. I en aquest cas, cap argument no serà eficaç.

—Sou pessimista.

—Precís.

Fourier havia somrigut.

Clarke va entrar al pati del magatzem. Es va aturar al mig, va girar lentament sobre si mateix i va comptar les caixes d'una mirada circular. Seixanta-tres. Més els objectes sense embalar. Estàtues, sarcòfags, columnes apilades contra el mur nord. El seu secretari, un jove cantabrigià anomenat John Marten Cripps, va treure un quadern i va començar a prendre notes. Ho anotava tot. El nombre de caixes, les dimensions aproximades, l'estat de les cordes que les tancaven.

Jollois observava Clarke, que observava les col·leccions. Era la primera vegada que un britànic veia el conjunt d'allò que la Comissió havia reunit en tres anys. Clarke no deixava entreveure res. Ni sorpresa ni satisfacció. Comptava.

—Senyors —va dir Clarke girant-se cap a Jollois i Fourier—, d'acord amb l'article setze de la convenció de capitulació signada el 2 de setembre, tinc l'encàrrec de prendre possessió dels manuscrits àrabs, de les estàtues i de les altres col·leccions fetes per a la República Francesa, des d'ara propietat pública a disposició dels generals de l'exèrcit aliat.

El silenci que va seguir va durar tres segons. Jollois va deixar lentament el registre que tenia a la mà.

—El conjunt, senyor Clarke? Cada objecte, cada dibuix, cada espècimen… recollits durant tres anys?

—Això és el que diu l'article setze.

—L'article setze —va respondre Jollois amb una veu tallant— parla de les col·leccions fetes per a la República. No de les nostres produccions intel·lectuals. No dels nostres instruments científics. No de les col·leccions que alguns de nosaltres hem adquirit amb els nostres propis diners.

Clarke va obrir el seu propi registre a la primera pàgina. Hamilton, que es mantenia una mica apartat, va intervenir abans que Clarke respongués.

—Senyors —va dir Hamilton—, ningú no discuteix que hàgiu treballat. Ningú no discuteix el valor dels vostres treballs. Però els termes de la capitulació són… clars. El senyor Clarke examinarà les vostres col·leccions peça per peça, i presentareu els vostres arguments per a cada categoria d'objectes. Escoltarem. Decidirem equitativament.

Fourier va prendre la paraula. La seva veu era més assossegada que la de Jollois, però no menys ferma.

—Doncs un mètode, senyor Hamilton. Us proposarem una classificació dels objectes en categories diferenciades. Vós examinareu els nostres arguments categoria per categoria. Cap inspecció refusada. Però cada embargament justificat.

Hamilton va assentir.

—És raonable. Senyor Clarke?

Clarke va tancar el registre.

—Accepto aquest procediment. Però us adverteixo que les meves instruccions són estrictes. No tinc cap marge per interpretar l'article setze més enllà del que diu explícitament.

Jollois no es va moure.

—I nosaltres, senyor Clarke, no tenim cap intenció de deixar-vos confiscar tres anys de la nostra vida sense discutir cada peça.

Durant els dinou dies que va durar l'enfrontament amb Clarke i Hamilton, cada vegada que un objecte discutit requeria una perícia científica —un mapa, un aixecament, un instrument—, era Jomard a qui cridaven. Parlava poc, desplegava els seus documents damunt la taula, responia a les preguntes amb una sobrietat que desconcertava Clarke, avesat als arguments més retòrics dels francesos. El paper li escaïa. La negociació s'assemblava a la mesura més del que hauria cregut —cenyir-se als fets, no concedir res que no es pogués verificar, saber en quin moment calia callar.

—El vostre col·lega és temible —va dir Clarke a Jollois un vespre—. No concedeix res i no sobrevalora res. És rar en una negociació.

—És matemàtic.

—Es nota.

El 4 de setembre al matí, Clarke va tornar acompanyat de diversos ajudants i va començar l'examen de les col·leccions de l'Institut. Hamilton hi era present com a observador.

La primera categoria examinada va ser la de les grans antiguitats monumentals. Els sarcòfags de granit i de basalt, les estàtues colossals, els baixos relleus arrencats dels temples. Sobre aquests objectes, els savis francesos no podien presentar cap argument creïble de propietat personal, ja que aquests monuments existien molt abans de la Comissió, que només els havia descobert.

—No discutim el vostre dret legal sobre les grans antiguitats —va dir Fourier, amb els ulls clavats en un punt per sobre de l'espatlla de Hamilton—. Només volem que la història retingui qui les va descobrir. La Comissió francesa. No l'exèrcit britànic.

Hamilton va assentir.

—Us dono la meva paraula que el British Museum reconeixerà que aquestes antiguitats van ser descobertes per la vostra Comissió.

Clarke va confeccionar l'inventari de les grans antiguitats, i Hamilton validava cada entrada al registre. Jollois, al seu costat, mirava com cada peça deixava el pati per passar al registre.

La Pedra de Rosetta faltava a la crida.

Trobada al juliol de 1799 pels soldats francesos que reforçaven les defenses del fort Julien, prop de Rosetta, encastada en un mur del vell fort mameluc, reutilitzada com a material de construcció. Un decret reial de l'any 196 abans de la nostra era gravat en tres escriptures, amb els jeroglífics a dalt, el demòtic al mig i el grec a baix. El grec, se sabia llegir. La resta esperava ser desxifrada. Però el general Menou la reivindicava com a propietat personal, i ningú, al magatzem, no sabia on era.

Clarke la va inscriure tanmateix al registre, a títol provisional, reservant-se completar l'assentament quan la peça fos retrobada. El general Hutchinson decidiria, i Hutchinson, se sabia, no decidiria a favor de Menou.

Marcel mirava Clarke escriure al seu registre. La ploma rascava el paper amb un soroll eixut, definitiu. «Pedra de Rosetta. Granit negre. Inscripció trilingüe. Reivindicada pel general Menou com a propietat personal. A embargar en virtut de l'article 16, Convenció d'Alexandria, setembre de 1801.»

Marcel no va dir res. Havia passat, al Caire, en els mesos que van seguir la descoberta de la pedra al juliol de 1799, dues nits senceres gitat d'esquena, amb els braços alçats per sobre del cap, copejant suaument paper humit per fer-ne estampacions. Les espatlles li havien conservat el dolor durant una setmana. Els dits havien sentit durant molt de temps la tinta d'impremta barrejada amb la resina de trementina. Aquella olor acre i enganxosa que no marxava, ni tan sols després de rentar-se les mans tres vegades.

Li quedaven vint-i-cinc estampacions completes en una carpeta plana, ben protegides entre fulls de paper absorbent. Les altres havien estat enviades als quatre racons d'Europa. Cada signe, cada esquerda, cada irregularitat de la superfície hi era reproduïda

amb una fidelitat que el millor dibuixant mai no hauria pogut assolir. Clarke podia agafar la pedra. Marcel estava ben decidit a conservar el text.

Jomard, al seu costat, no es movia. No mirava la Pedra. Mirava Clarke.

Fourier, per la seva banda, prenia notes, amb una lletra petita i atapeïda, al marge. Ja calculava què es podria negociar a canvi d'aquesta primera concessió.

Jollois observava Clarke sense deixar entreveure res. Ja havia acceptat que la Pedra se n'aniria. Restava salvar la resta. Els dibuixos. Els quaderns. Les estampacions de Marcel. Les col·leccions de Geoffroy.

Clarke va alçar els ulls del seu registre.

—La Pedra continua inscrita. El general Hutchinson en jutjarà.

Marcel es va girar i va calar la carpeta plana sota el braç. No volia imaginar els soldats britànics muntant la guàrdia davant la Pedra de Rosetta. Era mesquí. Els imaginava igualment.

Aquella pedra l'havia tocada. En coneixia cada aspror, cada gra de la superfície. Sabia on era lleugerament més llisa, allà on mans antigues l'havien fregada, potser sacerdots que la llegien fa dos mil anys. Sabia on era rugosa, allà on s'havia trencat i després s'havia reutilitzat en un mur d'un fort mameluc.

Jollois va tancar els ulls un instant. L'havien trobada els homes de Bouchard, l'havia estampada Marcel, l'havien inventariada als registres de la Comissió. D'aquí a pocs dies, uns artillers de l'exèrcit de Sa Majestat la pujarien sobre una curenya.

No era diferent d'allò que França havia fet a Itàlia, ni d'allò que els romans havien fet abans d'ells. La cadena era llarga.

Clarke va afegir tot seguit al marge del seu registre la menció «Descoberta per l'expedició francesa el 1799.»

Jollois observava. Descoberta. No presa. No extreta d'un mur. Descoberta.

Després, el sarcòfag de Nectanebo II, darrer faraó d'Egipte de soca egípcia, que havia regnat del 360 al 342 abans de la nostra era. La bretxa verda era freda. Jollois havia posat la mà a l'interior durant la seva primera visita, allà on hauria reposat el cos. El fons era polit, llis, suau com el metall. El seu regnat havia estat interromput per la segona invasió persa. No se sabia on havia mort, ni si el seu cos havia estat repatriat. Aquest sarcòfag havia estat probablement preparat abans de la seva fugida i no havia servit mai. Trobat a Alexandria al pati de la mesquita d'Attarine, on feia de pica per a les ablucions. La decoració, a les parets, reprenia seccions de l'Amduat, el viatge nocturn del sol a través de les dotze hores de l'inframón. Jollois havia copiat aquelles mateixes escenes a la Vall dels Reis. Les va reconèixer a la primera ullada. Els mateixos déus, el mateix viatge, gravats per a un rei que mai no havia tingut temps de morir en aquest sarcòfag.

Clarke el va examinar. Va demanar el pes.

—Diverses tones. Més de tres metres de llarg —va dir Jomard.

—I l'interès històric?

—La tomba de l'últim faraó indígena d'Egipte —va dir Jollois—. No ha servit mai.

Clarke va anotar al seu registre sense comentar res.

Hi havia també l'estàtua d'un gran sacerdot d'Amon en granit gris, de mida natural, amb les mans juntes al davant en l'actitud eterna del servidor diví, la que Jollois havia vist reproduïda desenes de vegades als temples de l'Alt Egipte. Un puny colossal de granit, fragment d'una estàtua reial de la qual mai no s'havia retrobat la resta. Jomard havia estimat que l'estàtua completa havia de mesurar dotze o quinze metres. El puny sol arribava a l'alçada de l'espatlla d'un home dret.

Després, unes esteles, inscripcions commemoratives de calcària i de basalt amb cartutxos reials i textos jeroglífics. Clarke es va acontentar aquell dia de comptar-les. L'examen de les inscripcions vindria més tard. El pes total era considerable.

—Aquests objectes —va declarar Hamilton— seran conservats al British Museum i es faran accessibles als savis del món sencer. La vostra contribució científica serà reconeguda. Els cartells portaran la menció «Descobert per l'expedició francesa, cedit a les forces britàniques en la capitulació d'Alexandria.»

El matí del 4 de setembre havia resolt la qüestió de les grans antiguitats. El sarcòfag de Nectanebo II, l'estàtua del gran sacerdot d'Amon, les esteles figuraven al registre, i la Pedra de Rosetta no trigaria a reunir-se amb ells. Restava tota la resta. Jollois estava exhaust per les setmanes que acabaven de transcórrer. No tenia cap intenció d'afluixar.

—Estic disposat a discutir-ho tot. Però us adverteixo que no acceptaré cap embargament sense discussió prèvia de cada categoria d'objectes. Tenim temps. La capitulació ens dona setmanes abans de l'evacuació.

Hamilton, que havia seguit l'intercanvi en silenci, va intervenir. Preferia una negociació a una confrontació brutal. Clarke examinaria, ell decidiria sobre els punts litigiosos. Els dos bàndols van exposar les seves posicions inicials, van identificar els punts d'acord i els de desacord, i van convenir un calendari de treball, que Cripps va passar a net.

Es va saber aquella mateixa nit que un oficial, membre de l'Institut, havia conduït Clarke, Cripps i Hamilton pels carrerons darrere la residència de Menou, on la Pedra de Rosetta dormia sota catifes, entre l'equipatge del general. El general Hutchinson havia estat advertit tot seguit. Tot allò s'havia decidit en una jornada.

El vespre del 4 de setembre, els savis francesos es van reunir en una sala contigua al magatzem. Una peça de sostre baix, amoblada amb una taula i unes quantes cadires desaparellades. Fora, se sentien els soldats britànics que muntaven la guàrdia. El repicar regular de les armes contra els talabarts.

Fourier va formular la pregunta que ningú no volia plantejar.

—Les grans antiguitats estan perdudes. La Pedra de Rosetta, els sarcòfags, les estàtues… Cal defensar allò que encara es pot defensar.

Jollois el va mirar sense respondre. Marcel va intervenir immediatament.

—Les meves estampacions. No negociables. Vint-i-cinc estampacions completes de la Pedra de Rosetta.

—Les col·leccions naturalistes tampoc —va dir Geoffroy—. Les serps atrapades al desert, els insectes recollits a quaranta graus —he arriscat la vida per cada espècimen. M'estiraré davant les caixes si cal.

Fourier va sospirar. Havia previst que cadascú pledejaria per les seves pròpies caixes.

—Senyors —va dir sospesant les paraules—, siguem… realistes. Les grans peces se n'han anat. Hamilton té el dret i la força. Nosaltres tenim la paciència, i una mica d'astúcia. Proposo que concentrem els nostres esforços en allò que encara és defensable, l'insubstituïble, intel·lectualment parlant. Els dibuixos. Les notes. Els manuscrits.

Jollois es va alçar.

—No.

Es mantenia dret, amb les mans posades a plat sobre la taula.

—No —va repetir—. Ho defensarem tot. Cada objecte, cada dibuix, cada espècimen. Clarke justificarà cada embargament, argumentarà cada presa. L'ofegarem sota els detalls, les categories, les excepcions jurídiques. Ho vol tot? Peça per peça.

Jomard va assentir.

—Jollois té raó. Si cedim d'entrada, donem el senyal que acceptem el principi de l'embargament. Després, Clarke vindrà a buscar la resta. Cal mantenir-se ferm en tot i cedir només quan ja no es pot resistir.

Geoffroy el va mirar fixament.

—I concretament? Deixem que Clarke s'emporti el que queda sense lluitar?

—Al contrari —va dir Jollois—. Lluitem per tot, perdem el que hem de perdre. Però cada concessió haurà costat. Hamilton recordarà que no hem donat res de franc.

Fourier mirava Jollois, amb el llapis aturat damunt del full. Perdrien. Almenys cada pam de terreny hauria estat defensat.

—D'acord —va dir Fourier—. Ho defensem tot. Però ens mantenim coordinats. Ningú no negocia sol pel seu compte. Cada argument passa per aquesta taula abans d'anar cap a Hamilton.

Els altres van assentir. Marcel va prendre la paraula, més suaument.

—I si ho perdem tot? I si Hamilton embarga fins i tot les estampacions?

Jollois es va tornar a asseure. Havia recuperat la calma.

—No ho perdrem tot. Hamilton no és un saquejador. És un diplomàtic. Té instruccions… i un cert sentit de l'equitat. Cedirà en allò que sigui defensable jurídicament. Ens toca a nosaltres fer que els nostres arguments siguin indiscutibles.

Ningú no va afegir res. Fora, el relleu de la guàrdia va passar sota la finestra.

II - Les col·leccions salvades

Els instruments científics personals dels savis —telescopis astronòmics, teodolits, baròmetres, termòmetres, balances de precisió, microscopis— van ser reconeguts sense dificultat com a propietats personals no embargables. Hamilton va admetre que aquestes eines de l'ofici no tenien cap relació amb l'Egipte antic. Per a la resta, els britànics pretenien discutir-ho tot, fins al més mínim detall.

El 9 de setembre, Clarke va examinar les col·leccions naturalistes de Geoffroy Saint-Hilaire.

—Senyor Geoffroy Saint-Hilaire —va dir Clarke—, he rebut l'ordre d'examinar els vostres espècimens. Us prego que em faciliteu l'accés a les vostres caixes.

Geoffroy va reaccionar de manera diferent de Jollois i Fourier.

—No toqueu aquestes col·leccions —va cridar, plantant-se entre els soldats i les seves caixes—. Si avanceu un pas, ho cremo tot.

—Les vau recollir com a membre oficial de la Comissió —va dir Clarke—. Per tant, són propietat pública francesa i, per tant, botí de guerra britànic. És la cadena lògica. No l'he inventada jo.

Geoffroy Saint-Hilaire va rebutjar l'argument.

—Voleu robar el meu treball per enriquir els vostres museus. Sense haver fet vosaltres mateixos cap esforç de descoberta, ni un de sol. Digueu-li com vulgueu. Jo en dic robatori.

—No us crec —va dir Clarke—. No destruiríeu tres anys de feina.

Geoffroy va travessar la sala, va obrir una de les caixes d'espècimens assecats, va treure un encenedor d'iesca, va picar dues vegades i el va encendre. La flama era a deu centímetres de la palla seca.

—No faig cap farol. Un pas més i hi calo foc. La història recordarà que vosaltres també heu cremat una biblioteca a Alexandria.

Clarke va mirar la flama. El naturalista tenia vint-i-nou anys i la mà ferma. Més valia deixar que Geoffroy se n'anés amb els seus pots que tornar a Londres amb cendres. Va fer un pas enrere.

—La vostra passió m'imposa respecte —va dir Clarke retrocedint—. Fins i tot si els vostres mètodes són teatrals. La ciència universal hi guanyarà si aquestes col·leccions sobreviuen a França. Defensaré aquesta causa davant del general Hutchinson.

—Ben defensat —va dir Jollois a Geoffroy Saint-Hilaire aquell mateix vespre—. Per a les grans antiguitats, hauria calgut fer com vós. Potser.

—Les grans antiguitats es veien de massa lluny. Els meus peixos en pot no han fet somiar mai cap oficial britànic. De vegades és un avantatge no ser comprès.

L'afer va tenir un efecte d'arrossegament sobre les altres negociacions. Els savis havien vist que una resistència ferma podia donar fruit, a condició d'escollir les batalles.

Jollois, encoratjat per aquest exemple, va insistir més en la qüestió de la publicació dels dibuixos de la Comissió. Una carta de Bonaparte va arribar a Alexandria el 10 de setembre, vuit dies després de la signatura de la capitulació. Escrita a París a la primavera, havia viatjat durant mesos per correu diplomàtic, a través d'intermediaris otomans. Fourier la va rebre al final del matí mentre Clarke examinava les esteles.

Era breu. Bonaparte escrivia com a primer cònsol, ja no com a general, i el to havia canviat amb el títol. Saludava el treball de la Comissió, es deia confiat en la seva capacitat per defensar les col·leccions contra les reivindicacions britàniques, prometia que els seus treballs serien publicats amb el suport total del govern consolar, i afegia a l'última línia que París esperava el seu retorn.

París esperava el seu retorn. Fourier va llegir la frase tres vegades. Bonaparte no sabia què costava llegir «París espera» mirant la Pedra de Rosetta sota custòdia britànica. Ni crueltat ni indiferència, només París, que ja veia el que vindria després. Bonaparte no escrivia «em sap greu per les col·leccions que perdeu», ni «hauria fet les coses de manera diferent». Escrivia «París espera». Com si tot el que havia passat aquí —els tres anys, els morts, la Pedra de Rosetta que Clarke acabava d'inscriure al seu registre— fos simplement el preludi d'alguna cosa que començaria allà.

Fourier va plegar la carta i la va lliscar a la carpeta de les estampacions de Marcel. Viatjaria amb les estampacions. No estava segur de què en faria un cop a París. Probablement res. No es respon a una carta del primer cònsol per dir-li que la seva formulació li ha semblat lleugera.

Va tornar a les negociacions. Clarke havia acabat amb les esteles. Jollois va reclamar la llibertat de publicar els dibuixos de la Comissió a França sense restriccions, cosa que equivalia a demanar a Hamilton que renunciés a tot control britànic sobre la difusió de les imatges de les antiguitats egípcies.

Hamilton va dubtar. La concessió era àmplia, però negar a la Comissió el dret de publicar els seus propis dibuixos hauria estat jurídicament i moralment indefensable. Va acceptar, posant com a única condició que s'enviaria al British Museum una còpia de cada làmina publicada per als seus arxius.

—Una còpia de cada làmina —va dir Jollois—. Sigui. De tota manera, caldrà tirar-ne diversos exemplars per a la venda.

Aquest acord garantia la publicació de la *Description* i obria també el camí al *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* que Denon, tornat a França ja el 1799, faria aparèixer el 1802, abans que la *Description* fos llesta, i que esdevindria el primer gran èxit editorial sobre l'Egipte antic.

Els herbaris van suscitar un debat menys sorollós que el de les col·leccions naturalistes, però revelador de les qüestions en joc de la negociació. Els botànics de la Comissió havien reunit herbaris de diversos milers d'espècimens de la flora egípcia. Plantes del desert, vegetals del Nil, espècies cultivades als jardins del Caire.

Clarke en va voler embargar la meitat. Els botànics van al·legar que aquests herbaris formaven sèries coherents i que dividir-los en reduiria considerablement el valor científic, ja que un herbari partit en dos ja no permetia els estudis comparatius.

Hamilton va donar suport a Clarke. Els savis no van poder fer altra cosa que acceptar.

Clarke va passar després a la categoria més ambigua, la de les petites antiguitats que els savis francesos deien haver adquirit amb els seus diners a fel·làs o a mercaders d'antiguitats, més que no pas descobertes oficialment per la Comissió.

N'hi havia centenars. Figuretes funeràries de fusta pintada i de faiança esmaltada, amulets de pedres semiprecioses, escarabeus gravats, fragments de papir, petites estàtues de bronze, ceràmiques, joies, eines antigues, parracs de tèxtils. Els francesos sostenien que es tractava de compres personals fetes al mercat local, no de descobertes oficials.

Clarke es va mostrar escèptic.

—Demostrar que cada objecte ha estat comprat i no trobat serà impossible —va dir—. Dubto que hàgiu conservat els rebuts del basar.

Fourier va admetre la dificultat.

—Els nostres registres… no sempre han estat rigorosos, no. Triar objecte per objecte ens prendria setmanes. Proposo un compromís. Una meitat, triada per nosaltres, que ens quedem. L'altra per al British Museum.

Hamilton va acceptar.

—Raonable. I més ràpid. Procedirem així.

Els savis van passar els dies següents seleccionant els objectes que conservarien, tot privilegiant el valor documental i la significació històrica més que no pas la lluïssor. Van conservar, entre altres coses, diversos papirs amb textos jeroglífics i demòtics, sèries completes de figuretes funeràries procedents d'una mateixa tomba i col·leccions d'escarabeus amb cartutxos de diferents faraons.

Hamilton, per la seva banda, va retenir les peces més espectaculars, les que impressionarien el públic del British Museum. Estàtues de bronze de divinitats egípcies, joies d'or i de plata, amulets finament esculpits en lapislàtzuli i en cornalina, ceràmiques pintades d'alta qualitat.

Aquest repartiment privava França de molts objectes preciosos, però en salvava una part substancial, que enriquiria més tard el Museu Egipci del Louvre, inaugurat el 1827.

Les mòmies van plantejar un problema particular. Hamilton va sostenir que constituïen manifestament antiguitats egípcies embargables. Els francesos van replicar que tenien un valor anatòmic més que no pas un valor museístic i que servirien millor la ciència si romanien amb els naturalistes francesos, que podrien estudiar-les.

Hamilton, després de reflexionar-hi, va acceptar un pacte. Els francesos conservarien unes quantes mòmies d'animals i una mòmia humana de qualitat mediocre per als seus estudis, mentre que els britànics s'emportarien les mòmies reials o nobles més ben preservades per a l'exposició.

—Això em satisfà —va dir Hamilton—. Tenim una solució per a cada categoria.

Fourier va respondre amb una cortesia seca.

—Una solució… Hem estat constructius, senyor Hamilton, perquè la força era de la vostra banda. Us demano només que deixeu consignar, per als arxius de la Comissió, que considerem aquest decomís una espoliació injusta. Tres anys de feina. I de sofriments.

Hamilton no va replicar. No pretenia esborrar el ressentiment dels francesos, només executar les seves instruccions sense cap dany inútil. Aquella protesta ja l'havia sentida, i sabia que seria transmesa a París, consignada a les memòries, potser publicada algun dia.

L'inventari pràctic de les petites antiguitats va ocupar els dies següents. Cada objecte era inscrit en dues llistes alhora, una duta per un secretari britànic i l'altra per Marcel, i es comparaven les dues al vespre, a la llum de la llàntia, línia per línia, per verificar que no s'havia omès ni desplaçat res sense acord mutu. Feixuc. Després no hi va haver cap impugnació.

Les estampacions d'inscripcions jeroglífiques es van revelar més contencioses. Hamilton va sostenir que reproduïen inscripcions egípcies i que depenien, per tant, de les «altres col·leccions» esmentades a l'article setze.

Marcel, que havia preparat la seva defensa, va rebatre aquella interpretació extensiva.

—Aquestes estampacions són paper i tinta —va dir—. No són antiguitats exposables. Són documents de treball per a filòlegs. El British Museum no sap què fer-ne. Deixeu-nos-les.

Hamilton va reflexionar un moment abans de respondre.

—Les vostres notes són les vostres notes. No és això el que busco aquí.

Va deixar la ploma amb un gest sec.

—Guardeu-les. Nosaltres tenim l'original.

Les estampacions es quedarien en mans dels francesos. Marcel ho havia previst des del primer dia.

La Comissió havia salvat l'essencial, i l'essencial no cabia a les grans caixes. Cabia als tubs de coure i a les carpetes de cuir. Pesaria poc a les bodegues del vaixell. Pesaria més en les dècades vinents.

Els manuscrits i les notes científiques es van resoldre de manera encara més favorable. Hamilton va reconèixer sense dificultat que aquests documents constituïen treballs intel·lectuals personals, distints de les antiguitats materials i, per tant, no embargables com a botí de guerra.

El 15 de setembre, Hamilton va demanar d'examinar tots els dibuixos fets per Jollois i els seus col·legues artistes durant l'expedició. Jollois va presentar els seus quaderns.

—Senyor Hamilton. Una estàtua faraònica existia sense mi. Aquests dibuixos, no. No existien abans que jo els tracés. Confiscar una obra personal no és una requisa. És un robatori.

Hamilton va examinar els dibuixos durant una bona estona.

—Els vostres dibuixos són obra vostra, no pas antiguitats. Conserveu-los. Només us demanaré una cinquantena de còpies per al British Museum. Els originals continuen sent vostres.

Jollois va triar ell mateix les còpies que havia de lliurar. Després es va quedar una estona amb la mà posada sobre els seus quaderns.

Les monedes antigues van estar a punt de reobrir un conflicte que hom creia clos. Els savis de la Comissió posseïen col·lectivament diversos centenars de monedes gregues, ptolemaiques i romanes recollides en indrets del Delta i de la vall del Nil. Hamilton les va reclamar com a antiguitats embargables. Els savis van al·legar que es tractava d'adquisicions personals fetes per a les seves pròpies col·leccions numismàtiques.

—Cada moneda l'ha comprada un savi —va dir Marcel, tot traient un quadern en què havia anotat, amb una previsió que ningú no li havia demanat, cada compra amb el seu preu, la seva data i el nom del venedor—. Aquí teniu els registres.

Hamilton va examinar el quadern amb atenció. La manera com estava dut aquell registre era manifestament anterior a les negociacions i no devia res a un document fabricat per a les necessitats de la causa. Va acceptar l'argument i va deixar les monedes als savis, llevat d'una quinzena de peces notables que Marcel va accedir a cedir-li a canvi de facilitats de transport addicionals per a les caixes més voluminoses.

Hamilton procedia així, ferm en les grans línies de les seves instruccions i flexible en els detalls.

Jollois, quan ho va saber, li ho va agrair sense mostrar-ho. Al començament de les negociacions havia temut un confiscador.

—Prefereixo deixar passar alguns objectes que crear un precedent d'arbitrarietat —va dir Hamilton—. Si els francesos ens sospiten de confiscar fora de tota regla, perdem la seva cooperació per al futur.

III - L'ètica de les espoliacions

El matí del 17 de setembre, Jollois va sortir sol per Alexandria. No tenia res de particular per dibuixar. Volia caminar. Les negociacions duraven des de feia catorze dies. L'acta seria signada d'aquí a pocs dies. Després, ja no hi hauria res a defensar.

Va travessar el barri dels mercaders sense aturar-se. La ciutat continuava, i era el que més el colpia, com si res no hagués passat. Les dones als pous. Els muls als carrerons estrets. L'olor de pa calent i de gessamí.

Es va aturar davant la botiga d'un enquadernador. L'home treballava al llindar de la porta, cosint plecs amb la cura lenta d'algú la mà del qual coneix el gest des de la infantesa. Va alçar els ulls cap a Jollois i després els va tornar a abaixar sobre la feina, sense una curiositat particular. Un altre francès. N'havia vist passar durant tres anys. En veuria d'altres. Otomans, anglesos, mamelucs. L'agulla va tornar a entrar al plec.

Jollois el va mirar treballar. Les eines gastades, els gestos automàtics, el banc de treball polit per anys de fregament. L'olor de la cola escalfada al seu pot surava pel carrer. Dolça, lleugerament acre.

Jollois no li va parlar. Sense intèrpret, es va quedar mirant-lo treballar abans de continuar fins al port. Els vaixells britànics eren allà, a la rada, esperant. Les caixes s'amuntegaven als molls. Les grans antiguitats partirien d'aquí a pocs dies. Ell marxaria poc després, en un d'aquells vaixells. A les seves alforges, els seus

quaderns. A les caixes dels anglesos, la Pedra de Rosetta i el sarcòfag de Nectanebo II.

Va pensar en l'enquadernador. L'enquadernador feia quaderns. Ell els omplia. Els quaderns partirien cap a París, les caixes cap a Londres. D'aquí a cent anys —d'aquí a dos-cents— algú obriria aquells quaderns i veuria l'Egipte tal com era el 1801. Columnes de temple i hipogeus reials, però ni l'enquadernador ni el carrer. Això era el que Jollois havia triat de dibuixar. Allò que havia deixat de banda —la ciutat quotidiana, la gent corrent, el treball de les mans— no seria enlloc.

Va dibuixar el port, els molls, els vaixells a la rada. Després, en un racó de la pàgina, de memòria, les mans de l'enquadernador sobre el seu quadern. No sabia ben bé per què. Aquelles mans no anirien enlloc. Es quedarien aquí, en aquell carrer, fent quaderns.

Va examinar el dibuix. Les mans, ràpides, segures, amb les callositats als llocs justos. Mans que no havien abandonat mai aquell carrer. Que no necessitaven abandonar-lo. El gest après tan d'hora que s'havia convertit en el cos mateix. Va pensar en les seves pròpies mans, tacades de tinta. En Abdallah ibn Yússuf, que coneixia el canal d'una altra manera que no pas per les mesures. En l'artesà copte, les mans del qual coneixien el paper.

Aquell vespre, Hamilton els va fer arribar una nota. Demanava de passar a sopar amb ells l'endemà, sense secretari. Jollois va ensenyar la nota a Fourier.

—Ve sol —va dir Fourier—. Sense secretari.

—Com a home, doncs —va dir Jollois—. No com a comissari.

Fourier va deixar la nota, la va girar i hi va buscar una data que no hi era. Anar a casa de l'adversari sense secretari ni protocol era voler dir allò que cap informe no contindria. Acceptaria en nom de tots.

El vespre del 18 de setembre, Hamilton es va presentar a casa dels francesos, tal com s'havia convingut. Estava sol.

La taula era una porta posada sobre cavallets. Pa, formatge de cabra, una ampolla de vi local que ningú no va jutjar. Fourier hi era, Geoffroy, Marcel. Fora, els soldats carregaven caixes sobre carros. Es sentia la fusta fregar contra la fusta.

Van menjar una estona sense parlar. Havia estat Hamilton qui havia demanat de venir. Esperaven saber per què.

—El sarcòfag de Nectanebo II —va dir finalment—. El que havíeu estudiat aquí, a Alexandria. Demà surt cap al port. Volia dir-vos-ho cara a cara.

Jollois va deixar el got lentament. El sarcòfag de Nectanebo era de bretxa verda, llarg de més de tres metres, cobert d'inscripcions de l'Amduat. Havia passat una jornada sencera dibuixant-lo. Recordava la llum sobre la bretxa. No un reflex, sinó una absorció, com si la pedra retingués la llum per a ella mateixa. Els jeroglífics havien estat tallats amb una precisió que, al cap de vint segles, encara permetia de distingir les plomes dels ocells i les articulacions de les serps.

—Aquest sarcòfag —va dir Fourier— era a Alexandria abans que nosaltres. Els àrabs l'havien reutilitzat com a pica d'ablucions. Nosaltres l'hem tret d'allà. L'hem estudiat.

—Ho sé. També l'havíem trobat esmentat, en la relació del viatge de Pococke. És una de les raons per les quals volia dir-vos-ho. No sou els primers a desplaçar-lo.

Fora, una caixa va topar contra una altra. Algú va renegar en anglès.

—El que em neguiteja… —va dir Jollois—. No és que us l'emporteu. D'aquí a cent anys, un egipci haurà de venir a Londres per veure el sarcòfag d'un dels seus faraons.

Hamilton mirava el got. Fourier observava Hamilton, que mirava el got.

—Si d'aquí a cent anys hi ha un egipci que vol veure aquest sarcòfag —va dir Hamilton—, és que algú li haurà ensenyat què

és. I aquesta persona haurà treballat probablement a partir dels vostres dibuixos i dels vostres aixecaments. No pas de la pedra.

—Això és una justificació.

—Sí. Com totes les que ens donem, aquí.

Durant una estona ningú no va menjar. Marcel omplia el got amb la precisió que posava en tot el que feia.

—Aquest sarcòfag —va dir Marcel sense alçar el cap— ja havia canviat de mans abans dels àrabs. Mai no havia rebut el cos de Nectanebo i havia anat a parar a Alexandria. En van fer una pica. Els àrabs, més tard, el van instal·lar per a les ablucions al pati de la mesquita d'Attarine. Nosaltres l'hem mesurat i dibuixat. Vosaltres l'exposareu. Cada època té la seva manera d'apropiar-se l'Egipte.

—I l'Egipte no hi té ni veu ni vot.

Geoffroy mirava el sostre.

—No ha estat l'Egipte qui ens ha convidat.

La conversa acabava de tocar una cosa que Hamilton no havia previst. Va pensar en les seves instruccions, embargar les antiguitats, mantenir l'equitat. Les seves instruccions no parlaven dels egipcis. Ningú no havia pensat a incloure'ls-hi. No va respondre a Geoffroy.

—Si l'Egipte es constituís un dia en nació —va prosseguir Fourier—, i reclamés els seus béns, què respondria el British Museum?

—No seré jo. Serà algú altre, en altres circumstàncies. No puc comprometre el segle vinent.

Fourier va anotar la frase. Era honesta, i insuficient, però era tot el que un home en la posició de Hamilton podia dir aquell vespre.

D'aquí a uns quants anys, en les seves notes per al prefaci de la *Description*, hi retrobaria aquesta frase. No l'hi posaria. Era massa personal, massa lligada a un vespre que no havia tingut cap testimoni oficial. Però pensaria en Hamilton en escriure-la.

Hamilton es va alçar el primer. Va agrair el sopar. A la porta, es va aturar.

—Si un savi francès vol examinar el sarcòfag a Londres, facilitaré l'accés.

Jollois el va veure marxar. Fora, els soldats continuaven carregant. La nit alexandrina entrava per la finestra. Veus en àrab, un gos, l'olor del port.

—Ens ha donat la raó en tot el que li hem dit —va dir Marcel—. I s'ha endut el sarcòfag igualment.

L'endemà al matí, quan Jollois va travessar el pati, el sarcòfag de Nectanebo ja no hi era. En el seu lloc, una empremta rectangular a la sorra.

El 22 de setembre, de bon matí, un comerciant egipci es va presentar a les portes del magatzem i va demanar de parlar amb Hamilton.

Es deia Mahmoud al-Tawil. Tenia una botiga d'antiguitats al barri copte d'Alexandria, a dos carrers del port. L'acompanyava el seu fill de quinze anys, que faria d'intèrpret. Jollois, que passava pel pati en el moment en què arribaven, es va aturar.

Hamilton els va rebre a la sala que li servia de despatx. Una taula, quatre cadires, les piles d'actes que el secretari classificava des de feia dues setmanes. Mahmoud al-Tawil va posar sobre la taula un tros de paper plegat i va esperar que el fill hagués traduït.

Afirmava que diverses estatuetes que figuraven en el lot de les petites antiguitats britàniques li havien estat robades per soldats francesos el 1798. En reclamava la restitució.

—Diu que el seu pare havia adquirit aquestes peces del seu propi pare —va traduir el fill—. Eren a la família des de feia tres generacions. Uns soldats se les van endur de la botiga la primera setmana de l'ocupació. Té testimonis.

Hamilton va escoltar. Va mirar el paper plegat. Una llista de vuit objectes descrits en àrab, amb anotacions en piastres, els preus pagats pel pare en les adquisicions. Va demanar de veure els testimonis. El fill va sortir i va tornar amb dos homes del mateix barri, que van confirmar que Mahmoud al-Tawil posseïa efectivament aquells objectes abans de l'arribada dels francesos.

Jollois s'havia acostat a la porta. Va reconèixer la descripció d'una de les estatuetes, una figureta de bronze que representava Osiris dret, amb els braços encreuats, d'uns vint centímetres d'alçada. L'havia dibuixada. No a casa d'aquell home, sinó dins d'una caixa oberta al vivac, el 1798, els primers dies. No havia preguntat d'on venia.

—No us puc tornar aquests objectes —va dir Hamilton—. Formen part d'un decomís oficial validat per la capitulació. El procediment de restitució individual en aquest context és legalment inextricable.

El fill va traduir. Mahmoud al-Tawil va escoltar sense canviar d'expressió. Va fer una pregunta breu.

—Demana qui posseeix ara aquests objectes. Els anglesos o els francesos?

—Els anglesos. Són a les caixes del decomís britànic.

Una altra pregunta breu.

—Demana, doncs, per què els anglesos no els poden retornar, si els tenen?

Hamilton es va prendre el temps de formular la resposta. No hi posava cap mala fe. El sistema no havia estat concebut per a aquesta mena de pregunta.

—Perquè aquests objectes formen ara part d'un decomís d'Estat, regulat per un tractat internacional. Els drets individuals, encara que siguin legítims, no es poden tractar en aquest marc. Seria obrir un procediment que no s'acaba mai.

El fill va traduir. Mahmoud al-Tawil va escoltar, va assentir una sola vegada i va dir alguna cosa.

—Diu que ho entén. I diu anoteu el meu nom igualment.

Hamilton ho va anotar. Va inscriure el nom, l'adreça, la descripció dels vuit objectes, els noms dels dos testimonis. Va signar la pàgina i en va lliurar una còpia a Mahmoud al-Tawil.

El comerciant va agafar el paper, el va plegar amb cura i se'l va amagar dins la túnica. Va donar les gràcies sense calidesa i va sortir amb el fill. Al pati es va aturar un instant i va mirar les caixes amuntegades contra el mur. Després va tornar cap a la ciutat, amb el fill un pas darrere seu.

Jollois es va quedar al marc de la porta. Pensava en la figureta de bronze d'Osiris. En la pàgina del seu quadern on l'havia dibuixada. La figureta partiria cap a Londres. El dibuix partiria cap a París. El nom de Mahmoud al-Tawil es quedaria en un registre britànic que probablement ningú no tornaria a trobar mai. Tot allò quedava consignat. Res d'allò no seria retornat.

Propietaris desposseïts, reclamacions legítimes, i ni França ni Anglaterra no eren en condicions de respondre-hi equitativament.

El 22 de setembre al vespre, l'acta final va ser signada al pati del magatzem.

Havien parat una taula al pati, al mateix lloc que les setmanes anteriors, sota el mateix tendal de lona que el sol de setembre descolorava per la part baixa. El secretari d'Hamilton havia posat les dues còpies del document l'una al costat de l'altra, redactades en francès l'una, en anglès l'altra, cadascuna proveïda dels seus annexos numerats. Vint-i-dues pàgines per exemplar. El secretari havia alineat les plomes, els tinters, el segell de cera. Ho feia amb la cura meticulosa de la gent que sap que la seva feina serà arxivada.

Hamilton va arribar el primer, amb dos oficials com a testimonis. Fourier representava els francesos amb Jollois. Jomard també hi

era, una mica apartat, sense cap paper oficial, però havia volgut veure-ho.

Hamilton va signar el primer. El protocol ho exigia. La part que havia imposat les seves condicions signava abans. Ho va fer sense vacil·lar, amb el gest d'algú que ja ha signat moltes coses en molts països.

Fourier va agafar la ploma. La va sostenir un instant sense escriure. La decisió estava presa feia temps, sense alternativa. Només quedava el temps que triga la mà a acceptar el que l'esperit ja ha acceptat. Va signar. La tinta es va eixugar de pressa amb la calor del vespre.

Jollois va signar tot seguit. El secretari va segellar les dues còpies amb la cera de les dues parts, vermella per als britànics, blava per als francesos. Cada segell deixava una empremta neta en la cera tova, amb un soroll sord.

Jomard va comptar maquinalment els annexos, quaranta-quatre pàgines en total. En aquells fulls, la llista de les grans antiguitats confiscades pels britànics, la llista de les col·leccions científiques reconegudes als francesos, les clàusules d'accés mutu, les garanties de transport. Res en aquelles pàgines no deia què pesava el sarcòfag de Nectanebo, ni quant de temps havia durat la jornada en què Jollois l'havia dibuixat.

Les dues còpies van ser lliurades a les parts. Hamilton va ficar la seva a l'alforja sense mirar-la més. Fourier va tenir la seva una estona entre les mans, com si en calculés el pes. Londres d'un costat, París de l'altre. Allò que encara era allà, en aquells carrerons i aquells mercats i aquells camps d'excavació, no pertanyia a ningú d'aquest costat de la taula.

Ningú no va dir res durant uns segons. Després un dels oficials britànics va tossir lleugerament i tothom es va moure alhora.

Hamilton va fer una última observació que Jollois va trobar justa en la seva formulació.

—Això que hem fet aquí, les generacions futures ho jutjaran. No pas forçosament a favor nostre. Almenys haurem intentat… una certa equitat.

Jollois no va respondre, massa cansat per a la filosofia. Va anotar tanmateix la frase al seu quadern aquella mateixa nit, amb la data i el context. No figuraria en cap obra publicada.

IV - Els adéus

Un cop fixat el repartiment de les col·leccions, savis francesos i comissaris britànics van passar els últims dies de setembre embalant allò que cadascú s'enduria.

Pel cantó britànic, les grans antiguitats estaven inscrites al registre des del 4 de setembre. Els homes de Clarke ja només havien d'encaixonar-les i verificar les corretges i els precintes. Al pati del magatzem, les caixes, els sarcòfags restants, les estàtues sobre els seus carros esperaven l'embarcament. Ningú no les tornava a obrir.

Jollois observava en silenci aquells preparatius, amarg i resignat. Aquells objectes partirien cap a Londres. No els tornaria a veure mai. Li quedaven els seus dibuixos, que conservarien la memòria de monuments perduts per a França.

El 24 de setembre, Hamilton va venir a agrair a Jollois i a Fourier la seva cooperació relativa durant les negociacions.

Els savis francesos, per la seva banda, van embalar les col·leccions que havien aconseguit salvar.

Els inventaris es van fer objecte per objecte, manuscrit per manuscrit, dibuix per dibuix, cadascú per al que s'enduia.

El 25 de setembre va tenir lloc una inspecció preliminar sota la supervisió conjunta d'un oficial britànic i de Fourier. Cada caixa va ser oberta, el seu contingut verificat amb l'inventari i després tornada a tancar.

El 26 de setembre al vespre, l'embalatge era acabat. Els savis francesos estaven a punt per embarcar cap a França. Ja només esperaven els vaixells britànics.

En les darreres hores d'aquella jornada, Jollois va reunir els seus ajudants per fer una verificació final. Va fer desembalar i reexaminar cada tub metàl·lic que contenia dibuixos, va comprovar que els taps eren hermètics i que els tubs no presentaven cap esquerda. Va fer el mateix amb els feixos de papers, els cartrons de notes, les carpetes d'estampacions. Tot el que la Comissió portaria a França cabia en unes quantes caixes i uns quants rotllos de coure.

—No ens hem deixat res?

—Res d'essencial. Els instruments de mesura són a la caixa número tres. Els quaderns d'aixecament arquitectònic, a la caixa quatre. Els vostres dibuixos, als tubs de l'u al vint-i-tres. Les estampacions de Marcel, a les carpetes. Els diaris de l'Institut, a la caixa cinc.

Jollois va mirar els tubs metàl·lics. A l'interior, enrotllades i calçades amb paper de cotó, hi havia les làmines que representaven tot l'Egipte antic que l'exèrcit havia travessat, reduït a línies i a ratllats sobre paper gruixut. Aquell paper valia ara més que els monuments, perquè el gravat el podria reproduir tantes vegades com es volgués i perquè travessaria el temps i les distàncies millor que cap pedra. El coure era fred sota la seva palma.

La nit del 26 al 27 de setembre, assegut a la seva cambra, amb els tubs alineats contra la paret a l'esquerra, Jollois va posar a punt l'índex dels seus dibuixos, una llista alfabètica i temàtica de tots els monuments aixecats, classificats per indret, per època, per tipus arquitectònic.

Aquest índex, que va enllestir cap a les quatre de la matinada, seria la primera taula de continguts d'allò que esdevindria la *Description de l'Égypte*. Hi constaven dos mil vuitanta-set dibuixos

que cobrien cent vuitanta-sis indrets diferents, de l'illa de Fil·le, al sud, fins a Alexandria, al nord. Per a cada dibuix, anotava si es tractava d'una vista general, d'un detall arquitectònic, d'una inscripció o d'una representació figurada.

A l'alba va enrotllar l'índex i el va lliscar dins el tub número u, amb els quaderns més preuats, i va enfonsar el tap amb la palma de la mà.

El segell definitiu de les caixes va ser estampat el 27 de setembre a les deu del matí, davant d'un oficial britànic, dos testimonis francesos i un notari militar improvisat per a l'ocasió. Aquestes caixes travessarien la Mediterrània i s'incorporarien a les col·leccions nacionals. Una victòria parcial, després de tot el que havia passat. El notari va bufar sobre la cera.

Jomard es va prometre de descriure l'escena en les seves memòries, pel que cloïa. Als vint-i-tres anys, deixava enrere un període de la seva vida que no s'assemblaria a cap altre.

Jollois, en canvi, no pensava en el futur. Pensava en els indrets del sud que només havia entrevist. En tot el que no havia tingut temps de dibuixar.

El 29 de setembre, els savis van saber que els vaixells britànics destinats a tornar-los a França no podrien prendre passatgers fins d'aquí a més d'un mes. Calia esperar.

El 31 d'octubre al matí, els savis francesos van rebre l'ordre oficial d'estar preparats per embarcar l'endemà als vaixells de transport britànics que els tornarien a França per Malta.

Abans de l'embarcament, Hamilton va fer als savis francesos una darrera visita. Portava els salconduits que permetrien a les seves caixes franquejar els controls portuaris britànics, signats i segellats. Ningú no podria embargar els seus efectes a l'últim moment.

—Aquí teniu els vostres salconduits. Us desitjo un bon viatge de tornada.

Va allargar el feix a Jollois, que el va agafar.

—I jo us desitjo que feu bon ús d'allò que us emporteu.

Hamilton va esbossar un somriure breu. Havia entès. Fer bon ús d'allò que s'emportaven volia dir publicar les làmines, obrir-les als savis de tots els països, treure'n un saber que no es quedaria tancat a París. Aquesta seria l'única justificació que podria donar mai del que havia fet allà.

—Farem tot el que puguem.

Això va ser tot. No es van tornar a veure mai més.

L'últim vespre, els savis es van trobar entre ells, sense Hamilton ni els oficials britànics. Van menjar poc i van parlar molta estona. Cadascú tenia les seves recances, un indret perdut, una inscripció no copiada, un temple que un any més hauria permès d'aixecar. Ningú no va dir en veu alta que allò no es tornaria a fer, però tots ho pensaven.

La nit del trenta-un d'octubre al primer de novembre, estirat sobre el seu jaç de palla al magatzem, Jollois escoltava el soroll del mar i els crits de les gavines. Els tres anys li tornaven en desordre, ja llunyans, com viscuts per un home més jove. El desembarcament a Alexandria, la marxa pel desert, la primera visió de les piràmides, la revolta del Caire, els temples de l'Alt Egipte, la Pedra de Rosetta, la mort de Kléber, les negociacions amb Hamilton.

Es va llevar a l'alba, va anar a comprovar una darrera vegada els tubs i va sortir al moll. El mar era calmat sota un cel encara fosc. Quedaven algunes estrelles a ponent. Als vaixells fondejats a la rada, brillaven fanals. D'aquí a unes hores seria a bord. D'aquí a unes setmanes, a París.

El matí de l'1 de novembre, cadascú va fer els seus adéus a la seva manera. Jollois va fer una darrera visita a un xeic d'Alexandria, format a Al-Azhar, amb qui havia parlat en diverses ocasions dels monuments faraònics. El vell lletraferit, que llegia l'àrab, el persa i el turc però no el francès, havia examinat llargament els dibuixos que Jollois li havia ensenyat.

—Diu que els faraons eren gegants —va traduir l'intèrpret—. Gegants que construïen per a l'eternitat perquè creien que hi viurien.

—Potser no s'equivoca. Aquests monuments han sobreviscut a tots els imperis que han ocupat aquesta terra. Als nostres també, sens dubte.

El xeic va dir una altra cosa. L'intèrpret va dubtar abans de traduir.

—Diu que heu mirat aquestes pedres com si tinguessin ànima. És bo. La diferència compta, encara que us n'aneu.

Jollois va inscriure la frase al seu quadern, a continuació de la del *wakil* Abdallah. Dos homes que no es coneixien, amb un any d'interval, i cap dels dos no havia tingut per no res aquella mirada posada sobre el seu país.

L'embarcament es va fer a última hora del matí. Els vaixells britànics havien fondejat a uns quants centenars de metres del moll, i unes llanxes feien la llançadora. Les caixes dels francesos van ser carregades primer. Hamilton ho havia concedit, coneixent la inquietud dels savis.

Eren transports i vaixells de guerra britànics. A la rada hi havia també l'*Égyptienne*, antiga fragata francesa presa al port d'Alexandria i passada sota bandera britànica, de la qual els anglesos havien conservat el nom ; és a ella que es destinava la Pedra de Rosetta.

—Atenció —va dir Geoffroy a un mariner que alçava una de les seves caixes de pots per un sol costat—. Pots. Fràgil.

El mariner la va tornar a agafar amb les dues mans per jutjar-ne l'equilibri i després la va posar a la llanxa amb les altres. Geoffroy no va dir res més.

El que el preocupava era la bodega. Fosca, humida, mal ventilada, lliurada als cops del capcineig. Els pots d'alcohol eren el problema més seriós. Una caixa bolcada amb mal temps, una post que cedeix, i l'alcohol s'escampava. Un fanal massa a prop,

i era l'incendi. Ho havia dit al capità britànic, que havia autoritzat que les caixes més fràgils fossin col·locades en un espai accessible de la coberta inferior.

Jollois va pujar l'últim a la llanxa. Va mirar Alexandria una darrera vegada des del nivell de l'aigua. Les cases blanques de terrasses planes, els minarets, la ciutadella bastida sobre les ruïnes del far antic, i darrere, el desert, la vall del Nil que s'enfonsava cap al sud, tots aquells monuments que l'exèrcit només havia travessat.

—Encara hi ha tant per veure —va murmurar.

—Sempre n'hi haurà —va dir Jomard, que havia pujat a la mateixa llanxa.

La llanxa es va allunyar del moll. Jollois no es va girar. Duia davant dels ulls la imatge d'Alexandria tal com era aquell matí, nítida i lluminosa en l'aire sec de novembre.

Un cop instal·lat a bord, es va negar a deixar els tubs de coure a la bodega. Els va portar a la seva cabina, un cubicle de dos metres per un metre cinquanta a les dependències dels oficials subalterns, amb una llitera de lona i un ganxo al sostre. Vint-i-tres tubs, una cinquantena de quilos. Els va calçar sobre la tauleta damunt de la llitera i els va lligar amb una corda al ganxo.

Gairebé no va dormir la primera nit. A cada moviment del vaixell, la corda es tensava i els tubs ensopegaven suaument contra l'envà. Els escoltava en la foscor.

Jomard va col·locar les seves caixes d'aixecaments cartogràfics d'acord amb el primer tinent, fixades als envans amb cordes, com el material d'artilleria. Mètode militar per protegir-les del capcineig.

—Heu transportat mai mapes preciosos? —li va preguntar el tinent.

—No. Però he vist com estibeu les peces de canó.

El tinent va convenir que era lògic.

A bord, passatgers francesos, savis i soldats, i tripulacions britàniques s'amuntegaven en un espai previst per a dos terços d'aquest nombre. Cadascú guardava el seu territori, els francesos a proa i a babord, els britànics al centre i a estribord. Però pels passadissos i per les escales, es creuaven vint vegades al dia sense adreçar-se la paraula.

Els savis hi trobaven sobretot absurditat. Remuntaven cap a França als vaixells d'aquells que acabaven de prendre'ls la Pedra de Rosetta i el sarcòfag de Nectanebo II. La mateixa flota que havia enfonsat la seva a Abukir.

Jollois ho va escriure així, al vespre, en una carta que no va acabar.

«Tornem a França en els vaixells dels nostres vencedors, amb els seus salconduits a les butxaques i la Pedra de Rosetta espera les bodegues de l'*Égyptienne*. Hem pres l'Egipte als egipcis, ells ens l'han represa. Les pedres partiran cap a Londres. Els nostres dibuixos viatgen cap a París dins de tubs de coure que guardo damunt de la meva llitera. Penso que és una distinció que comptarà, a llarg termini.»

Ho va rellegir, va arrugar el full i el va llençar. Les paraules no hi eren. Provaria de trobar-les a la *Description*.

V - La travessia

La Mediterrània de novembre tenia els seus humors. Ja des del segon dia, es va llevar un vent del nord-est i el mar es va encrespar. El vaixell va començar a rodolar de debò. Diversos savis, poc avesats a la navegació, van passar els primers dies ajaguts a les seves cabines — tret de Jomard, que baixava a la bodega a comprovar les seves caixes, i de Geoffroy Saint-Hilaire, que anava a controlar els seus pots cada dues hores.

Jollois es va quedar a coberta. Havia fet el viatge d'anada sense dificultat i, al llarg dels mesos egipcis, havia desenvolupat una relació serena amb el mar. Observava les onades, els núvols, la llum canviant, amb la mateixa mirada, atenta i sense judici, que

posava sobre els monuments. Un dels joves oficials britànics es va acostar a parlar-li.

—Què emporteu exactament en aquests tubs?

—L'Egipte antic.

L'oficial el va mirar sense entendre.

—Dibuixos —va precisar Jollois—. Aixecaments de monuments. Còpies d'inscripcions. Tot el que he pogut documentar en més de tres anys. N'hi haurà per omplir volums sencers.

—Com una enciclopèdia?

—Amb imatges —va dir Jollois.

L'oficial va semblar satisfet i se'n va anar. Jollois es va quedar a coberta encara una hora, la mà damunt la barana mullada d'escuma. En algun lloc darrere de l'horitzó, les piràmides continuaven allà.

Al cinquè dia, el vent va minvar. El mar va recuperar el seu moviment regular. Els savis van reaparèixer a coberta, encara pàl·lids però drets. Fins i tot abans que Malta fos a la vista, cadascú havia recuperat el seu lloc i els seus quaderns, encaixats contra el balanceig sota un colze o una tassa.

Jomard treballava amb les seves notes de mesura, caçant les incoherències. Diverses es deixaven resoldre. Dues s'hi resistien.

—Mireu —va dir, tot posant els quaderns sobre la barana, un polze sobre la pàgina contra el vent—. La base de la piràmide de Khefren és lleugerament més llarga en l'eix est-oest que en l'eix nord-sud. No gaire. Vint centímetres sobre dos-cents quinze metres. Però es repeteix a les tres grans piràmides de Gizeh.

—Un error de les vostres mesures?

—Possible. Hi he pensat. Però he mesurat cada costat tres vegades, amb la cadena, i les tres vegades…

—Doncs?

—Doncs la diferència és volguda. Els constructors haurien tingut en compte la mesura de la terra. Segles abans que es… abans de la teoria, en fi.

Jollois el va mirar una bona estona.

—Publiqueu-ho.

—Ara no. És una hipòtesi, res més. Cal que Monge refaci els càlculs. A París.

Monge havia tornat a França amb Bonaparte ja l'agost de 1799. Les mesures, elles, viatjaven amb Jomard, dins un dels seus tubs. Aquest treball, publicat als volums de la *Description*, seria discutit i reprès durant dècades. Aquell vespre, a coberta, Jomard era només un jove que no aconseguia dormir.

El que Jomard no deia —el que no havia dit a ningú des de la partida d'Alexandria— era que la hipòtesi l'esglaiava tant com l'entusiasmava. Si els constructors de les piràmides havien conegut la mesura de la terra, això volia dir que alguna cosa s'havia perdut —no pas oblidada, sinó destruïda, dispersada, feta inaccessible. Vint segles de conquestes, de saquejos, d'incendis. La biblioteca d'Alexandria. Els papirs que els soldats de Cèsar havien cremat sense llegir. La llarga indiferència dels ocupants successius envers el que contenien els murs.

Va treure de l'abric el quadern número disset, el que havia reservat a les hipòtesis no verificades. Hi havia anotat, al llarg dels mesos, les observacions que es resistien a l'explicació immediata. L'orientació astronòmica dels temples. L'absència de qualsevol error en les proporcions del gran temple d'Amon a Karnak al llarg de cinc-cents metres. La disposició de les cambres i de les galeries interiors de les grans piràmides, els eixos de les quals li semblaven respondre a un càlcul que encara no havia reconstituït del tot.

Les piràmides no eren només tombes. Potser no eren tombes de cap mena, en el sentit en què s'entenia la paraula a França. Eren instruments. Màquines per mesurar el món, per fixar el cel en la

pedra, per transmetre als qui vindrien després un saber que el papir no podia garantir. Perquè el papir crema. La pedra, menys.

Va tornar el quadern a l'abric i en va cordar el coll. Massa àmplia per a una nota a peu de pàgina, aquella hipòtesi. Deu anys de feina, com a mínim. Tenia vint-i-tres anys.

S'havia fet de nit. Les estrelles sobre la Mediterrània eren menys lluminoses que damunt el desert. Va cercar Orió i el va trobar, baix sobre l'horitzó, amb les tres estrelles del cinturó lleugerament inclinades cap al sud. Es va quedar mirant-les fins que el fred el va obligar a entrar. Dins un dels seus tubs, entre dos rotllos de paper oliat, havia lliscat un full petit plegat en quatre en què havia copiat, a Gizeh, les mesures exactes de les bases.

Sobre la coberta de popa, Fourier redactava. Feia diversos dies que buscava l'obertura de la introducció històrica de la *Description*, la frase que faria comprendre al lector per què Egipte importava més que qualsevol altra civilització antiga. La matèria no feia dificultat, només el to feia dificultat. Si adoptava el del savi, perdria el lector cultivat que volia ser commogut. Si adoptava el de l'orador, traïria el rigor que l'Institut esperava d'ell.

Havia omplert i esquinçat onze primeres pàgines. Els onze intents topaven amb el mateix error. Començava per l'expedició. «El 19 de maig de 1798, l'exèrcit francès va salpar de Tolon.» O bé «La Comissió de Ciències i Arts, composta per cent seixanta-set membres.» Fórmules correctes, que prometien al lector un informe, quan ell volia donar-li una altra cosa ben diferent.

El que cercava —i no trobava— era la paraula que faria comprendre al lector per què Egipte era diferent de tots els altres països. No pas més bell, no pas més antic en el sentit ordinari. Antic d'una altra manera. L'antiguitat com una propietat física de l'aire, de la pedra, del riu. Tenia tres mil anys d'història per fer cabre en un pròleg. I ningú encara no havia trobat la manera d'escriure tres mil anys.

—Per on començar? —va dir en veu alta, tant per a ell mateix com per a Jomard, que l'escoltava.

—Per allò que no canvia. El Nil. La crescuda anual. Les estacions. Tota la resta —els faraons, les dinasties, les conquestes— és efímera al costat d'això. Comenceu per la geografia. La resta seguirà.

Fourier va prendre nota. Tenia per fi la seva entrada. No la geografia en el sentit tècnic, no les latituds, els meridians. La geografia en el sentit de la forma del món tal com constreny els homes. El Nil que puja i baixa. La vall entre dos deserts. La civilització com a resposta a una limitació física. Allò, podia escriure-ho.

Va començar la dotzena pàgina. Aquesta vegada no la va esquinçar. Va escriure tres línies i les va rellegir. Se sostenien. La tercera afirmava que el Nil travessava els segles sense que els segles el travessessin. Res de perfecte, però la frase vivia. Era un començament. Va continuar.

Geoffroy Saint-Hilaire, durant aquelles mateixes jornades, redactava les notes que esdevindrien els seus primers articles sobre la fauna nilòtica. Treballava a la seva cabina, envoltat d'alguns pots estibats contra el balanceig. La flaire d'alcohol que preservava els animals flotava a l'espai estret.

—En què penseu, quan escriviu aquestes descripcions? —li va preguntar Jomard un vespre.

—Penso en els qui llegiran d'aquí a cinquanta anys. Que vegin el que jo he vist, ni més ni menys. L'escata, l'aleta, el color d'abans de l'alcohol. Només allò que és.

Sense adonar-se'n, acabava de formular la seva divisa.

El 10 de novembre al matí, el vaixell va entrar al port de la Valletta. Els savis van baixar a terra i van passejar en petits grups pels carrers de la ciutat fortificada. Feia poc més d'un any que la guarnició francesa havia evacuat l'illa sota la pressió britànica, i

l'Union Jack onejava ara sobre els baluards on Jollois havia vist hissat el tricolor en passar-hi el juny de 1798.

—Tres dies per prendre-la —va dir Fourier, amb els ulls posats en les fortificacions de la Valletta—. Dos anys de setge per perdre-la. Com tota la resta, més o menys en la mateixa proporció.

Jollois es va asseure davant l'església conventual de Sant Joan i en va dibuixar ràpidament la façana austera. No per a la *Description*, que només tractava d'Egipte, sinó per a ell mateix, com un gest instintiu de la seva mà, que ja no sabia romandre ociosa davant un edifici notable. El dibuix va durar vint minuts. Quan va alçar els ulls, Jomard es trobava darrere seu.

—Encara dibuixeu —va dir Jomard.

—Sempre. No sé mirar d'una altra manera.

Al vespre, els savis es van trobar a l'hostal per sopar. La conversa va versar sobre el que cadascú pensava fer en tornar a París. Geoffroy Saint-Hilaire volia tornar a ocupar el seu lloc al Museu d'Història Natural. Fourier pensava en la seva càtedra de l'Escola Politècnica. Marcel va evocar amb nostàlgia l'Impremta Nacional.

—I vós, Jollois? —va preguntar Geoffroy Saint-Hilaire.

—Jo? Treballaré. Aquests dibuixos no es gravaran pas sols.

L'11 de novembre a l'alba, el vaixell va llevar l'àncora i va reemprendre la ruta cap al nord-oest. La Mediterrània occidental, més fresca i més agitada que el mar oriental, els recordava, amb els seus colors verd grisenc, les costes de França que havien deixat.

Durant aquesta darrera part de la travessia —vuit dies des de Malta— els savis es trobaven cada dia a la gran cabina per debatre sobre la *Description*. Qui escriuria què. En quin ordre. Quants volums.

—Aquesta *Description* haurà de ser una enciclopèdia —va dir Fourier—. No pas unes quantes làmines amb notes explicatives, sinó tot el que hem vist, mesurat, observat. Els monuments, la

geografia, la història natural, la societat contemporània. Vint volums com a mínim.

—Aquestes làmines seran perfectes o no seran —va dir Jollois—. Els millors gravadors de París, tot el temps que calgui. Un defecte, i es torna a començar.

Jomard volia un atles geogràfic complet, els primers mapes exactes de tota la vall del Nil. Geoffroy reclamava un lloc d'honor per a la història natural. Marcel pensava en les estampacions de la Pedra de Rosetta.

Cadascú pensava en el que quedaria d'ell. Jomard, a proa del vaixell, va alçar els ulls dels seus quaderns. La costa encara era invisible. Va pensar en les mesures dels seus tubs. D'aquí a cent anys, algú les faria servir sense saber-ne el nom. Va humitejar el llapis i va reprendre la seva columna de xifres.

El 17 de novembre, en una tarda límpida de tardor, França va aparèixer per fi a l'horitzó, primer una línia fosca i baixa, després, a mesura que s'acostaven, el perfil de caps i de turons. França. No van dir res.

El 18 de novembre, a l'alba, el vaixell va entrar a les aigües costaneres de Provença. La llum de tardor sobre el mar era diferent de la de la Mediterrània oriental, més pàl·lida, més difusa, sense la densitat que tenia a Egipte.

—Aquesta llum —va dir Jollois a Jomard—. És França.

La costa s'acostava. Ara es distingien els penya-segats calcaris, les cales, les primeres cases de pescadors.

—Tornem —va dir Jollois.

Hi havia en la paraula alleujament, pesar, i tota la feina que esperava. Jomard no va respondre. Cap dels dos no creia que Egipte fos un parèntesi que es tancava.

VI - El retorn a França

El vaixell va fondejar a la rada de Tolon el 19 de novembre de 1801, tres anys i sis mesos després de la sortida de l'esquadra francesa d'aquell mateix port el maig de 1798. Les circumstàncies del retorn contrastaven amb les de la partida. En lloc de la flota de quatre-cents vaixells que transportaven trenta-vuit mil soldats, uns quants vaixells britànics ramenaven les restes d'un exèrcit vençut.

Va caldre primer complir la quarantena imposada als vaixells procedents del Llevant, que aquesta vegada va ser escurçada. Els savis van desembarcar després a Tolon. França havia canviat. Ells havien canviat més.

Jollois va sortir del llatzeret i va posar el peu al moll de Tolon. La pedra mullada, freda. La flaire de sal i de quitrà. Gavines que cridaven sobre el port.

Es va aturar, deixant que els altres l'avancessin. No va besar la terra. Va mirar el moll, els edificis, el turó per sobre de la ciutat, el cel gris. L'aire era fred i humit, un fred mediterrani de novembre, res del fred sec de les nits egípcies. El va aspirar fins als pulmons i va esperar que el seu cos se'n recordés.

Les caixes —dibuixos de Jollois, col·leccions de Geoffroy Saint-Hilaire, estampacions de Marcel, instruments, manuscrits— van ser tretes de les bodegues sota la seva vigilància.

Al vespre, es van reunir en un hostal del port.

—Per Egipte —va dir Jollois.

Fourier va alçar el got al seu torn.

—Pels qui no n'han tornat.

Van beure. Ningú no va afegir res, i es va anar a dormir d'hora.

L'endemà al matí, les autoritats portuàries van enviar un oficial per a l'enregistrament oficial de les caixes. L'oficial era jove i no sabia res de l'expedició d'Egipte, fora del que se n'havia dit a les gasetes parisenques. Va examinar els manifestos de transport

línia rere línia, va comptar les caixes dues vegades i va designar un magatzem proper al moll.

—Aquests objectes constitueixen el patrimoni científic de la República —li va dir Fourier amb una autoritat que no admetia contestació—. Seran encaminats a París sota escorta tan aviat com sigui possible. Vetlleu perquè els magatzems siguin eixuts i ben tancats amb clau.

L'oficial es va inclinar i ho va executar. Fourier havia retrobat sense pensar-hi el to del funcionari parisenc, intacte sota tres anys de pols.

A la tarda, diversos dels savis es van instal·lar en un despatx de la prefectura marítima, sota un retrat del primer cònsol encara fresc de vernís, per redactar els seus primers informes adreçats al ministeri de l'Interior. Aquests informes havien d'establir que la Comissió de Ciències i Arts havia complert la seva missió, que les seves col·leccions eren intactes pel que fa a la part salvada, que la feina de publicació podia començar. Fourier va redactar l'informe principal amb mà ferma i només va esmentar les pèrdues infligides pels britànics en una nota factual a l'annex.

—Deixem la política als qui se'n serviran —va dir sense alçar la ploma—. Exposem el que hem fet i el que portem. La resta correspon als historiadors. I als diplomàtics.

Jomard, que llegia per sobre de l'espatlla de Fourier, va assentir. Tenia vint-i-tres anys i no hi veia res a redir en una nota a l'annex.

Les darreres hores a Tolon van passar entre formularis, signatures, cops de segell, l'expedició d'Egipte engolida pels circuits ordinaris de la burocràcia del Consolat.

L'empleat que registrava les caixes de la Comissió les tractava com un carregament de farina o de llana. Caixes de fusta, això era el que veia. Jollois el va observar una estona, i després es va girar cap a Fourier.

—Així és com les civilitzacions preserven la seva memòria —va dir—. En registres que ningú no llegeix.

Fourier va somriure. L'ocurrència era justa, i era també el principi sobre el qual descansava la seva esperança que la *Description de l'Égypte* sobreviuria als règims i a les guerres. Seria catalogada, inventariada, consultada per savis que no haurien sentit parlar mai ni de Fourier ni de Jomard, però que llegirien les seves paraules.

L'endemà al matí, van emprendre el camí de París.

El viatge va durar prop de dues setmanes, aturades incloses, per la carretera principal, que remuntava la vall del Roine i després guanyava Borgonya. Els savis viatjaven en diligències públiques, amb els seus equipatges preciosos seguint en carros sota escorta.

Sabien des d'Alexandria que França havia canviat de règim. Pel camí, en van veure els senyals. Als relleus de posta, els cartells portaven ara la capçalera del Consolat, i ningú no parlava ja del Directori.

A Avinyó, una multitud esperava davant la diligència. Hi havia gent que demanava notícies de fills, de germans, de marits de qui havien perdut la pista des de feia tres anys. Fourier va baixar i va respondre pacientment. No ho sabia de tots.

Aquesta escena el va marcar més que les piràmides. Hi havia, entre els qui esperaven, una dona d'uns cinquanta anys que duia a la mà un retrat en miniatura. No havia demanat res. Només havia mirat els rostres dels soldats que baixaven. Fourier havia apartat la mirada.

El pas per Lió va ser ocasió d'una aturada de dos dies. Diversos savis tenien famílies o amics a la regió i en van aprofitar per a retrobaments improvisats. Fourier, el vell mestre del qual, Bonard, vivia a Auxerre, una mica apartat de la ruta, es va acontentar d'escriure-li des de Lió que no podria passar a veure'l i que aviat seria a París.

Jollois, per la seva banda, va aprofitar aquests dos dies lionesos per visitar un gravador cèlebre del qual havia vist la feina abans

de l'expedició. Volia saber si aquest home podria ser associat a les làmines de la *Description*.

—Aquí teniu alguns exemples —va dir Jollois mentre desplegava uns quants dels seus quaderns damunt la taula del taller.

El gravador va examinar els dibuixos llargament, amb la lupa a la mà, seguint alguns traços amb l'ungla. Les línies jeroglífiques exigien una precisió extrema, els baixos relleus tenien matisos de profunditat difícils de rendre en gravat pla, les vistes de conjunt dels temples requerien un domini de la perspectiva que no tots els gravadors posseïen.

—És feina seriosa. Puc fer-la. Però necessitaré temps. Molt de temps.

Jollois va mirar les mans del gravador. Amples, fermes, amb les callositats als llocs precisos que només el burí produeix. Mans diferents de les seves, ell que dibuixava allà on aquestes gravarien. Aquest pas d'un gest a l'altre, haurien d'aprendre'l plegats. Ell encara l'entenia malament.

—Tenim temps. El que no tenim és el dret d'enllestir-ho a correcuita.

Es van posar d'acord sobre unes condicions de principi. Jollois va anotar el nom al quadern i el va subratllar. Aquell gravador lionès era exactament l'home que cercava.

Al vespre, en tornar a l'hostal, Jollois va trobar Fourier a la sala comuna.

—Bonaparte ens ha abandonat —va dir—. I ara… ara es servirà de la nostra feina per a la seva glòria.

Fourier va esperar que els haguessin servit el vi abans de respondre.

—Sense ell, no hi hauríem anat mai. I és ell qui pot pagar la *Description*. Cal mantenir units els dos termes.

A Lió, Jollois va comprar en una llibreria un exemplar de la seva pròpia correspondència amb l'Institut, publicada durant la seva

absència. El llibreter no l'havia reconegut. Llegir les seves cartes d'Egipte des de França li feia una impressió estranya, com si un altre home hagués viscut aquella experiència i en rendís comptes des de lluny. Reconeixia les paraules però no del tot la veu. La seva escriptura s'havia tornat més directa, menys preocupada pels efectes.

—Ja no sóc el mateix home que va partir de Tolon el maig del noranta-vuit —va dir a Jomard pel camí.

—No —va dir Jomard al cap d'una estona—. Ningú.

L'entrada a París per l'arrabal de Saint-Antoine es va fer al crepuscle. La ciutat era més gran en el seu record que no ho era en realitat. L'havia idealitzada durant els mesos d'Egipte, fins a convertir-la en un símbol de tot el que no tenia. Ara el colpia per la seva coherència prosaica, els mateixos carrers, les mateixes olors, els mateixos carros sobre el llambordat.

—París és sempre París —va murmurar Jollois en baixar de la diligència.

—Veniu de lluny, senyor? —va preguntar el cotxer.

—D'Egipte.

—Ah —va dir el cotxer—. Diuen que és bonic.

—És més que bonic. Però això… cal haver tornat per saber què val.

L'arribada a París el 8 de desembre va ser més discreta del que alguns haurien volgut. Cap desfilada, cap recepció oficial, cap discurs. L'exèrcit d'Orient havia tornat vençut, i el govern consolar no tenia cap motiu per celebrar una capitulació. Bonaparte ja havia reconstruït la seva llegenda sense Egipte. La campanya s'havia convertit, en els discursos oficials, en un parèntesi generós, un acte d'interès científic que havia hagut de cedir davant les circumstàncies, i no pas una derrota militar.

Jollois va deixar que els seus companys s'escampessin i va tornar sol a casa seva, al carrer Saint-Dominique. La seva família,

avisada per carta des de Tolon, havia fet obrir de nou els porticons. Va entrar, va deixar l'abric, es va asseure a la butaca on solia llegir. Hi havia foc a la xemeneia. La calor sobre el rostre era suau, estable, una calor de llenya cremada que no tenia res a veure amb la d'Egipte.

Tot era al mateix lloc. La biblioteca, els quadres, l'escriptori. Tres anys d'Egipte i res aquí no s'havia mogut.

Va agafar un quadern en blanc de l'estant, el primer que va trobar, i va escriure al capdamunt de la primera pàgina «Desembre de 1801 — Comencen els treballs.» Després se'n va anar a dormir.

Les retrobades van tenir lloc els dies següents, a mesura que la nova s'escampava. Els parents, els amics, els antics col·legues. Tothom volia relats. Eren realment les piràmides tan grans com pretenien els viatgers? Era suportable la calor? Havien passat realment tanta por com deixaven entendre les cartes?

Jollois responia calibrant els seus relats segons els interlocutors. Amb els parents evitava els detalls dels combats i de les malalties. Amb els amics savis entrava en el detall dels monuments. Amb els altres mantenia el registre de la sorpresa i del meravellós. Aquesta aptitud per modular el relat segons l'auditori, la reconeixia en si mateix com un art que no hauria cregut posseir. Li seria útil per a la *Description*.

—Més grans encara —responia als qui l'interrogaven sobre les piràmides—. El que no es pot imaginar, els rumors sempre ho fan més petit.

Aquesta fórmula li va valer algunes mirades incrèdules i algunes invitacions a sopar de parisencs curiosos d'escoltar les seves aventures. Les va acceptar, va explicar, sempre amb el sentiment que les paraules traïen l'experiència. Egipte, ell, esperava dins els tubs de coure empilats contra la paret del seu gabinet, amb els taps encerats, que el traduïssin en làmines gravades.

Un d'aquells vespres es va adormir amb aquest pensament. L'obra veritable encara no havia començat. Duraria prop de trenta anys.

Passades les retrobades, els savis es van organitzar.

El 15 de desembre, Fourier va ser rebut en audiència per Bonaparte al palau de les Tuileries. Els corredors eren amplis i freds, la calor de les xemeneies no arribava fins a les antesales. Bonaparte l'esperava al seu despatx, dret, com sempre. Fourier va presentar el projecte de publicació. Bonaparte, que veia l'interès polític de glorificar la seva expedició malgrat el fracàs militar, el va escoltar sense interrompre'l i va acollir favorablement el projecte.

—Bé. Publiqueu això —va dir Bonaparte—. En faig un projecte d'Estat.

Les coses anirien de pressa, més de pressa del que Fourier esperava aquell dia. Un decret consolar del 6 de febrer de 1802 decidiria que l'Estat finançaria íntegrament la preparació i la impressió de la *Description de l'Égypte*, projecte nacional prioritari. El 18 de febrer, el ministre Chaptal nomenaria una comissió de redacció composta per Berthollet, Monge, Conté, Fourier, Costaz, Desgenettes, Girard i Lancret, responsables cadascun d'una part, i Fourier es reservaria el prefaci històric. Conté en seria el comissari general del govern; Jomard, Jollois i Devilliers s'hi afegirien aviat. Fourier, nomenat prefecte de l'Isèra aquell mateix any, marxaria a Grenoble a la primavera.

Mentrestant, es van proporcionar als savis despatxos en un edifici governamental de París, i crèdits per emprar gravadors professionals, dibuixants auxiliars, secretaris copistes.

Jollois va dedicar tot el final de desembre a classificar els seus milers de dibuixos, primera etapa abans del gravat. Els va estendre per terra, per manca de taules prou grans, i els va repartir per monuments i per tipus. Vistes de conjunt, detalls

arquitectònics, baixos relleus, inscripcions jeroglífiques, plantes, seccions verticals.

—Sense aquesta classificació —explicava als seus ajudants—, perdríem setmanes cercant el dibuix que necessitarem.

Amb Conté, que tothom designava ja com el futur comissari general, va començar a seleccionar els millors gravadors sobre coure de París per confiar-los la feina delicada de reproduir els seus dibuixos. Va rebre cada candidat, va examinar mostres de la seva feina anterior i va discutir llargament les exigències de qualitat que imposaria.

Els primers contactes amb els gravadors van revelar una dificultat imprevista. Aquests tècnics magníficament formats sabien reproduir un original en qualsevol estil convencional. Però els dibuixos de Jollois i dels seus companys no pertanyien a cap estil. Tenien una llibertat de traç, una urgència, una imprecisió productiva que el gravat acadèmic no sabia transcriure.

—Haureu de formar l'ull —va dir Jollois a un d'ells, que acabava de redreçar el perfil d'un faraó—. Aquestes convencions no són torpeses. Un gravador que no sap per què un rostre egipci es dibuixa així el corregirà. I cometrà errors greus.

Això seria més llarg del previst. Jollois va retornar la làmina al gravador, sense transigir.

Fourier, per la seva banda, avançava en la redacció del prefaci històric. Havia adoptat un to de deliberació erudita, sospesava cada frase, en ratllava moltes. Volia que la *Description* fos més que un catàleg il·lustrat, un acte de pensament comparable a l'*Encyclopédie*, que diria a la posteritat el que França havia entès d'Egipte, i el que Egipte deia de França.

El desembre de 1801 es va passar en aquests despatxos i tallers. Cap dels savis no podia saber aleshores que els vint-i-tres volums *in-folio* de la *Description de l'Égypte* no serien complets fins al 1829.

La sessió del 19 de desembre a l'Institut de França va ser la primera reunió oficial de la Comissió de Ciències i Arts des del

seu retorn. Fourier n'havia preparat la convocatòria amb cura, escrivint de la seva mà a cada membre encara viu —una trentena havien mort a Egipte— per convidar-los a la gran sala de l'Institut.

Eren una seixantena, vinguts de tota França. Alguns no s'havien vist des d'Alexandria. S'estrenyien la mà una mica massa estona, cercaven amb els ulls els qui hi faltaven.

Fourier va presidir la reunió, va recordar els treballs duts a terme, les dificultats, les pèrdues, va llegir els noms dels col·legues morts, i després va presentar el pla de publicació de la *Description*, el finançament promès pel primer cònsol, el calendari previst.

—Aquesta feina prendrà temps. Deu anys, potser. Més —el càlcul és incert, l'he refet diverses vegades. Cadascun de vosaltres serà sol·licitat per la seva part. Allò que vam començar a Egipte, ho acabarem aquí, als nostres despatxos i a les nostres biblioteques.

Jollois, assegut entre els assistents, pensava en els seus tubs de coure, en tots aquells dibuixos que esperaven ser gravats. A Egipte, no havia fet més que la meitat de la feina, com a molt.

L'última setmana de desembre es va dedicar a la redacció del primer informe de conjunt de la Comissió de Ciències i Arts al ministre de l'Interior. Aquest informe, de noranta-dues pàgines, presentava un inventari del que la Comissió havia dut a terme, del que havia portat, i del que es proposava de publicar.

Fourier en va redactar l'essencial, Costaz la part d'antiguitats, Geoffroy Saint-Hilaire la part naturalista, Marcel la que tractava de les llengües i els manuscrits. El document, sobri i precís, va impressionar el ministre, que el va transmetre a Bonaparte amb una nota favorable.

Bonaparte, que havia seguit el progrés de les col·leccions des del seu retorn a França dos anys abans, va convocar Fourier per a una reunió de treball. Volia que la *Description de l'Égypte* fos no solament un monument científic sinó també un monument

polític que glorifiqués la seva campanya oriental. Els dos objectius no eren incompatibles, però caldria navegar amb cura.

—Servirem la ciència —va dir Fourier a Conté en sortir—. I deixarem que el primer cònsol cregui que servim la seva glòria. És el preu ordinari de les grans obres, poc més o menys.

Conté va somriure. No havia sentit cap fórmula més justa per descriure la seva situació des del començament de l'expedició.

Bonaparte va rebre l'informe de la Comissió amb un interès que no era fingit. Certs aspectes de l'expedició l'afectaven de debò, les piràmides, la Pedra de Rosetta, els temples de Tebes. Llegiria amb passió, uns mesos més tard, el *Voyage* de Denon i en parlaria als seus pròxims.

—El vostre Denon escriu bé —li diria Monge—. És rar entre els savis —jo el primer, ho confesso de bon grat. Les seves pàgines sobre les piràmides són les millors que he llegit, i Déu sap que n'he llegit!

—Veu el que descriu —tallaria Bonaparte—. Un artista. Tant com un savi.

Durant l'any següent, Bonaparte va fer saber a Denon que tenia una idea per a ell, sense entrar en detalls.

Per als savis de la *Description*, la idea que Denon pogués obtenir un càrrec d'alt nivell era una bona notícia. Tindrien un interlocutor ben situat, informat i ben disposat.

El finançament era generós però no il·limitat, i els savis es van topar ben aviat amb la realitat econòmica d'una publicació monumental. Els gravadors costaven cars, la impressió de làmines de gran format encara més, el paper de qualitat també.

Conté, esdevingut comissari general del govern, va buscar l'economia en el terreny mateix del gravat. Va imaginar una màquina que executava els fons, els cels i les masses dels monuments, i reservava als gravadors la feina delicada. Permetia controlar els costos i guanyar un temps considerable.

Denon, per la seva banda, va negociar amb un editor parisenc la publicació del seu *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* com a volum autònom, anterior a la *Description* col·lectiva. Aparegut ja el 1802, mantindria l'interès del públic i prepararia la recepció de la *Description*.

—Publiquem en dos temps —explicava Denon—. El meu *Voyage* primer, per al gran públic. La *Description* després, per als savis. I per a l'eternitat, si vol.

El nomenament de Denon com a director general del Museu Central de les Arts, dictat per decret consolar el novembre de 1802, va ser una sorpresa per a ell tant com per als seus col·legues de la Comissió. Bonaparte ho havia decidit després d'haver llegit el *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte* i després de diverses converses amb Denon sobre l'art i les col·leccions.

Aquest càrrec, que no havia sol·licitat, col·locaria Denon al cor d'una contradicció. Com a director dels museus, supervisaria les adquisicions d'obres d'art procedents dels països conquerits per l'Imperi napoleònic. Esdevindria l'engranatge central d'una política d'espoliació sistemàtica de la qual havia estat, a Egipte, el testimoni crític i impotent.

Va acceptar, tanmateix. Pensava que des d'aquella posició podria influir en la manera com es constituïen i es presentaven les col·leccions, insistir en la dimensió científica més que no pas en la triomfal.

La contradicció no se li va escapar. La va anotar al seu diari, en tres línies seques. Després va passar a una altra cosa.

Els tretze anys següents serien els més productius de la seva vida, més sedentaris i més administratius que els que acabava de viure, però igualment exigents. Dirigir els museus de França exigiria una resistència comparable a la de l'expedició. Va agafar el barret i va sortir a caminar al llarg dels molls.

VII - El treball comença

Jomard vivia al carrer de la Croix-Faubin des del seu retorn. Una cambra freda a l'hivern, orientada al nord, però amb una gran taula on havia estès els seus fulls de mesures.

Feia un any que havia tornat, i transcrivia, comparava, corregia. Els seus aixecaments topogràfics s'estenien ara sobre dos-cents fulls de paper quadriculat, del Delta fins a les cataractes d'Assuan. El mapa d'Egipte més precís que s'hagués dibuixat mai.

Calculava l'alçada de la Gran Piràmide, cent quaranta-sis metres i mig. Els constructors havien utilitzat una unitat de mesura precisa, i aquesta unitat, creia, ara es podia recuperar. En publicaria el valor el 1817, 0,462 metres per al colze. Els egiptòlegs haurien de corregir-lo. El colze reial fa 0,5236 metres, i la Gran Piràmide en compta uns dos-cents vuitanta.

També pensava en el canal de Suez. Bonaparte l'havia considerat.

Lepère, l'enginyer en cap, havia comès un error monumental. Havia conclòs que la mar Roja era gairebé deu metres més alta que la Mediterrània, cosa que feia impossible el canal sense rescloses.

Jomard ja dubtava d'aquestes xifres, sense poder demostrar-ho. L'informe de Lepère seria publicat a la *Description* mateixa.

Aquest error costaria gairebé mig segle, fins que Bourdaloue, el 1847, refés les mesures i demostrés que els dos mars eren gairebé al mateix nivell, i que Ferdinand de Lesseps excavés el canal en deu anys.

Aquell vespre, Jomard contemplava el seu mapa del Nil. Cada meandre aixecat amb la brúixola i el teodolit, cada poble, cada temple. La vall del Nil s'estirava sobre deu fulls de nord a sud, amb una precisió que permetria a un enginyer preveure on aniria l'aigua si es construïa una presa.

Un segle més tard, els enginyers britànics que construirien la primera presa d'Assuan consultarien encara els aixecaments de Jomard.

Aquell vespre va consignar al seu diari una sola frase. «Tota aquesta feina perquè els enginyers del segle vinent puguin gestionar l'aigua d'un poble que nosaltres no hem sabut governar.»

Dels dos-cents fulls, cent deu restaven per passar a net abans que la Comissió pogués començar a imprimir el primer volum de la *Description*.

Octubre havia portat les primeres resistències autèntiques de la feina.

La més profunda tenia a veure amb els jeroglífics.

Jollois se n'adonava cada vespre rellegint les notes de la jornada. Amb Devilliers, havia dibuixat centenars de columnes d'inscripcions a Karnak, a Luxor, a la Vall dels Reis. Les havien copiades amb una precisió de gravador, signe rere signe, sense entendre'n ni un. La *Description* publicaria aquestes columnes que milers de lectors mirarien sense que ningú sapigués què deien.

No s'hi podia fer res. Encara no.

Marcel ho va dir sense embuts en una reunió d'octubre.

—No sabem llegir-los. Ja està. Doncs els copiem —exactament— i, per la resta, un estil estrictament descriptiu. El que veiem. El que això significa… altres ho trobaran.

La *Description de l'Égypte* era al començament una idea de Fourier, o gairebé. Kléber n'havia encoratjat el projecte, Bonaparte havia ordenat publicar, Conté dirigia l'execució, els dibuixants proporcionaven les imatges. Però havia estat Fourier qui havia entès primer què havia de ser aquest llibre, una enciclopèdia d'una civilització sencera, tal com s'havia trobat.

En redactaria el prefaci històric des de la prefectura de Grenoble durant anys. Una síntesi densa de tot el que se sabia d'Egipte des dels grecs.

El volum de les imatges era vertiginós. Jollois i Devilliers tenien els seus quaderns, Dutertre, Denon i Cécile els seus. Jomard tenia

dos-cents fulls d'aixecaments, Geoffroy centenars de làmines de zoologia i de botànica, els enginyers plànols arquitectònics de cada monument visitat. En total, vuit-centes noranta-quatre làmines, una seixantena de les quals en color. L'empresa va mobilitzar uns quatre-cents gravadors, al llarg de vint anys, i desenes de dibuixants, molts dels quals havien participat en l'expedició.

Làmines tan grans que cap premsa parisenca no les podia imprimir. Conté —el mateix Conté que havia fabricat llapis a Egipte— havia concebut abans de la seva mort el 1805 una màquina de gravar els fons i els cels, que els seus successors van posar en pràctica. Es van construir premses noves. Algunes làmines cobrien gairebé un metre quadrat. Van caldre fulls de paper fabricats expressament. Algunes làmines van exigir dos anys de feina a elles soles.

El primer volum va aparèixer el 1809. L'últim el 1829. Vint-i-tres volums, impresos sobre paper vitel·la. L'edició comercial Panckoucke apareixeria a partir de 1820 en trenta-set volums.

Fourier veuria aparèixer els primers volums, després l'obra acabada. Moriria el 1830.

La *Description de l'Égypte* va crear l'egiptologia com a disciplina. Va documentar monuments ara destruïts, colors ara esvaïts, llocs ara saquejats. Va permetre a un savi francès elaborar el seu mètode de desxiframent. El que França va conservar veritablement d'Egipte eren cent seixanta-set cervells i les vuit-centes noranta-quatre làmines que havien produït. El que havia robat —i la paraula era exacta, fos quina fos la justificació— era a Londres. Les estàtues a Londres, el saber a París.

El consol no era pas petit.

Les altres dificultats —coherència entre làmines de diferents artistes, normalització dels noms dels monuments— van ser resoltes mitjançant procediments de treball que la Comissió va posar a punt segons el mètode habitual de Fourier, clar, pràctic,

immediatament aplicable. Es va verificar cada làmina amb els aixecaments dimensionals. Es van adoptar els noms àrabs moderns com a noms oficials, amb els noms grecs antics entre parèntesis.

Jomard va proposar la regla dels noms. La Comissió la va adoptar.

Al novembre, Jollois i Devilliers van començar la redacció de les fitxes. Cada làmina havia d'anar acompanyada d'un text que donava la localització, les dimensions, l'estat de conservació i l'atribució dinàstica probable.

Jollois va redactar les fitxes dels principals temples de Tebes que havia aixecat amb Devilliers. La seva prosa, que devia alguna cosa al romanticisme naixent, barrejava amb les mesures passatges on es notava encara el que havia sentit davant d'aquests monuments.

La seva fitxa de Karnak començava per les dimensions. Recinte d'Amon d'unes vint-i-cinc hectàrees, cent trenta-quatre columnes a la sala hipòstila, dotze columnes centrals de vint-i-un metres d'alçada. Després una frase. «L'efecte produït per aquest bosc de columnes és el d'un espai on la grandesa humana i la grandesa divina es confonen.»

Fourier va ratllar la frase. Jollois la va reintegrar.

Fourier rellegia a Grenoble les fitxes que li portava el correu i en ratllava els passatges lírics. Jollois els reintegrava. Fourier els tornava a ratllar.

—Fem ciència —escrivia Fourier al marge, amb l'ull ja a la pàgina següent—. No pas literatura.

—La ciència de què? —responia Jollois per retorn de correu—. Aquests monuments van ser construïts per produir un efecte. En qui els mira. Sense l'efecte, catalogem pedres.

Cap dels dos no va cedir, i els dos tons van quedar a la *Description*, un al costat de l'altre, de vegades a la mateixa pàgina.

Fourier s'allotjava a la prefectura de l'Isèra, a Grenoble, a diversos dies de diligència de la Comissió.

Pensava en Bonaparte, deixant de banda la vanitat i l'ambició, a les quals feia temps que havia renunciat a oposar-se. Aquell home havia llançat una expedició que havia canviat la manera com Europa mirava Egipte, que havia canviat la manera com el mateix Fourier mirava la història, i probablement no en sabia gaire res. Per a Bonaparte, Egipte havia estat un error militar reparat per un cop d'estat reeixit. Per a Fourier, seguiria sent tota la vida el període més dens que havia conegut.

Els qui fan la història, va pensar, i els qui la comprenen… Va cercar una proporció, no en va trobar cap.

Es va aturar al moll, vora l'Isèra. Un jove venia diaris enmig del fred. Se'n va comprar un sense llegir-lo, i va continuar.

Al carrer de la Croix-Faubin, Jomard encara treballava. El paper de calc havia acabat per cobrir tota la gran taula, i els quaderns s'apilaven per terra. Aquella nit preparava els seus fulls per al mapa que Jacotin, cap dels enginyers geògrafs, traçaria per a l'atles de la *Description*. La vall del Nil s'estenia sobre vuit graus de latitud però mai no passava de vint quilòmetres d'ample. La projecció de Bonne, adoptada per a aquest mapa, conserva les superfícies i gairebé no deforma les distàncies prop del meridià central. Convenia a aquella estreta banda fèrtil.

Va traçar el primer meridià. Després els paral·lels. Després la desembocadura del Nil al nord, a Rosetta. Després el curs del riu cap al sud amb els seus meandres que coneixia de memòria per haver-los mesurat durant tres anys.

El mapa prenia forma. Amb el fred, la tinta s'assecava malament.

Era mitjanit quan Jomard va deixar la ploma. Va apagar la llàntia en comptes de deixar-la morir —un costum d'Egipte, on l'oli era car— i es va quedar una estona a les fosques. Vint-i-quatre anys. Havia vist les piràmides, els temples de Tebes, el desert, una

batalla, una capitulació, havia mesurat coses que ningú no havia mesurat abans que ell.

I ara feia un mapa en una cambra freda.

No n'experimentava cap pesar. Va pensar en Abdallah, el *wakil* del canal, per a qui l'aprenentatge no acabava mai perquè el canal tampoc no acabava mai de canviar. La collita estava feta. Restava batre el gra, de nit, lentament.

Geoffroy Saint-Hilaire, al seu gabinet del Museu, escrivia a Cuvier. Eren amics, i no serien rivals fins més tard. La carta deia simplement el que tenia per cert.

Li descrivia els ibis momificats de Saqqara, els cocodrils del Nil, els gats de Bubastis. I li confiava el que havia constatat durant els mesos egipcis. Aquests animals de tres mil anys no diferien en res dels seus descendents vius. En això, Cuvier i ell encara estaven d'acord.

Geoffroy canviaria d'opinió, i Cuvier el combatria. La seva querella esclataria a la llum del dia el 1830 davant l'Acadèmia de Ciències. Seria una de les més importants de la història natural europea. Encara no hi era, el desembre de 1802, al seu gabinet del Museu, amb una carta a un home que estimava i del qual seria l'adversari.

Va segellar la carta i la va enviar per correu l'endemà al matí.

Egipte continuava actuant, a distància, sobre els qui l'havien travessat.

Al desembre, el ministeri de l'Interior va notificar a Conté que les despeses superaven les previsions. Els gravadors absorbien el quaranta per cent del pressupost. El paper de qualitat, el vint. Reduir sense sacrificar la qualitat, impossible. Conté ho va dir al ministre. El ministre va dir que ho miraria.

Ho va mirar. Els fons es van mantenir. La *Description* va continuar.

Jomard, un altre vespre, havia tret les seves notes del Fayum. Aixecaments de regadiu que encara no havia transcrit per a la

Description. Canals, cabals, rotacions de les sàquies. Hi havia passat dues setmanes mesurant coses que els fel·làs sabien sense haver-les escrit mai. Un sistema hidràulic tan vell com els faraons, sencer dins els caps dels homes que el practicaven des de la infantesa. L'havia anotat, convertit en minuts i en cabals, ordenat perquè els enginyers del segle següent el poguessin llegir. No veia cap altra manera de salvar-lo.

Es va quedar molta estona amb el quadern obert sobre els genolls. Al Fayum, els mateixos bous, probablement, giraven dins els seus cercles.

A finals de desembre, les memòries de les quatre parts de l'obra, Antiguitats, Estat modern, Història natural i Geografia, estaven en preparació simultània. La direcció estava traçada, els equips al seu lloc.

El vespre del 31 de desembre de 1802, Jollois va deixar el llapis i va mirar els tubs de coure alineats contra la paret del seu despatx. Vint-i-tres tubs de coure, numerats amb pintura negra. Al tub número u, els seus quaderns més antics, Alexandria, la marxa pel desert, les primeres vistes de les piràmides. El número dos guardava la continuació del viatge, el número tres els aixecaments de Tebes i de la Vall dels Reis. Al darrer, els últims dibuixos, fets a Alexandria al setembre. Es va alçar, va agafar el tub número u, en va desenroscar el tap. Va treure el primer quadern. El quadern es va obrir per un esbós ràpid. Un pont de vaixell, amb les veles i la flota al fons, dibuixat durant la travessia de maig de 1798. Quatre anys enrere. Va tancar el quadern, va cargolar el tap. Va tornar a posar el tub contra la paret.

Fora, París acabava l'any enmig del soroll ordinari d'una gran ciutat. Els carrillons, les veus, les rodes dels carruatges sobre el llambordat gelat. D'aquí a unes hores, 1802 esdevindria 1803. La *Description* tindria un any. En caldrien encara vint-i-sis.

Va deixar morir la llàntia i va sortir al carrer. Va caminar una estona sense rumb precís, enmig del fred sec de la nit parisenca. A la cantonada del carrer de Grenelle, es va aturar i va alçar els

ulls. El cel estava serè. Orió era allà, damunt les teulades, exactament on l'havia vist damunt les piràmides l'hivern de 1798.

Es va quedar amb el nas enlaire fins que el fred li va entumir els dits.

Va tornar a casa, es va asseure a la taula, va obrir un quadern en blanc. Al capdamunt de la primera pàgina va escriure la data. Després, a sota. «Temple de Karnak, sala hipòstila. Columnes centrals, 21 metres. Diàmetre, 3 metres 50. Capitells papiriformes.»

Va reprendre la fitxa.

Bonaparte, per la seva banda, no havia esperat. Primer cònsol des del brumari de l'any VIII, cònsol vitalici el 1802, emperador dels francesos el 1804. L'home que havia dit als savis del Caire que la seva feina duraria més que ell estava construint una cosa més ambiciosa i més fràgil, un règim. La *Description de l'Égypte* apareixeria sota l'Imperi. El que l'expedició havia estat en la realitat —precària, incompleta, costosa— es convertia, en el relat oficial, en una fundació de la glòria nacional.

Per a Denon, al Louvre, la feina no feia sinó començar. Les campanyes tornarien a començar. Àustria el 1805, Prússia el 1806. I amb les campanyes, les col·leccions.

Fi del tom II